

MAGYAR IRODALMI RITKASÁGOK
SZERKESZTI VAJTHÓ LÁSZLÓ
LIX. SZÁM

**A TÁRSASÁGNAK
EREDETE
ÉS ORSZÁGLASA**

KÉSZÍTETTE:
BESSENYEY GYÖRGY

A felszabadított Szatmárnémeti 400 éves református gimnáziumának tanulói kétszeres örömmel kapcsolódnak bele a „Magyar Irodalmi Ritkaságok“ kiadásának munkájába: egyrészt, mert porszemnyi munkájukkal alkalmuk nyílt a magyar irodalomtörténet ügyét szolgálni, másrészt pedig ezzel is jelét adhatták annak a ragaszkodásnak, amelyet ez a tanulóifjúság dr. Vájt hó László, a sorozat szerkesztője iránt érez, aki úgyis mint az iskola öregdiákja, úgyis mint volt tanára, lélekben sohasem szakadt el innen.

Szatmárnémeti, 1942. február 27.

*Ligeti Imre
a szatmárnémeti rcf gimnázium
igazgatója.*

Bessenyei Györgynak ez a munkája a Magyar Nemzeti Múzeum i kézirat alapján most jelenik meg először nyomtatásban.

Pusztakovácsi remeteségenek tizenhetedik évében veti papírra gondolatait a társaságnak eredetéről és országlásáról.

Az emberiség nagy kérdései tolulnak eléje:

„Mi hát az ember születve?

Merre veszi útját?

Mi teszi jóvá?

Mi tartja fenn?

Mi az igazsága?

Hogy van szabadsága?

Miből ered rabsága, törvénye?

Miért köti meg magát, hogy úgy lehessen

*[szabad?]*¹

Töprengő lelke ezekre a kérdésekre keresi s adja meg a feleleteket.

A kancellária éber szemekkel, ügyelet alatt tartotta a nagy egyedülvalóságában elmékkedő és bölcselkedő embert, munkáit megjelenni nem engedte, s így életében ez írásával sem tehetett le egy követ „a közboldogság templomának oszlopa alá“.

„Az atyának munkája fiára marad.“

Tegyük le mi az akkor le nem rakott köveket, hátha a halálnak örök álmai közt is bővülésbe hozzuk hideg hamvait!

Szatmárnémeti, 1942. február 13.

Nagy Béla
ref. gimn. tanár.

I^{so} SZAKASZ.

Természeti szabadság.

A könyvek olvasásában elfáradva, a tudósok értelmétől megrészegedve egymásra áradt okaiknak tengerében beleveszve, hogy menekedhessem, partra úszók ki; — minden könyvet beteszek, és a természetben rejtezem, ennek szavára figyelmezek, tanácskozván lelkemben örök igazságával. — Nincs értelem, okosság, mely a világ bölcséinek, papjainak okaikat magába eligazítva egy húrra vehesse; mentül tovább hánnyod-veted azokat, bennek, véllek annál inkább eltévedve, végtére magadnak kell magadtól kérdened: hol vagy! Valamennyi erős elmét olvasol, külön-külön minden igaznak látszik, de ha együtt nézed, zűrzavar, és örökös vetélkedés kavarog előtted. Oly szüntelen háborgó tenger, melynek révpartja látásodnak határából kitűnik. Ne futkossunk utánuk — térünk vissza!

Mit láttak a bölcsék! Mit érzettek! Természetet. Mivel okoskodtak? Lélekkel. — Látom e világot, érzem magamat, van lelkem — menjünk a kútfőhöz és onnan induljunk le széjjel annak ágazatain. Ne mondd, hogy ez így,

amaz úgy ítélt; csak azt nézd, hogy a természet mire mutat, hogy határozza meg igazságát, útját, törvényét, szabadságát, józanokosságát. Valaki az emberi nemzetnek magára tartozó igazságairól írt, és a józanokosságnak határán túl ment, semmit se mondott, — abba keresett érdemet, amivel természete nem bírhat: csak álmodott és olyan szerencsével biztatott, melyet újjal mutatott, de meg nem adhatott; — úgy mint az a holdvilágra mászó kereskedő, ki nyereségét álomba kapja, s lehetővé nem teheti, következésképpen magát kopasz reménységgel táplálván, képzelődéssel hízik és beszédet eszik. Sem egy, sem más. — Ahol egy csecsemő! — Semmi tehetséggel nem bír, tehát kötelessége sincs még semmiféle; néki tartoznak mindenek,ő pedig senkinek semmivel; előre fizetnek neki, mely adót a természet parancsol iránta; — kölcsön vészen — nem tudja, és akkor fizet, mikor gyengeségétől szabadulván arra visszanéz, és élete fenn-tartására, öreg szüleire többé szüksége nincs. Mi hát az ember születve! merre veszi útját? mi teszi jóvá? mi tartja fenn? mi az igazsága? hogy van szabadsága? miből ered rabsága, törvénye? Miért köti meg magát, hogy úgy lehessen szabad?

Az emlékezet bölcsőjéhez vezeti, — látja nyugodalmát, hol a gondviselő kezek rengették; — szájában érzi még anyja tejének erejét; véri, melyet édes atyjának ágyékából és anyjának testéből vett, ösztönei által erode-

tire forgatja vissza, származásának kútfejéhez kötvén ifjúi életét. így a gyermek magát atyjában, az atya életét fiaiban nézi és érzi, úgy, hogy a gyermek eredetihez, — a szülék pedig gyermekében életeknek utolsó gyönyörűségéhez vannak forrva. Míg a test ifjúságát és egész erejét viseli, számtalan kedvvel mulatja magát; de mikor csoportos esztendeinek ősz fejére szállott tábora örömet kezéből kiragadja és vérében hideg vért ereszt, — minden világi gyönyörűsége gyermekére szorul, ha vannak. — Oh, bánatos emlékezet! az én életein pusztta, — minekutána az időnek ostroma belőlem, mellőlem ifiúságomat, örömemet elsodrotta, és az elmének száraz okaira szorultam, hogy gyermek nélkül való öregségben ahelyett gyönyörűségemért vágyódásomat csak képzelődéssel tápláljam. Hiába keresem örömemet szívemben, — minden kedvtől üres; — nem fakad gyökereiről egyéb elveszett gyönyörűségeinek szomorú emlékezettinél; — nincs kire tekinteni — nincs kihez szólani — nincs a hosszú élet miatt elfáradott szívet mivel éleszteni s nyugtatni. Kerüld a magános vénséget, oh boldog ifjú! mely veled a halálnak mord keservét elhunyásod előtt érezte. — Bocsád meg. Olvasó! ezen elragadtatásomat; — nem tartozott ide, — de tartozott a szívemre, melynek mélységből származik. Tovább!

Így hát az atyák gyermekéikre esdeklének, mely által azokat ölelkezve önnön magokhoz üt-

padnak. A gyermek életének eredetit atyában látván, nála minden világi boldogságát meghiszi: hogy lehetne, úgymond, káromra az, aki szült és életének minden feltalálható erejével javával oltalmazott, táplált — ki testében, vérében szorongatott, melengetett, minnekelőtte még világosságot látnék? ki most is ha szenvedek, szenved, ha vigadok örül, — úgy, mintha nem magában hanem bennem élne, — ki jóval nem élhet, ha belőle nem adhat. Következés hát, hogy még e két fél között sem alkú, sem kötés nincs a természetben kívül; — ennek ösztöneinél nincs erősebb contractus, egyezés, sem kötés; — ezek világi törvényektől nem függenek, hanem azokat húzzák magok után. Ezen kötelesség teljesítése nem királyi parancsolatra vár, hanem az Isten örök igazságának sugarló szavaira figyelmez. Ez által íratott meg az a törvény, mely a királyi hatalmat e világon sorjára állatta. Még itt *atyai vezérlésnek* mondom, mivel e szó: *uralkodás* sokféle egymással ellenkező dolgot foglal magába, melyek az atyai vezérlésnek természetivel nem egyeznek. Atyát, gyermeket, — szabadságot, rabságot, — kegyetlenséget, kegyelmet ugyanazon szónak értelmébe rekeszteni nem lehet; az uralkodásban pedig egyre-másra, időről-időre mind befoglaltathatik.

Már ezt feltévén, hogy az embert a természet minden külső-belső tehetségeivel együtt szüli a világra, — azt is meg kell engedned,

hogy elszólhatatlan személyének reá tartozó igazságait is azokban adja által. Ki-ki azok által tartja fenn magát, — élelmének keresésénél fogva senkitől sem függvén; — mivel kettős erő tehetség senkinek sem adatott, mellyel a maga szükségét megbírván elébb, azután másoknak is elégséges legyen. így a természet — szükségével, tehetségével együtt kit-kit magának adván által, senki sem függ szomszédjától, mivel egyik sem élhet a másikon, sem egymásnak rabja nem lehet. — Soha sem lész a világon olyan jó törvény, és boldog uralkodás módja, hogy a nép maga által ne legyen kényetlen élni, azaz enni, innya, ruházkodni, fedél alatt lakni és magát ellenségei ellen védelmezni. minden lehető boldogsága magából telik, — az uralkodó hatalom pedig csak annyiba adhat valamit hozzá, ha el nem veszi tőle azt, amit neki a természet fáradtsága után ad.

A legjobb királynak érdeme abból áll, ha nem erőszakos, de igaz, — elnézvén hogy uralkodása alatt népének sorsához szava legyen; mivel munkájából telik ki minden, amit természeti erő szül s ami egyenesen természetére tartozik. A népnek hát szava van életéhez és annak állapotjához, mert Isten teremtette; szava van kenyéréhez, mert verejtékenben tenyészik. Hol volt olyan mindenhatósággal bíró fejedelem, ki magától országának minden szükségét megadta volna? Micsoda bölcs szabott olyan szent törvényeket, melyek-

nek védelmező szárnyai alatt a nép henyélve hízhatott volna? — Tarts fel bennünket igazsággal a magunk keresetiben: ne vedd el élelmünket a mértékletes szükség felett, — és jónak vallunk! Ezt kéri minden nemzet uralkodó hatalmától, — légyen az király, akár tanács. Így egy uralkodának jóságára nem kívántainak meg más különös érdemek, csak az, hogy rossz ne légyen. Milyen könnyű, milyen nehéz!

Már mindezeknek meghatározására' tudni kell, hogy mi az embernek személyére tartozó igazsága, mely természetiből ered egyenesen és az egész emberi nemzetre terjedvén ki, világtörvénnyé válik. Megmondottuk már, hogy minden léleknek tulajdona az, amit természeti tehetségével magának szerez, mivel ezen erő egyenesen Istenétől jön, ki egyedül teremthetett. Hogy dolgozhatunk és okosságunk van, azért nem földi királyunknak, hanem istenünknek tartozunk háládatossággal. Már valaki erővel vészén töled abból, amit magadnak erőd által szerzettéi, rabi szolgálatra ver általa. Ha megnyugszol ebben, hogy valaki rajtad erőszakot űz, read nézve gonusz; abban is meg kell győzettetni, hogy ha Te üzöl máson, — erőszakos vagy. Magadból származik hát az igazság mások eránt.

Már ki-ki magára születvén, élvén, halván, keresvén, határozván, idvezülvén, — kinek légyen az az igazságai, hogy neki szomszédai tartozás nélkül tartozzanak mindenkel? Ki lé-

gyen embertársának rabja csak azért, hogy amannak kettő hatalmat adjon, magában semmivé lévén! Ki légyen felettes több, mint Istened, hogy attól megfosszon, amire teremtőd érdemesnek esmért és vele megajándékozott. Miért estek hát az emberek egymásnak közéleben! Miért születik szabadsággal szolgálatra! Hogy harácsolhat a heverő a verejtékezőnek keresetiben! Hogy esik meg, hogy akinek kilencvenkilenc kenyere van egy napra — elvegye századiknak attól az övét, akinek három napra jut egy! Oly terhes kérések, melyekre rövidesen felelni nem lehet.

II^{dik} SZAKASZ.

Atyai vezérlés. Fiúi engedelmesség.

Az emberi származásnak rendi minden vezérő hatalom egyenesen atyákra tartozik. Míg még az ember eredetihöz oly közel van és vérében magától messze el nem származott, — atyai vezérlésnél egyebet nála felenni nem lehet. Mi ez! merre megyen! hogy terjed el! — Az atyák, míg kötésbe nem állanak, egy-, mástól nem függenek; — de külön-külön mindenik elégtelen azon dolgokra, melyeknek megszerzésére szüksége kényszeríti; — azonba ho<^{rir} társaságra van teremtve, annak beszédenél ellene állhatatlanabb bizonyssága nincs. Miért adta volna a természet szavait, ha mint medvét külön barlangokra akarta volna életé-

vel zárni? Az ember ezenkívül egyenként mind gyenge, úgy hogy magára maradván, élete a fenevadak között bátorságba se lehet. Csoporton van ereje, és együtt lehet minden — magába pedig semmit se. Megmutatja erkölcsi tehetsége, hogy sokasága összeköttesre, gyülekezetre van teremtve, mivel tulajdonságait társaságba fedezheti fel, magába pedig külön külön magának ismeretlen marad örökké. Nézz meg egy fényses várost épületeiben, kincseiben, — micsoda emberi értelmet, erőt, mesterséget mutat? Gyülekezet által képzül meg. Soha egy ember magába semmi emberi méltóságához illendő dolgot nem csinál, ott állván meg testi tehetségeivel csak, hol az állatok.

No hát az embereknek egymással egyezni, ismerkedni, barátkozni kell, — mivel egymásnak kölcsön segedelmével használhatja mindenik a maga erejét magára nézve is; melynél fogva világos, hogy az ember embermásának rajta elkövetett segedelme nélkül soha baromi állapotjából ki nem szabadulhat, és hogy valaki emberi méltóságra mehessen, arra emberi segedelem nélkül nem juthat. minden tudomány, mesterség nélkül ő is csak vadállat. Hogy légyen tanult magában? hogy tégyen szert mesterségre? — Azt látod, hogy az Istent az embereket csak annyiba teremtette embereknek, amennyibe társaságok lehet, mivel meg nem engedte természetének, hogy magát társaságon kívül felfedezhesse. Szorgalmatos

kezek által kincseit magából kikeresni, iigy, mint az aranyat a hegyeknek elrejtett gyomrából.

Eszerént összeáll az ember; — békességet köt maga között, barátkozik, házasodik: — különben szüntelen tartó félelemben, verekedésben kell neki lenni, mely dolog az életük csaknem elviselhetetlen terhe. A nemzetiségek mindég többre-többre terjednek és eltávoznak egymástól; de a szüntelen való házasság ugyanazon vidékben, nemzetben öket mindég összeveszi és fejenként összecsatolja, mivel mindég eltávozott vérben keresi az ember inkább gyönyörűségét. A testvérrel való házasságtól együtt nevelkedett gyermeket közt a természet mindég idegen. Ennek ugyan találatatik példája, de oly szűkön, hogy tekintetben is alig vétethetik. Megtartja a természet azon szemérmetességet, hogy az ember oly közel a maga véribe nem bujálkodhassék, — csömörrel keveri gyönyörűségét, hogy elűzze magától azt, ki vele élni kíván. A zsidóknál nem volt idegen dolog. Támár bátyjának, Amnonnak, ki erőszakkal kényszeríti, így szól: *Ne cselekedet e gonoszságot; kérjél az atyámtól és nem' tagad meg tőled.* Egyenesen házasságra mutat. Amerikának vad nemzetiségei közt jegyzik meg a karabaitákról, hogy összekötésekben semmiféle verséget nem tartanak. De valahol az egy atyától-anyától származott gyermeket egymás társaságába nevelkednek, nem hiszem, hogy idegent ne kívánjanak in-

kább, mint magokat. A persiai Despos Cambyses vette volt húgát feleségül, hihető, hogy egymás társaságán kívül éltek. Talán Cambyses húgát csak annyiba esmérte testvériének, amenyibe szóval mondották neki, egyéb· aránt idegennek tetszvén előtte. Az egyptom· beliek legnevezetesebbek e részben, kik e rút dolgot törvénybe vették s megengedték; de sohasem hiszem, hogy ott is e szabadsággal sokan kívántak élni; — annyira idegen tőle a természet. Különben valamikor az asszony mással egybekel, — emberi nemzetének közön· séges vérében mindenkor testvériét veszi magának férjül; de csak minden tekintetben helyesebbnek látszott idegenekkel házasodni, azért is, hogy ez által egymásba erősödjenek és a töllök elágazott magokat magokhoz mindég közelebb vihessék. minden házasság egy· egy nemzetéggel lett a férjhez ment vagy megházasodott személy csoportjának segedel· mére. E szerént az idegen házasságot a társa· ságnak közboldogsága is parancsolta, melynek fundamentum oszlopa békességen, egy es· ségen és kölcsön segedelemben állott.

Végre a lesz, hogy az anyák magzatjaikkal együtt külön nemzetté változnak. Számok egész országra terjedvén ki, ennek egyik széli· től a másikig egymást nem láthatják; — nem társalkodhatván, nevekedhetvén együtt, csak szakaszonként atyafiasok, és idegenség támad köztök; — de mivel egy nyelvet beszélnek, egyforma viseletét viselnek, egymást mégis

ugyanazon házi nemzetsegnek esmerik, minden más nemzettől megkülönböztetve, kiknek nyelvet nem értik. E szerént a haza változván már az egész egy vérben élő — magától elágazott nemzetnek atyjává, — az atyafit hazafinak nevezik, ami csak azt teszi, hogy távolról való vérség. Még itt az ifjúság mint gyermek, s a bíróság atyaság; de már a nemzetseg. szélesen kiterjedvén, az atyaság lassan-lassan uralkodó tanáccsá válik; innen érzéketlenül emelkedik fel hatalmára, melynél fogva országló tanáccsá lesz, a gyermeket pedig néppé. így lesz az atyaság királysággá, és a fiúság jobbágysággá.

A nép törvényekre szorul; ő az országnak teste, ereje, méltósága, jövedelme; csak ott kell hát megállni, hogy ez az ország. Ki rendeljen? Az, kire a rendelésnek jó vagy rossz következése tartozik; — akinek hatalma van, s ha akarja, minden tőle különvált akaratot eltöröl és törvényét fenntartani elégséges erő; vei bír. — összekiáltják az ország népét, hogy tanácsot ülni jöjjön; de már otthon való házi gond nélkül senki se lehet, hol élelme keresének szüksége életét minden nap dologra szorgóztatja. Feleség, kisebb-nagyobb gyermek kinyújtott karokkal kér a segedelmet és atyjokra esdekelnek. A gyűlést hosszasan tartják, — távol esik. Nyűgös utazás, költség, ott való őgyelgés, zenebona, ácsorgás; ellenben a házi szükség, — szerelmes gyermekkel otthon maradott kedves feleség, a hazafiakat

unalomba hozzák. Menjenek, legyenek, végezzenek! ezt mondja az elterjedt sokaság, és egynéhányat küld maga helyett követségebe, kiknek hatalmát által adja. Ezek határozzák meg hazájának sorsát, kik a nemzet szabadságának oltalmazásánál fogva nyomják le annak hatalmát önnön hatalmával, — szabadon uralkodván rajta oly törvények által, melyeket közakarattal csinálnak, de osztán minden különös tetszések szerént magyaráztak, és idő, alkalmatosság, szükség szerént változtattak, fogyasztottak vagy szaporítottak. — A nemzet csak hallgat, foglalatoskodik és életének gondjába mint tengerbe elsüllyedvén, azonkívül nem lát, sem hall. Végre veszi észre magát, hogy szorongattatik. Honnan, — merrülf Széjjelnéz. Nagy lármával összerohannak, hogy azt magok lássák, vizsgálják, rendeljék: — de hogy! A gyűlés tagjainak száma véghezten; ha minden meghallgatnak, ki szól és szóiani szabadsága van, az ország magának sem időt, sem békességes türést elegendőt annyi esztelen beszédnak meghallgatására nem vehet. A lesz, hogy a meghallgathatatlan sokaság magához szólani nem tudván, jelenlétében és szemeláttára is csak azok végeznek, akik másszor. Törvényhozó s parancsoló hatalom mind a tanácsnál marad; a népnek nem marad egyéb a magában való morgásnál, dünnögésnél, melynek kinevetésére a hatalom mindenkor elég módot talál magának. E már szabad monarchia valóságába, minden-

tanácsot és szabadságot viselvén szívébe, mely által királytételre erőltet. Az országló tanácsnak más tekintetben még nagyobb sebe van annál, mely annál inkább orvosolhatatlan, hogy rúgója ösztön és természet által készül meg.

Valahol száz személyből álló tanács ítél, — de legyen több vagy kevesebb — majdnem minden dolognak meghatározása felett küzködésbe jönn magával. Egyik ennek veszi meg segedelmét, más másnak; ez ehez rokon-ság, az amahoz; — széjjelhúzás, titkos agyarakodás, szembevaló tettetés láttatik minden résszen; hozzájárul a természetnek magába forró irigylése, melyet az állatokban is kimutat. Ezekhez tartozik az egymás ellenébe tételettel szerencsekerésnek módja, kisebb-nagyobb erő, tekintet a tanácsbeli személyek közt. Honnan származik, hogy soha seregek titkos vonakodás nélkül nem lehet. Bosszúállás, tromf, túlzottság fúrják még mindenek közé magokat, és elég szegény találtatik, ki igazságában csak azért nem lel elégtételt, hogy Pétert találta magához hajtani a tanácsnak bírái közül, melyet Pál megtudott, ki Péternél hatalmasabb, s titkos ellensége is néki. Soha az irigységnak, bosszúállásnak, rejtekbe meglesett haszonélvezetnek szüntelen folyó áldozatja egy tanácsban sem szűnik meg a világong, — a falusi széktől fogva az országló tanácsig.

Továbbá légyen hivalkodás vagy ösztön, de csak látnod kell, hogy a sokaság közt minden ember előre kíván tolóskodni, és magát a főhelyre fűrja be, ha különben nagyravágyás az ott való nagyobbaknak kevélyisége onnan vissza nem köpködi. Rang szerencse után verset futnak, — kéznél-üstöknél fogva rángatják egymást vissza, gáncsot vettvén amannak, hogy fortélyal eleibe mehessen. Némelyik a benne élő szemérmességet páncélba öltözöttévé, oly megsebhetetlen orcálansággal, bogy a gyejhennának tüze sem hozza elpirulásba. — Látod, hogy egy hivatalnak megnyerésében, mely ranggal, tekintettel különböztet, tizen, húszán is taszigálják egymást, szembeszóró köpökkel láttatván magokra ezeket mondani: Te tunya, tudatlan! hogy kérheted ezt! — Jönnek, mennek, súgnak, búgnak, nyilván dicsékszenek, titkon ígérnek, fogadnak, esküsznek, erőltetnek, ajándékoznak, végre pedig oly zörgetéssel kérnek, hogy a királyt széki-ből is majd aláhúzzák. Ha némelyik szerencséjét sorsának kezéből kihazudhatja, nevetve megyen haza, hogy bajnok társait lába alá tapadtatta. Esedező leveleiben magát vakmerőül dicsérni soha meg nem szűnik, mely miatt helyette azok kéntelenítetnek magokat szégyenleni, kik hivataluktól arra vannak átkozva, hogy neki szerencséjét megcsinálják. Régi eleinek temetőjéhez megyen, kiknek hamvairól megavult érdemeiket felszedvén, — azokat magához ragassza — mintha azok nem

tartoztak volna hazátokat érdemmel szolgálni, vagy annyit szerezhettek volna magoknak kötelességeknek felül, hogy általa vérek-ből származott gálád maradékaikat is örökre megérdemesítsék. Ha atyáid nagy emberek voltak, és te is jó vagy, — minden bizonnyal több tekintetet érdemelsz, — mivel régi véred megrögzött érdemet mutat, gyanúságot szolgáltatván arra az élőknél, hogy minden eleid jók voltak, melynél fogva töllök a társaság hosszas szolgálatot vett. De ha nincs erkölcsöd, érdemed, — miért tegyenek! Csak azért, hogy magad mondod, vagy hogy eleid érdemesek voltak, kiknek vérekben te megsavany ódtól? Ollyá venném, mintha erős érzéssel kívánnál itatni szomjúságomban azon okon, hogy mardosó savanyúsága azelőtt aszú szöllő bor volt.

Láttad hát, hogy a szemérmes erkölcsnek, becsületnek közepepte — a keresztenyi tudománynak kedvetlenségére, mely minden világi fényvel ellenkezik, — az ember micsoda ellene állhatatlan ösztönt mutat a felemelkedésre s uralkodásra; úgy hogy ha magát hazájába legelső személyé, szabad uralkodóvá nem teheti, — örö mest lész rabja az hatalmasnak, csak engedjen néki is rabokat kisebb tehetsége alá, kiken uralkodhasson és hatalmával kevélységet mutathassa láncaid között.

Mindenféle törvény alá vett társaságot két dolog szül s tart fel: a törvényhozó és parancsoló hatalom. — Hijjába vágynak törvé-

nyeid, ha parancsoló hatalmad nincs, mely által igazsága azokat szófogadásra vegye, kiknek javokért készült, — bennek minden lehető boldogság meghal. Az ember szab magának törvényt, de soha sem elégséges arra, hogy önként engedelmeskedjen, neki, ha nem ütik. E szerént előbb arra nézve kell neki törvényt szabni, hogy közigazság legyen; — e pedig azután azt a törvényt húzza maga után, hogy ha az elsőt nem fogadja, magát a másikkal üsse. Magának kell az embernek magát büntetni, ölni, vágni, raboskodtatni, hogy az által a megismert felállított közigazságnak és javának engedelmeskedjen; — azaz bottal hajtja magát boldogsága után e világon, de soha se is fogja meg.

Már a parancsoló hatalmat, ha száz millióból álló egész nemzet szerzi is egész voksalával; de a törvényt csak ki kell kezeiből ereszteni, különben a törvénynek lelket nem adhatván, melyet (parancsoló hatalom eleveníthet meg, — csak törvény nélkül volt állapotjára tér vissza. Itt támad a kérdés: hogy három vagy négy száz királyt tégy, hogy szabadabb légy, vagy egyet! — mert az ember emberi tulajdonságaiból, azaz erőtlenségeiből, vágyódásai-ból ki nem vetkezhetik, ha száz trónra helyezteted is. Hasonlóul akármely uralkodó tanácsba tegyed ezeredik tagnak, csak ember marad hivatalában és királyrésznek esmeri magát. — Légyen tanácsod kisebb-nagyobb számmal, — de parancsoló hatalmad csak által kell

neki adnod, ha különben társaságbéli életeddel lenni kívánsz; — mihent é meglesz, — beszéli vele annakutána és lássad, ha nem királyod-é szintúgy a sokaság, mint az egy ember, kit azon hivatalra felszenteltél. Nevezz nekem egy tanácsot a föld kereksgén, ha olvasott ember vagy, mely a hatalma alatt való népét, országot kötve tartja és tartotta eleitől fogva! mely még személyes királysággá is által ne változott volna vagy egyszer vagy más-szor.

Így a parancsoló vagy uralkodó hatalom természetébe fogantatik a társaságnak, mely királyságnak neveztetik, és aki viseli, királynak mondatik. — Próbára maradt még, hogy király alatt-é boldogabb a nemzet, vagy királyok alatt? — Az uralkodás módját hasznodra nézve ítéled jobbnak, vagy rosszabbnak. A boldogságra kell hát tekinteni, hogy érdemét fonthasd. Már ha meg akarsz érteni, a boldogságot is ne hírhez, névhez, hanem békességhoz, igazsághoz kösd. A római nép dicsőségének idején vérzetté magát halára; és mikor az emberi nemzetnek vérét ontotta, soha olyan boldog nem volt, mint Augustus alatt. Itt már a köznép dicsősséges nem lehet, mert minden dicsőség a császáré. De minek a szegénységnak a dicsőség, ha éhen-szomjan kell azért a vérét ontani, mely nem az övé, hanem vagy Cesaré, vagy Pompejusé, ő pedig csak megszerzésének terhe alatt nyög, mely fáradtsága mellett mindig elfelejtett semmiségébe marad, azokért lé-

vén szerencséje magát vesztegetni, kik jutalom fejébe jármát nyakába teszik. — Nézd, mire visz a tanács-király!!

Nem igaz tehát, hogy kezdetben egy tett volna magából erővel királyt, hanem a társaságbeli emberek rendelték, mivel őket reá csupán szükségek kényszerítette, nem tudtak magokban hogy lenni, mint most sem tudnak. Szája-tátott ostobaság felenni, hogy kezdetben egy ember csupa szóval, beszéddel, magajánlásával százezer és millióm hozzá hasonló embereknek egyedülvalóságát urává tehesse, ha nem teszik önként; azért is, hogy egymást vérezték, mivel a fővebbek közt mindenik parancsolni kívánt, azért is, hogy a dolgok magok közt nem folyhattak, mivel senki sem engedett a maga ügyében, hatalmat kellett állítani a viszálykodó embereknek magok - közt, mely által a közzöt, bátorságot, igazságot fenn-tarthassák; — erre rendeltek a király. Nézd meg a világ híreit szabadságú nemzeteit! — mind független akar lenni, — de törvény alatt ez nem lehet, és csak azt cselekszi kínjában, hogy a parancsoló hatalom nevit, képit, formáját változtatja — egyik alatt sem szünvén meg attól függeni.

Rómának királya volt, elűzte; — consul, dictatorra szorult, kik Romulusnál jobban parancsoltak. Az ember úgy van teremtve, hogy kötve legyen, és a hatalmas előtte lássa, mely ivéle parancsol, — különben mindég egymást (szaggatja). Izraelnek népét Isten vezérli, mely

szerint annak maga méltóztatik üzenetet, parancsolni. De meg nem nyugosznak benne — király kell mégis. Némely nemzet a személyes királyságot megúrván, hatalmát visszaveszi és tanács-királyá változtatja; de minden kiizz-kodésével is oda megyen vissza, ahonnan eljött. Csakugyan, sokkal inkább megszenvedi emberi nemzetünk a királyságot egy személyben, mint százban. Az első tart, a második örökké változik. Hol láttál nagy országban örökké tartó királyságot! Láthattál eleget, — tanácsot egyszer sem. — Egyptom örökök királyság. China úgy álmodik, hogy sok millióm esztendeje, mióta monarchia. Assyria hasonlóul örökké király alatt cl. Media, Persia szintűgy, hol a királyi uralkodásnak vége nincs. A mongol, a jappon egyenlőül mindég királyság. — Attica, Lacedamon, Róma minden emberi bölcseségből, erőből kifogyasztják magokat, hogy király nevű hatalom alatt ne legyenek, — melynél fogva egyet fordulnak az időben, és sok láarma, zenebona, fáradtság után (mely időben életének mindenfélét terhét viselvén, örökké parancsolnak néki) ismét királyság alá ül le. Minek futosod magad holtra a kerítésben, ha látod, hogy belőle sehol ki nem imehetsz! A monachiák idejéhez képest mit teszen a respublikák ideje! Azonban itt is képzelt szabadságának közepette a legnagyobb rabi félelem közt reszket. Venezia király nélkül nagyobb rab tudott lenni, mint azzal lett volna. Törvénye úgy mutat, mintha mind a

gonosztevőkre célozna, olyan országnak számára készülvén, hol egy emberséges embert sem teszen fel. Végre bölcs tanácsának esztelelensége minden reménységéhez való józan okosság nélkül, olyan erő ellen tör ki, mely reá tekint, s tanácsbeli királysága felfordul. A veneziai nemzetek polgárokká lévén, legalább a nemzet ezt nyerte, hogy nevetséges királyaitól megmenekedett. Bűn, szegénység, rettegő félelem borította el a várost, hol egy néhány ház uralkodott fényben; a többi éhezett, sínlett. Az elnyomathatott szegénységek szabadságánál való boldogsága ebben állapodott meg, hogy lárvát tévén képére, bíráival előgyeledve, a vendégségekben táncolhattott, melyet amazok elnéztek, csakhogy ez különös medvéknek vashorgok orrokba lévén akasztva, pórázokon ugráljanak.

A lengyel nemesség tette volt magát minden tőle különböző forma felett legkülönösebb módba, — király alatt lévén határ nélkül való nemesi szabadságban és uralkodásban az orszagnak népén; — megtette a királynak képét minden valóság nélkül. így él szabadságával vissza mindaddig, míg a király és nép alatt való igazságtalanságát a jármába fohászkodó hatalom alá nem zárta. Ők nem azért nem engedtek a királynak illendő hatalmat, hogy rajtok szabad uralkodóvá ne lehessen — hanem, hogy ők uralkodhassanak, — mely szerént választott királyoknak csak nevet adtak, magoknak tartván annak valóságát.

Franciaország most magán általesvén, a királyi hatalomra öt direktort választ; — ezeken kívül temérdek királyi tagokat teszen. Mi lesz? Zsákmányt vetnek az ország jövedelmére, minden fejedelmi udvart el akarván lörölni, hogy annak színe alatt magok harácsolhassanak. Hazájoknak szerencsét, vagyonát, dicsőségét, népét prézára teszik ki. Egész országnak sorsa egyetlen egy embernek fejéhez kötöttetett, ki Egyiptomból megérkezvén, hazáját haldoklásából új életre teremtette, forró nyavalýájából egészségre hozván dicsőségének egeiben visszahelyeztesse, mely szerént boldognak állítja magát az ország, hogy egy királyi consultól függ és directori tanács alatt nem sínlik, kik ideig-óráig lévén hivatalokban, azon igyekeztek, hogy egész életekre való kincset lophassanak magoknak egy-két esztendő alatt, — mely igyekezetnek minden egyéb dolgot feláldoztak, ezt gondolván, hogy ha pénz van, mindenütt lehet hazát csinálni, a szabadság pedig szegénységben semmi. Ninj csen olyan főtanács, kisebb-nagyobb legyen, / hogy szabad uralkodásra ne törekedjen, teljes hatalma alá kívánván venni azokat, kiknek oltalm'okra rendeltetett. Geneva kis város; — mintegy 24 ezer lelket fog magában, — mégis a. XVI-dik században 25 személyekből álló tanácsa olyan teljes hatalomba bocsátkozott, hogy a közönséget maga ellen lázadásba hozván, fegyverbe öltözött. Szomszéd fejedelmeknek közbenjárások által hozattak csendes-

ségre s új egészségre; — de azontúl is a nép csak teljes hatalma alatt feküdt. Az ilyen apró társaságok azzal tartják boldogságokat a monarchiák felett, hogy nem háborognak. Igen! mert nincs mivel. Az erős mellet a gyenge mindég szelíden viseli magát, de nem azért, mintha hatalmaskodni vágyódása neki is nem volna, hanem hogy erőtlensége miatt oda nem juthat. Az uralkodók sem hadakoznak, ha nem nagyok. A hassenburgi fejedelem senkinek sem üzen hadat, szinte úgy mint Luka, Vágás. Válahol az emberi vágyódást nincs minek késér-tésbe ejteni, — ott csendesség van.

A nagy emberek közt ki-ki parancsoló hatalomra kívánván vágyakozni, végre azt látod, hogy közülök engedelmességre, függésre nem jut ember, — honnan következik, hogy egyet kell párán csolónak választani. Valamennyi nemzet szolgálatra adta magát, mind kínjába cselekedte, nem találván más módot polgári létének fenntartására. így a király hivatalt, személyt, rangot a társaságnak törvénye, igazsága, szüksége, boldogsága szüli. Magába változik a nemzetnek összevett hatalma királyá, oly természet szerént, mint a rózsabokor felett annak virágja; — mely móddal a királyt az országban, az országot a királyban szemléled. Hadd járjon! Ha némelyek régen úgy hitték, hogy az uralkodók választása nem a népekre tartozik, hanem az Úr által kenettetnek fel, mint Saul felkenettetett. Honnan következik, hogy a gothusok, gvadesek, marko-

mannusok, avaresek, lombardusok királyai is mind különös postával hivattattak meg az Úrtól uralkodásokra az egekből, — rangjok, hatalmuk, méltóságok az emberekre sehogyse tartozván. E mind igen szépen van, — de csak ugyan jó lesz ezen értelmet vén harangozókra bízni, kik a másvilági dolgokat a cinteremből hallgatják, vesszőcskével kaparászván előttök a porban.

Nem jobb lenne, ha így okoskodnánk a királyságról: hogy életed, kenyered oltalom alatt legyen, arra közigazság kell: a közigazság törvényt szül, — a törvény parancsol, a parancsolat hatalmat nemz, a hatalom élő személyt kíván, hogy magát gyakorlásban tehesse, — a személyt megteszik, és királyá változik az által. E szerént a királyi hatalom és király a polgári társaság természetéhez van forrva, — azaz a szüli, azon tartózkodik s abban él; csak egy kevés várakozással, hogy Mózes szerént a vüág két embertől szaporodván, addig még meg nem sokasodik, valóságos királyságot nem mutathat. De Ádám mégis király volt, még pedig a leghatalmasabb, leggazdagabb e világon, mivel e földnek kerekségét bírta és senkitől meg nem győzettethetett. Csakhogy már nagyon magános királynak tanálod az olyan halandót, kinek csak egy borotvássá sincs.

III^{áik} SZAKASZ.*Vezér. Kapitányság.*

Előre kölcsönöztem magamat a királysággal. Már itt menjünk ismét az útjára, hogy az uralkodó hatalom elébb mindég tanácsban kezdődven, micsoda eszközökkel hág fel a trónusra, egy személyé változván sok személyre elosztott valósága.

Ádámtól vévén fel dolgunkat, atyák vezérlettek tehát elébb, azután uralkodó tanács, azaz bírák, — de emberi nemzet sebes szaporodáshoz fogván, a földnek színén széjjel elterjed; — különb-kiilönbféle egek alatt születve természeti tulajdonsága elváltozik, nyelve széjjeloszlik, és egymást az emberek nem értik. Légyen, hogy a Bábel tornyának építése küllönböztette meg a nyelveket, mely szerént az Úr kinézte, hogy lehet az embereknek a csillagokig s azokon túl kőfalat emelni, — mely munkát oly módon, akadályoztat, hogy a közönséges nyelvet összezavarja. Mindezeknek vizsgálása, látod, reánk nem tartozik. Az ilyen eseteket tiszteljük inkább, mint gyenge okoskodással kívánjuk feszegetni, — mely dolog csak világi elmékre tartozik. Elég az hozzá, hogy Ádámnak magzatjai egymástól eltávozván magokat sem értik, sem esmcrik, noha egy öreg atya kilencszáz esztendeig is elél pihenőbe háza népének közepette, mint a boldog Matusalem. Mi — látod — hatvanhetven esztendőkre szorultunk legfeljebb életünkkel,

mintha nem is az az emberi nemzet véréből származnánk, melyben az ilyen idejű halandók fogantattak. Akkor szükség volt erre, hogy a világ szaporodjon, vagy csak az Úr kívánta Matusálemért a természetnek meghatározott rendit más útra venni. Most semmiféle szent életnek nincs szerencséje az Úrtól ilyen hosszú időt nyerni. — Legyen akárhogyan: de a nemzetek egymástól Ádámnak vérében elidegenednek; termet, forma, erkölcs, nyelv, öltözeti, szokás, vallás, istenség, étel, ital sat. mind különböz. E szerént uramöcsémék, urambátyámék, Ádámnak, Évának gyermekei összezavarodnak, — nemzetenként fognak fegyvert, csőportonként mennek, — seregekre oszlanak; mely munka rendet kívánván meg magában, hogy győzedelmeskedhessenek, vezért, kapitányt választanak, akinek tapasztalt erejéhez, legtöbbet bíznak.

A főkapitány seregeit egybegyűjti s magával viszi. Mivel vezér, már parancsol, rendel, biztat, előljár. A győzedelem terhe, népének reménysége személyére nehézkedik; — ő lesz minden hadi szerencsének sugarló lelke, — a győzedelem neki tulajdoníttatik; — katonái a hírből, dicsőségből részt kapván, vezéreket dicsérik, — mivel mentol nagyobbra emelik, a dicsőségből nekik is annál töb jut. Mindég katonái közt forog, — velek fárad, velek nyugszik, — ott szenved, ott vérzik, nyereségét köztük felosztja, egy részében tartván azt csak meg magának, melynek egész elnyerését ve-

zérségének köszönik; — így a nép vezérében él, a vezér pedig reménységét, erejét népébe keresi.

Az otthon élő s ülő tanácsot henye társaság-nak nézik, mivel érdemét nem ott keresi, ahol ők. — E szerént az országló tanácsnak házi tisztelete, tekintete a hadi vezér nevének fel-emelkedésével minden alább-alább száll. Az országiás érdemének megesmerésére tudomány, reá gondolás, hosszas elmélkedés kell, mely dolgokkal a katona vesződni nem szokott. A győzedelem, elosztott nyereség, préda szem-betűnőbb jóknak esmértek az otthon való peres ügyeknek folytatásánál; itt egész világ láttára nézőben kiált a győzedelem, és dicsősége egekre emelkedik fel; — erre vezére viszi: ő az ember, úgymond, — a többi semmi! Az olyan munkát és cselekedetet szokták áz emberek magasztalni, mely a közönséges álmél-kodást, dicséretet magával ragadja, mint az ostrom az élő fákat. A szüntelen való foglalatosság, mint a bíráké, akármely szükséges és hasznos, csak azért is unalomba megyen, hogy minden nap és olcsó, melyet elmúlhatatlannak, szükségesnek esmérnek, de kevésre tartanak, mint a fakó szekeret. Ez is elmúlhatatlann és nagy haszon, de mit ér! Csekély pénz határozza meg az árat.

Az emberi nemzet eleitől fogva az első di-csőséget minden hadi győzedelemhez ragasztotta; azért valaki győzött, neve egész világra terjedett ki. Mit üt egy tanácsbeli embernek

híre oly vezérhez képest, ki ütközeteket nyer. — A testi erő előtte járt a lelki erőnek. Messze volt még az ember bölcseségétől, tudományától, mikor már vitézségevel verekedett, dicsekedett. A hadi győzedelmet tudós, tudatlan egyenlőül látja, hallja, hírli; — de a bölcsékét, jó bírákat csak a tudósoknak némely része esmeri, ugyanazért dicsőségek a közönségre nézve dugaszba marad. Míg Theogenis, Hegemon, Agathon, Evenus, Lenus egyszer; — Nagy Sándor, Theodorik, Attila, Konde, Jiiren e világnak emlékezetibe előfordulnak addig ezerszer.

A hadi sereg szerencsés vezérén kívül senkit sem tekint; — akármely méltóság, ha nem katona — parasztnak nézi. Hívsége is kapitányában határoztatik meg. Jusszon eszedbe, hogy Caesarnak személyéért katonái hazájok ellen ostromnak mentek. Mindezknél fogva a kapitány erejében, tekintetében mindaddig emelkedik, hogy vezérség, bíróság mind kezénél marad. Mikor már egy ember a többi közt oda jut, hogy ország bírája is, kapitánya is legyen, közel van a királyi székhez, vagy benne is ül. — Némelyek úgy vélik, hogy az emberek legelsőben is kapitányság alatt éltek. Igen! ha egyszerre lett sokaságok is e földön, úgy mint a halak a vízben; — de Mózes két embert helyhezett a föld színére. Micsoda fejedelmek magukban Robinzon Crusoe vagy Don Quichotte¹? Lehettek csakhamar kezdetek után a szerént, amint láttad Amerikában a

katzikákat és csoportnak vajdáit, mikor Paragvajba bejutottak a jezsuiták oktatni, ural-kodni; — de míg egy nemzet meg nem sokasodik, és magát lábra nem állítja, királyság nem lehet.

Egyébaránt a társaságnak kezdetiről ezer jó okoskodik, — de mind csak lehetőséggel, gyanántással megyen. *Hihető. Lehető*, ebből állanak a próbák. Abban is nehéz igazodni, hogy egy-néhány emberről az özönvíz után, hogy terülhetett el az emberi nemzet e világnak esmeres részin, úgy hegy Amerikába is jusson, melyet nem látszik, hogy Noé fiai között felosztott volna, mivel nem tudta, hogy van. Kétségekívül négy fia lett volna, ha Amerika is tudott volna (már most ötödik is kellene, sőt hatodik is hírbe van). — De csakugyan oda is szuszakolt embereket a természet. Nem tudod, hogy tőlünk szakasztották el a tengerek. De nincsen emlékezetben, az esmeretes világ mikor vált kétfelé, hogy egymástól elbújdosson, Elég hozzá, hogy az emberek hamar szaporodtak kettőről-háromról. Most egynéhány millióm emberről tenyészik az ország ezer eszten-deig, mégis puszta. *Hihető*, más volt akkor az ember, termett mint a gomba.

A társaságnak eredetét keresvén, innen indulok fel, hogy kezdetünket kitapogathassuk. A józan okosság világánál megyünk ösztöninktől vontattatva és mondjuk, mint lett. De melyikünk volt ott, mikor a bírák, királyok, kapitányok legelőször egymáshoz beszélni kez-

dettek. Egyiptomot örökké királyság alatt láttod: — mikor kezdetett? Némelyek tízezer esztendőre is teszik uralkodásának idejét, — még Herodotus előtt már, mások pedig alig elégszenek meg egy millióm esztendővel is. Hadd legyenek álmok, mint mondani szokták, — nekünk is vannak. Assyriával csak úgy vagy. A chaldeai pap Berosz százötvenezer esztendőt teszen fel, miolta Babilon monarchia alatt van, melyre bizonyos jegyzéseket talált, — mint állítja. Manethon szinte ily régiséget teszen fel Egyiptomról. Csak ott kell megállapodnunk, hogy az Isten Ádámot teremtette, és mi vagyunk. — Mihént Mózestől elfordulsz, a világnak kezdete fejedből kitűnik. Hogy bizonyítod meg emberi érzelemmel, hogy a világnak örök teste valósága semmiből lett? De ha örökké volt, hogy nem találta fel az emberi értelem mesterségét, tudományát ez előtt egy millióm esztendőkkel! Életünk módjának nagy részét az ölöök időhöz képest csak ma találták. Ellenben a világ kezdetítől fogva egynéhány esztendők alatt hogy lettek az emberek írás-tudók, mesterséggel bírók, mikor a természetnek csupa vad állapotjától fogva csak a varásnak, töcsinálásnak idejéig az emberi tudatlanság, veleszületett restség, tunyaság ezer esztendőket mutat? Csak Mózesre kell visszatérned, ki úgy teszi, hogy Ádámnak unokái, már hcgedűcsinálók, kovácsok, sátorkészítők voltak. Megjegyzésre való, hogy hamarább

csinálnak hegedűt, varrótűt, mint ekét és taligát.

Az embernek természetétől fogva az írás módjáig mennyi esztendőt kell látnod s feltenned. Hol vannak a világ emlékezetiben azok a viselt dolgok, melyek az emberek foglalatoskodtatták betűje és pennája előtt, mindaddig, míg írásba nem kapott? Az esetek emlékezete fiúról-fiúra jegyzések nélkül ezer esztendőkre meg nem maradhat. Eltörli a halál a dolgoknak emlékezetét, és ha Homerus nem írt volna, sehol se találnál élő görögöt olyat, ki írójának megszállását hallásból elő tudná adni; — mégint Mózesre szorulsz, mert az assyriai chaldeai papok úgy mondják, hogy a világot Belus alkotta, ki minekutána minden elvégzett, fejét magának elütötte és vérével a földet megáztatta, honnan az emberek lettek, részt véven isteni természetéből. Mózes sárból mondja, hogy készült az első ember, kibe lelket úgy lehellett az Úr, hogy képével bölcseségét viselhesse. A Josue ideje táján Beriti Sanchomaton feniciai író úgy tartja, hogy e világnak örök teste zűrzavarba kavargóit, melyet a főbölcseség vett az idő közbe rendbe, — de hány esztendeje van annak? Azonban lehetetlen ésszel felenni, hogy a világ mihent lett, renden ne lett volna. Ezen álapotját — azaz a zűrzavart, a természet maga teszi lehetetlenséggé, melyet ujjal mutat. Hogy ég, föld, tűz, víz, nap, tenger, hold, csillagok keresztül konsul össze-vissza diribbe-da rabba hevernek

egymáson, hogy a világosság a segítséggel éjszaka és nappal nélkül való setét világosságot mutasson, — embernek, ki e világon széjjel-nézhetett, józan okosságának vakmerő megtágadása nélkül hinni nem lehetett. Miért szennyvodje az öröök bölcseség e világot zűrzavarba, ereje lévén reá mindenhatóságának, hogy rendbe vegye? Ha idő múlva rendbe vette, akarta a rendet, — ha akarta, öröktől fogva akarta. Mi akadályoztatta hát akaratjának végbevitelében annyi ideig, hogy kedvének eleget ne tehessen, — nem lévén mindenhatóságának véghetetlen kiterjedésében semmi, mely akaratjának ellentálljon.

Egyébaránt látod, hogy a rendbevett zűrzavar még most is megvan, mivel a négy nagy éltető állat egymásba kavarog, egymást fenntartja, táplálja, mely szerént soha a levegőég a földtől, sem a tűz a víztől el nem válhatnak. Ez a chaos, de a napot a tengerbe gondolni lehetetlenség. Melegével közli magát, de testével nem. — Különös mulatságodra szolgál, mikor látod, hogy az ember csak magában magától a világ-nak kezdetét vagy öröök létit igyekszik elméjére venni, ki a néma természetnek éjjeléből ma bújt fel a világosságra s az öröök időkre nézve egy szempillantásig sem él, ott halván meg, ahol lenni kezdett. Nyomba van, nyomba tűnik, — tovább megyen és megmagyarázza, hogy a világ testét mi tartja fenn, a maga nehezségével állítván meg annak terhét, — megmondja, hol a széli és hajóval körül kerüli.

Tudod-e, hol a levegőégnak és világosságnak határai Hogy valóság nélkül való hely nem találtathatik, — mivel semmiből kellene neki állani, a semmi pedig csak semmi. Hol van tehát az a határdomb, melynél a teremtésnek kiterjedése a semmivel ütközik össze? Ha e nem lehet, meddig terjed hát ki a teremtés mivel Ha kiterjedése véghetetlen, befogadhatja-e a napnak világa mindenütt, melynek teste határok között mutatja magát egy kis kárikába? Vannak több világosító állatok is, vagy csak ez világít? Végre hol kezdődik a semmiség és hol végződik a valóság? Mondd meg hát, hogy áll e világnak teste és mennyi? Hadd el! bajos dolog egy egérnek a tokalyi hegység tövébe fűrt lyukából megmondani, hogy hány szem szőlő terem felette.

IV^{dik} SZAKASZ.

Királyság.

Valamennyi király e világon lett, — minden választották. Kik hát? A nép. Mi szülte hatalmát? A nemzet. Ki szentelte fel? Az országnak szája. Mi hát a király? Egy személyben összetett sokaság, — egész ország és annak szentsége, méltósága és ereje. Mi a nép nála? Hatalmának teste. Mi hát ez eránt kötelessége? Hogy egészségében, erejében fenn tartsa. Mibe terem egy országnak java? Törvényben. Ki nevezi a törvényt? A társaság és

közönséges akarat, melyre az érti béri boldogságnak szolgál ösztönül s indító oknl. Mi kötelezi hát a királyt! Az emberi nemzet java s a természetnek igazsága, mely dolgoknak ő is alájok van vetve. Teheti-e valamely uralkodót népére nézve kötelesség nélkül valóvá! Nem!

Lassan csak, olvasó! itt jövünk már a törsre; — figyelmezz a természetnek kötéseire. Mond-e a nép valamit, mikor szabad akaratja szerént egy halandót urának választ, vagy semmit sem! Ha lenni kíván, szóllani kellene, ezt pedig ki óhajtja, hogy világi életére nézve akarattal semmi legyen. Hogy szól hát a természetből az, ki magát hatalom alá rendeli! Mert szabad akaratod szelént szolgálatra adni magadat — úgy, hogy ne tudd, miért —, lehetetlen, — ha különben esztelenné nem lennél. Szolgáid lészünk, — ezt kiáltja a nép — fegyverünk, verejtékünk a tiéd, — ne keress magadra semmit, minden mi adunk, vedd által a törvénynek igazságát, és valaki ellenedre cselekszik, büntesd meg annak hatalmával, melyet kezedre, eszedre bízunk, verd földhöz az erőszakost, tartsd fenn a közbátorságot, hogy ki ki ura lehessen keresetinek, vigyázz ellenségeinkre és ha jönek ellenünk, állj sorunkra, vezess, ütközz, győzedelmeskedj. — A választott király így felel: „Általveszem hatalmatok, felvállalom ügyeteket, szolgájává tegzem magam az ország igazságának, javának, bátorságának, győzedelmének, dicsőségé-

nek. minden veszedelmével szembeszököm, truccolván érettetek a véres halált is. Szerencsére teszem ki életemet, valamikor sorsotok kívánja. Jó bírátok, kapitánytok leszek, királyi módon szolgálván hazátokat, melynek ügye folytatásáért életemnek minden idejét feláldozom.”

Ez alku és olyan, melyet ma sem tagad meg egy uralkodó sem, ha tőle kérded, azt mondán, hogy mindezeket hivatalának és szoros kötelességének esmeri. Kérdjed a török császárt, mogolt, egyik sem teszen benne tagadást, sem kifogást, akármely despotoknak állítsák is magokat. Az Isten és természet igazságának oly igazsága, méltósága és szentsége van, hogy nyilván szája vallásával senki megtagadni nem meri, mivel az emberi nemzet ítélőszéki előtt hozza magát orca-pirulásban és gyalázatban, mely dicsőséget a leggyaláztosabb despot sem kíván magának. Igaznak vallja tettét, csak setéiről szurkálván a természet igazságaihoz, mely cselekedeteit nyilván jóságosoknak állítja.

Már gondoljunk egész nemzetet öröbültnek, mégse teheti magát köréibe úgy, hogy abból magának semmit sem nézzen ki. A bolond ember még nagyobb szabadsággal él, mint az okos, ki, ha kedvével ellenkezel, és kezébe bot van, agyon iit. Ellenben, hol találsz olyan halandót, ki úgy kívánjon népén uralkodni, hogy senkinek se adjon semmit, semmiféle szolgálatért ne fizessen, érdemet senkibe se

esmérjen, ügyet soha sem ítélijen, ellenség ellen óltalmul ne szolgáljon, senkit periben[^] panaszába meg ne hallgasson: — mindég üssön, mindég vegyen, közjóra jót ne tegyen. Mikor volt valaha ilyen alkú a király és az ország között: „Mi is általadjuk neked mindenünket, Te se adj nekünk semmit: mi is szolgálunk neked minden, Te is parancsolj nekünk örökké. Micsoda uralkodó felelt így népének e világon! Ország gyűlésében, de akárholt is: „Fogom én is Felséges Magamat királyi módon arra méltóztatni, hogy életetekkel, kenyerekkel parancsolják, semmit sem tévén boldogságotokért annál egyebet, hogy amikor tetszésem tartja, benneteket felakasztassalak.“ Kérlek, hogy marad meg székében az uralkodó, ha nem ítélt, nem fizet, — szolgái személtátra eszik az ország jövedelmét. Hadi sereget zsold nélkül, hivatalt fizetés nélkül hol látsz hát? Mennyit félrekapkodnak még a jó tisztek közt is némelyek titkos, tekervényes utakon s plpalástolt módokon, melyet a hivatalbeli tudósok ártatlan *ex officis* nyereségeknek tartanak. Legyen sokkal több a jó, mint a rossz, mégis elég marad, kiktől a szegénység irtózzon; s az igazság szenyvedjen. ök, kik lóttnak k-f útnak, izzadnak, homlokokat törlik, meg ededve fújnak, fáradnak; telekiabálváni az országot hívségeknek műveivel napfényen, az alatt, míg az elől függő mellett túlnan vasaládáikat tömik nevetve; kik szembe a közbol-dogság színe előtt porig meghajlanak, tisztel-

vén szentségét, melyre másfelől ablakok fiókján kikacsongatva nevetnek. A legigazságta-
lanabb, legrészegebb értelmű halandó volnék,
ha ezt minden hivatalba való emberekre kí-
vánnám kiterjeszteni, — de csak nem mered
állítani, hogy ilyenek is ne volnának, úgy-e?

Régen a királyok az emberi nemzet erköl-
csének egy ügy őségében még jobban kötelez-
ték magokat, mint köteleztettek. önnönmagok
magyarázzák kötelességeket a tudatlan nép-
nek, mely ezentúl osztán azon volt, hogy amit
parancsolnak, megfogadja, — mert ha nem! —
ütik! és ezenkívül lakjon a világban. Ha a
régi időnek krónikáját nemzetről nemzetre,
időről-időre mind feldúlod is, állok neked róla,
hogy e következendőnél erre szébb példát nem
találsz: Huszhang, Persiának királya így ír:
„A nagy királyok földi Istenek, kik hatalom-
mal, bölcseséggel, jósággal a közönséges ha-
landókat annyival műlják fölül, amennyivel
nekik felettek vágynak a nagy Istenek. De
ezen felemelkedett méltóság mégsem szolgál-
jon soha arra eszközül, hogy népeik eránt ke-
mények legyenek. Az egek ritkán dörögnek —
de a nap minden világít. Az Istenek egy bün-
tetés után adnak ezer áldást, őket kell a kirá-
lyoknak követni, minden jót megtévén valami
töllök kitelhetik. Megemlékezzenek erről is,
hogy ha az életet elvehetik, de vissza nem ad-
hatják; azért is őrizd magadat a hirtelen való
ítélettételelől és távoztasd töled az oly haszon-

talán bánatot, mely elkövetett vétkeket többé valóságtalanná nem teheti.” Millot 1-ső könyv.

Elhiszed hát végre, hogy a király kezdetben választással lett — hogy a választott és választó közt fogadás, alku és kötés volt, melyek magok után kölcsön kötelességet húztak. — Lássuk hát már a királyt.

Törvény-király.

Valahol az országlásnak minden ágazata emberi szabadság, közakarat által határozattal meg, melyen túlmenni nem szabad: ott a király személye csak a közigazságot lekesítvén meg, — nem is különös tetszéssel, mely magányos vágyódásaiból származik, hanem az ország akarata által uralkodik. Mivel benne külön akarat az ország törvénye felett nincsen; — parancsoló hatalma is csak a törvénynek szája, — azért nevezem törvény-királynak. Következni fog a király-törvény is ennek ellenébe tétetve, ki nem a népnek törvénybe vett közakaratából, hanem országának tulajdonává változott hatalma által parancsol a maga különös tetszéséből; — így nem a törvény ő, hanem ő a törvény.

Nemcsak kívánták, hogy a király jó legyen, de esküvessel is kötelezték. Oly természeti igazsága ez az emberi természetnek, mely önnön javának kívánásából ered; ugyanazért világ kezdetitől fogva soha mind ezideig az emberi nemzet véréből, észéiről soha ki nem

fogyott. Ezen törvényes szokásától minden nemzet csak akkor válik meg, mikor nem tehet róla; de példáját senki sem követi, míg elkerülheti. Honnan lesz, hogy az országló hatalom a közakarat alól majdnem minden nemzetnél felszabadult, — mely szerént magából szedvén törvényét, szabad akaratából szab magának rendet, mind ott, hol jót teszen, mind ott, hol hibázik! Ezt a tekintetnek, érdemnek szaporodása, a főrang és gazdagság szülték. Sok hatalmas familiák támadtak a hazában, — ki ehhez, ki ahhoz hajlik; egyik választásra való polgár ezt ígéri, fogadja, a más azt; — a harmadik bővebben fizet, a negyedik fegyvert fog, — népet gyűjt. Veszedelem borítja el az országot. Ez a királyi székre felkap, a másik leüti, — odaül, — kit honnan földhöz ütnek. Végre a sok véres fergetegek után valamelyik megmarad ott a veszedelemnek zűrzavar habjain, mint az égő cserjének lángja közt a nádszál. Megcsendesednek, kifújják magokat az emberek, kik hazájokat pusztították el, hogy urok legyen és magokat jobbágivá tehessék. Látják, hogy az ország füstölög, a nagy kár gondolkodásba ejt, arra kényszerítvén elmédet, hogy elkerülése másszor eszközöket találjon. Innen jött, hogy az országok lassan-lassan lettek egy királyi háznak örökösévé. De mindenmellett is a nemzetek törvényeknek fenntartásától elállani nem kívántak. A király örökös volt, de megesküdt, mikor koronázták; törvények által ment az uralkodás, mely-

nél jobb nincs. Hadd törődjön a világ elméje azon vetekedve, melyik uralkodós módja jobb? Dűjtsék akármerre, de én úgy hiszem, hogy a törvény-király jobb.

Legyen, ha a királyok hibáznak, vagy az emberek, ha királyok! de hát akkor nem hibáznak, mikor bírák! Hol hibázik az ember s hol cselekszik jól? Nem hibázott az athenásbeli tanács? Nem hadakozott Róma, Carthago? Spárta Athenással együtt vérből-verejtékből nem fogyasztották ki egymást? Mindég igazság, emberség folyt a tanácsbeli uralkodás alatt e világon? Nem volt benne csalás, rabság, kegyetlenség, hitetés, vakság, erőszak, boldogság, melyek a Jugurtha vagy Buziris uralkodásának is álmélkodására is szolgálhattak volna? Csak abból áll, hogy az emberek főről-főre szeretnék a fejedelmi szabadságot, de reá nem mehetnek, mivel nem is érdemlük; mely vágyódásoknál fogva mindég, felfelé szökösnek, de kötelek mindég utánuk nyúlik, se ki nem oldik, se el nem szakad, sem oszlopát, melyhez kötöttet, ki nem dűtheti soha.

A király, mondják, az ország pénzét elkölti! Hát Perikles nem költötte? Szemünk láttára a francia directorok nem költötték, kiket a nemzet e miatt kebeléből kiűzött, elkvánván, ha lehet, emlékezeteket is törölni? Vidám állapot valakitől kívánni, hogy mihelyt királynak hívják, ne legyen ember és változzon angyallá. Ne beszéljünk se királyról, se tanácsról, csak

emberről és mindenből jobban megértjük egymást. Legalább a király rossz gazdát mutat; de a polgár uralkodók világos tolvajok, mivel azt rejlik el, ami nem az ők. Sok tanácsbeli embernek illett már fejére akasztófa, ki hazáján uralkodott. Rómának szabad polgárai az elfoglalt nemzeteknek reájok bízott adójában zsákmányt vetettek, sajtóba verték verejtékeket, hogy egy proconsul milliomokat húzzon be, mely nem Rómára, hanem csak magára tartozott. Még a császárak idejében is középszer vagyonú háznak tartatott, ki a föemberek közt esztendőnként jövedelemmel csak egymilliómmal bírt; — de a nem baj, — mert egy magános földesűr, vagy tanácsbeli ember nem tartozik kegyelmes lenni, mivel ez az érdem és méltóság királyokat illet. Tapogasd az emberi szívet, kérlek! tekints a förend és szegény nép közé, — ott, hol teljes arisztokrácia van, mint Lengyelországban ezelőtt s másutt is; — tekints osztán az uralkodók, az országok közé is, s fontold végre egyiket a másikkal, és ítélj! Hol különböz az ember magától! Az arisztokráciát fogja-e a föld népe igazabbnak, irgalmasabbnak kiáltani vagy a monarchiát? Az ember, ha király, mindég többet többet kíván! — Hát ha földesűr, nem neveli jövedelmét esztendőről esztendőre, ha teheti? A többre való vágyódást nem a királyi szék adja, hanem az emberi sors, — a társaságbeli hatalom. Valamely embernek kezében hatalom van, vészén; — akinek nincs, csallop, —

mint a szegény ember, ki sehol sem vehet, mivel mindenütt megütik, és a sokaságban legalól fekszik, hol csak csipked súgva, de nagy mozdulásokat nem lehet. mindenütt bujálkodik az ember, ha gazdag. Lukullus magának is úgy főzetett, mint mikor vendégeinek táblára tértetett. Egy vacsora Rómában ezrekbe került. Kinél álljon hát az uralkodó hatalom, hogy minden doleg lehető tökéletességre jöjjön! — A községnél! — Semmit sem mondunk! Próbálva van! Híres volt a római közégnek szabadsága és dicsősége — még most is ragyog emberi emlékezetben, hol mindenféle cifra színt, pompás változásokat mutat —, hanem olyan, mint a tűzi mesterség, mely szemed előtt játszik, mennydörög, vilámlílik; de utoljára füstöt vet, nem hagyván helyén egyebet a papiros csutakoknál, honnan kiszóródott, és füstoszlopoknál, melyek körül lobogott. A nép szabad volt, szolgált, fényseskedett, éhezett; Ugyanazért Stuver, Sirandolini tűzmesterek talán csak azok lehettek Bécsnek, amik Brutus Pompe jus Rómának, hol a szabadság ragyogott és a király nép éhezett, szüntelen ontván vérét azért, hogy jobbágysághoz mindég jobban-jobban közelítsen, melyet el is ért. Kik nyomták el a római tanácsnak hatalmát! Királyok vagy polgárok! Caesar, Octavius királyokból lettek imperátorokká, vagy hazafiakból! Látod, hogy mindenütt az emberek dolgoznak és nem a fejedelmek, sem nem a consulok. Soha az emberi természetet semmi

féle nevezet nem változtatja; — mindenbe többre-többre törekedik örökké, mint amennyivel bír, akárholt legyen,. Itt találod nyomoré Ságodnak kútfejét, — dugg be, ha lehet.

Király-törvény.

Ez olyan uralkodás módja, hol a király-törvény, hol egyéb törvény nem lehet annál, amit egyedül valósága akar, — a nép akaratján kívül és a felett. A választás sok pusztulást okozván, — némely nemzetek reákezdenek unni — általadták magokat örökben egy familiának, de nem törvény nélkül, hanem alkú és egyezés mellett. Kérdés támad ebben is, hogy leányágra maradhat-e a korona? Elébb majd nem minden fiú-ágra hajlott; — úgy hitték néhol, hogy az asszony férfiakon uralkodni nem tudna. De ki tud hát az embereken jobban uralkodni? Azonban a tréfát félretéve is, az emlékezet elég nagy fejedelmi asszonyokat mutat. A mesés régiségben Semiramis Tomiris, Artemisia, Stuart Erzsébet az Északi Semiramis Margaréta, a Katharinák, Mária Theresia.

Már mikor egy országon egy ház lesz fiúról fiúra uralkodóvá, minden dolog más színbe öltözik. A felső hatalom örökké egy kéznél marad, mely szüntelen azon egy célra dolgozik. Az atyának munkája fiára marad. Jegyezd meg, hogy minden uralkodónak halálával maradéka változásokat tészen és ezzel ellenkező-

képpen dolgozik, — hogy ne láttasson magáról semmit se tudni — csak az lenni, ami más volt — melynél fogva úgy látszik, mintha ő érdemeire és műveire nézve nem volna senki és semmi: — változtatni kell hát a legjobb dolgot is, ha rosszat nem talál; különben a maga-szeretet benne minden tápláltatását elveszti, mely elelél nélkül embernek trónon ülni lehetetlen, annyival inkább, mivel annak hivalkodása a legszegényebb emberbe is megvan a maga módján, ki ha másban dicsőséget nem találhat, azzal is kész magát hírlelni, hogy édes atyja a leghíresebb tolvaj volt, hogy százszor is megfogták, mégsem tudták felakasztani, mivel minden kivágta magát közülük.

Változtatja tehát az ifjú király atyjának útjait; ellenkező útat vészén fel azokkal minden egyéb állapotban, a teljes hatalomra való igyekezeten kívül; de olyan embert anya nehezen szül, ki ha parancsolóvá teszik, akadály nélkül ne kívánna parancsolni, a falu házánál is, nemcsak a trónon. Időről időre, századról századra a dolgok addig feszkelik magokat, hogy a királyi akarat kötései alól csak igen felszabadul: de azért sem despot, sem tyran-nus.

Tudod, hogy az embert rang, hírnév, kincs megkülönbözteti, — horgon fogva vezeti. Ég, föld magára omlik — de vágyódásainak ellent nem állhat. minden a király kezébe van: adhat, vehet. Mit akarsz, hogy céljában vagy

egy vagy más úton véget ne érjen. minden ember eligazítja hazafiúi kötelességével szerecséjét, úgy mint mindenfélle egymás ellenébe tétetett vallást meg tudnak annak sorosí egyeztetni az Istennek változhatatlanul egy tetszésével. minden hiszi, hogy ő Istenétől szerettetik, eligazítván bűnét vallásával. A polgár is beszél, míg udvari emberré nem lehet, de valakit a király keze megszorít, lehellelőből mind kikéi. Szeretik az emberek a városokat járni és ha akarod, hogy gyermekeid hozzád fussanak, vásárfiát mutass nekik.

Soha sem foghatom meg, hogy a magyar nemzet a világ emlékezetítől fogva ekkoráig törvényes állapotába így is megállani micsoda módon tudott. Ebben minden európai fényes nemzetet meghalad. Lehet, hogy oly erkölcsi mélység és érdem nyúgoszik benne, melyet már maga sem esinér s elfelejtett. Csak a kellene, hogy királya hazájába lakna, hogy lehető boldogsága teljes legyen. Kérte, de ezen édes reménységétől megfosztatva, már kérésétől megszűnt. E vet homályt dicsőségére, nevére, csorbát ejtvén boldogságába. Nyelve, neme, szokása, erkölce öltözöttetve tévedésbe van, és nehezen akadhat magára tulajdonságait keresve. Királyi udvar ad hangot az országnak.

Tudni szeretnéd már ennek örökösi okát, hogy miért ragaszkodik minden nemzet a törvényekhez. Miért kívánja, hogy fejedelmi országosokat azokhoz szabják, és törvényt kér dés térel, közönséges egyezésen kívül ne te-

gyenek? Tudod-e, olvasó barátom! hogy a törvény minden hidegvérű, de az ember indulatra ragadtatik — hogy az örökké józan, de az emberek isznak a trónuson is, a szentek szemébe is? hogy annak vágyódása több nincs, csak amennyit belé zárnak, de Nagy Sándornak a világ, sem elég, — hogy a törvényt, ahol hibás, megjavíthatod; de az erkölcsöt, ha hibásan születik, jóvá senki sem teheti. Tudod-e, hogy a jó törvény hathatatlan és az ország java is véle együtt, mely annak következése? de a király meghal, ha legjobb is a világon, a boldogság is vele együtt sírjába temetkezik. Végre tudod-e, hogy volt Titus is, de Néró is? Ezek okozzák, hogy minden nemzet törvényhez ragaszkodik és királyhoz, azt szereti s óhajtja minden tanácsbeli uralkodás felett. Ez annyira helyes, hogy lehetetlen benne az emberi vágyódást egy emberséges, okos fejedelemnek is rossz néven venni, — annyival inkább, mivel a határ nélkül való halalom néha a királyi házat magát is elveszti. Melyik uralkodó ad arról bizonysságot, hogy soha vérebül mord indulatú fejedelem nem származik, sem erőtelen zűrzavar elméjű? Ki mondja osztán neki, hogy dolgához nem ért? Faeton majd kigyújtotta a világot, hogy a Nap lovait vezérelni nem tudta. Egy halandóval sem hiteti el az egész világ sem, hogy nem tud uralkodni, mihelyt királyi székbe helyezteted. Hogy vetélkedjenek osztán a szegény okosok olyan együgyű halandóval, ki

eszén kívül másfelől okaikra egy ármádával felel! Az ilyen perestárs előtt, tudod, hogy minden magános ember megbolondul és igazságtalan lesz ügyében, mihentő akarja, hogy úgy legyen.

Elég ember feláll az uralkodás szabadság i ellen okoskodni, hogy pénzzel, ranggal dugják be száját és fizetésért tehesse magát hallgatásba. Ezen különös szerencsekerésésnek módja, melyet az uralkodók szeretnek, de nevetnek, néha kívánnak, de minden útálnak, Londonba szokott legnagyobb felemelkedésébe lenni az anglusok között. — Egy nemzet se beszél szabadságáról annyit s nem adózik többet. Sajtolják az erszényt s minden katonának visznek, a köznép szabadságánál egyéb szabadsága nem maradt, durvaságával pótolván boldogságát, mely minden éheztet. A nevezetes *Habeas Corpus* is angliai holdvilág-leit — hol megtelik, hol elfogy, hol tetszik, de örökké halavány. Most kifújják lelkét belőle, mivel a környülállások úgy kívánják, melyet majd ismét megadnak neki, hogy megint lehessen belőle mit kifújni, ha ideje úgy fordul.

Minden ember a maga értelme mellett kívánja másnak is a boldogságát, azért tolja a más nyakába is tetszését, vallását, valahol hozzá szerencséje lehet. Az ország népe is minden a maga esze szerént kívánna boldog lenni. Te pedig a magadé szerént boldogítanád, honnan következik, hogy kedvetlenségbe jössz, ha a boldogságot és szerencsét paran-

csolva nem adhatod, melyet az országok annak lenni nem esmernek, mihent tehetségekbe nem áll, hogy el ne fogadhassák, ha nem akarják. A teljes hatalom könnyen szólhat így: *Légy boldog s add ide a pénzedet* A boldogítós mindég, kívánva jó, — mivel én érzem, hogy számban minek van édes és keserű íze, nem Te.

Despota vagy kegyetlen uralkodás.

Mi a despot? Az-e, ki a kereseted mindég mind elveszi és magadat mulatságból agyon-*iittet?* Az elsőt nem értem, a másikat meg-magyarázom, reményiem.

A szabad akarat nem kegyetlenség még az uralkodásban: — és kegyetlennek csak azt mutatja, ki született eszetlen, vad természetű és dühödt indulatú. — Trajanusnak se tartotta kötve kezét Rómának törvénye: de mikor főkapitányának kardot ad, — így szól: *Szolgálj vele érettem, ha jól uralkodom, — ellenem, ha nem.* Jó király kezébe a teljes hatalom legboldogabb uralkodás módja e világon. Mi szüksége lett volna a világnak a tanácsbeli uralkodásra, ha benne az uralkodók mindég Titusok lettek volna? Miért kössék meg az olyan uralkodásnak tetszését, ki csak annyiba boldog, amennyibe boldogokat tehet?

Valaki születéssel nem bolond, és erkölcsébe nem veszett, a hatalom által azzá nem tétezik. Ellenben a kegyetlen természet job-

bágyságban is kimutatja magát. Állítani, hogy Nérót, Caligulát a részeg származásnak ijesztő csudájává uralkodó hatalom tette — esztelenség lenne. Nero uralkodás nélkül is Nero lett volna; hanem hatalma nem lévén, az oly állapotba senkinek veszettségét, kegyetlenségét gyakorlásban venni nem lehet oly szembetűnképpen, mint a királyi székben, hol a hatalom mérgének szabad útat nyit és cselekedeteit felemelkedésben mutatja. Elég Nero tölt volna ki hihető Rómából, de hogy oda nem tétetett, ismeretlen maradt. Bún, gonoszság a sokaságnak tengerében mind eltéved; de a királyi szék egyiket-másikat kimutatja. Meg kell ütközni mégis némely római császárnak bolond kegyetlenségén és gonoszságán, ha némely részben nem reáfogások-é. ítéld: Caligula megparancsolja, hogy Agrippina az első császár Augustus leánya legyen. Kihirdeti, hogy ő személyében Jupiter és imádkozzanak neki; végre összevissza Junónak, Bacchusnak, Herkulesnek adván ki magát, mindenben nevetséges bolondságai után arra határozza meg elméjét, hogy a lovát római consullá tegye és a tanácsban helyeztesse. Ezek olyan cselekedetek, melyek az emberi minden kigondolható bolondságnak lehetőséget felülmúlják és az esetek sorában be nem lehetnek. Már ki higye, hogy Caligulából a hatalom üzött ilyen minden csudálkozást felülmúló bolondot. Az uralkodás az ókort esztelenné nem teszi, sem a jó születést rosszá. Úgy

Aureliusnak is Karakallává kellett volna lenni, mivel azon hatalommal bírt: de hogy erkölce nagy, esze szép volt, trónusát dicsőségesse tette, melynek amaz gyalázatára volt. Nincsen olyan felséges trónus és szent szék e világon, melyet a rajta uralkodó bűn, hol egyszer, hol másszor, ily vagy oly felszentelt *gonesztevőben* meg ne piszkolt volna; de a hatalom, hivatal magába minden tiszta.

Lássuk már, hogy a kegyetlen uralkodásnak miben álljon haszna, mi a bátorsága, — és magát miben, mennyiben gyakorolhatja!

Hadd járjon, ha a török nagy úr akármelyik basájának fejét unalmában, időtöltésért elhozzathatta, míg sorja ki nem jön, hogy őt is megfojtsák a maga rendin. A kegyetlenség minden bolond szokott lenni, azért többre nem mehet annál, hogy mások eránt erőszakkal élvén, ő eránta is azzal éljenek. Ilyen törvényes kötés és alkú alatt legyünk tehát, — mond despot országának: *hogy én is fojtogathassalak titeket, mikor tetszik. Ti is engemet, mikor sorom kijön.* He ezek többnyire csak beszédből állanak. Azt kell vizsgálni, hogy a despot hatalma mit tehet valósággal és magát micsoda cselekedetekben gyakorolja! Ha népének megrögzött szolgáját, vallását, törvényét, úgy mondott mindenhatóságának szavával új formába önheti-e, ha akarja! Próbálja a török nagy úr nemzetének állapotát más törvényekre, új rendre venni. Hadi népet német módra gyakorolni, szolgáltatni, — az időt

kettőztetni — Mehumméd felszentelt bolond-ságai helyett bölcseségre kiterjeszketni, — állok róla, hogy hatalmának határ nélkül való kiterjedését egy kis zsinór nyaka körül határok közé fogja venni.

Azonba hogy esik, hogy a török nép despota alatt magát boldogtalannak nem mondja, ha más csapásoktól nem látogattatik, soha sem kívánván magának Angliából szabadságot hozni, — hol az ország boldogságának kebeléből ezer annyi katonát ad és adót fizet, mint a török mélységes rabságában adni szokott? Melyik nagyobb despot? Angliában a nemzeti kevélység, vagy Törökországban a császár? Tudod-é, hogy nincs despot, ki az embereken nagyobb hatalommal uralkodjon és rajta több adót húzzon, mint a pompa és emberi kevélység? Más tekintetben a parancsoló hatalom mindenütt erejében lévén, a bűnöst szabadságának kebelében is csak úgy bünteti, mint más. Egy kívés törvényes meghallgatás és elöljáró beszéd után fejét elütik és néha sokkal kisebb hibáért, mint a despota alatt, ki csak mondja hogy az: de gyakorlással, valósággal azzá nem lehet, és a török szultánnak a maga szállásán annyi változtatásra nmcs tehetsége, mint a berlini udvarnak otthon, Mihelyt a török császár, hazája, vallásbeli és törvényeinek változtatásaihoz fog, Muhamed nevében azonnal megfogtatik.

Muszkoriában a császár teljes hatalommal bír, de elégnek is lehet szerencséje megölet-

tetni. Önnön romlására dolgozik az olyan ural-kodó, aki a törvénynek mérséklő igazságát, hatalmát magán szenvedni nem akarja, abban keresvén uralkodásának dicsőségét, hogy szabadon kegyetlenkedhessen, mikor kedve tartja, — ki arra tökéli el magát, hogy nem bánja, ha megfojtják is, mikor sorja kijő — csak szabad hatalmába légyen neki is ölni és rabolni, mikor kedve tartja. — Emberséges ember a királyi széken despot nem lehet, mivel tudja, hogy minden erőszak utálatot húz maga után; — már pedig a jó természetnek keservesebb szenvedése nincsen, mintha azt kell néki tudni, hogy mindenektől utáltatik. Antonius letette volna a császárságot, ha úgy kellett volna neki uralkodni, mint Nerónak. Csak a siralmas, hogy az ember egy se maga által jó, hanem mind születik a jóságra, mely szerént magának semmit se tulajdoníthatván, minden a felette való hatalomnak kell köszönni; e pedig oly mélységes megaláztatás, mely éppen a nyögésig földhöz nyom. Lehetetlen nem látnod, hogy az embernek jó, rossz erkölcsét egyenesen a születés adja, úgy mint testének állását, melyet módolhat, de soha se változthat-. A jó emberiek úgy tetszik, hogy meg-gondolásból az. Ne hidd! Szinte úgy reá gondol a gonosz erkölcs hogy hibázik, hogy kárára szolgál magának; de azért' mindaddig vétkezik, míg mértékelenséggel testét meg nem emészti, vagy ellene bosszúállásra ger-jedett sorsának mennyköve agyon nem üti.

Kegyetlen és szelíd erkölcsre, kicsiny és nagy termetre minden ember kéntelenség által születik.

Már valahol az uralkodó erőszakos népe ellen, a nép is az ő ellene, egyre-másra fojtогatván magokat kölcsönbe.

E nevezetnek értelme: despot, — így magyaráztatok talán: *sziüntelen való erőszaktétel életeden, vagy önödön*. De ezt vegyük kérdőre: Ha a természet és ennek igazsága megengedik e egy halandónak e részeg hatalmat sok millióm ember felett gyakorolni, úgy, hogy abban önnön vesztét is fel ne találja? Bátorságban lehet úgy, ha jobbágait fából faragod, vagy nemzetek helyett erdőket adsz országlása alá. Nem igaz, hogy akármely országló fejedelem is e világon kegyetlen uralkodásának örökössé fenntartására és népének halhatatlan kínjára változhatatlan módot találjon. Egy sem volt e földön soha, melyet a nép fel nem forgatott. Valaki olyan uralkodó széket kíván lábra állítani, melyet e világnak ostromló viszontagsága soha meg ne rázhasson, csak eszetlenvalóságát borítja be bolondsággal. Egy királyi széknek sincs több fundamentumoszlopa kettőnél, melyen megállhat. Az okosság és igazság. Valaki ehhez nem támaszkozik, uralkodó személyét sem menny, sem föld állandó bátorságba nem helyeztetи. minden fegyver a fejedelem kezében van, azt mondod, — mi kell több, hogy hatalma örökkévaló lehessen! Legyen! de egy fegyver sem vág ma-

gába, — mindenkinet kezek kellenek. A keze-
ket hívség vezérli, — a hívséget kegyelem és
igazság szüli: honnan következik hogy ha egy
nemzetnek fegyverével bírsz is — de ha szívét
hozzád nem foglalod, bátorságba nem vagy.
Hiába vágynak hazádban az erős kőfalak, ha
kötéseik rosszak — összeomlanak és magadat
is agyonütnek.

Az erőszak annyira útálatos, annyira ter-
mészet ellen való, hogy hiába adnak kezedben
réa teljes hatalmat, mert élned vele nem le-
het, résszerént azért, hogy lelked esmérete el-
lened kiált és belső részeidet mardossa, mely
ostorátul egy gonosznevő sem menekedhetik;
más részről azért, hogy az erőszaknak erősza-
kos következése lévén, életedet te is félted.
Lehetetlen az erőszakot nem utálni; — amit
az emberek közönségesen utálnak, annak vesz-
tére is törekednek. Hiába fogadná néped,
hogy hatalmadnak minden erőszaktételét el-
szenyvedi, mert mihent a természetnek igaz-
ságait tölök elűzök, — téged is elűznek. Soha
az ember józan okosságát és életéhez kapcsolt
igazságait senkinek semmi föltételek alatt el
nem adja, mivel önnön javával szembe szökve
ellenkézik. Valaki a maga boldogsága ellen te-
szen ígéretet, fogadást, mindenkor hazudik és
szavát meg nem állja. Hogy ürítsem ki maga-
mat magamtól? hogy rejtsem el szívemet bol-
dogsága kívánása elől, hogy megoszthatatlan
énségemben én ne legyek? hogy magamat más
akaratban plántálván, kívánságaim közt aka-

rat nélkül legyek, — elevenségben élvén holtan? Valaki ezt emberről felteheti, nyálcsoorgó bolond. Hogy tarthatnám fel valóságomat tulajdonsága nélkül, — hogy a boldogságra való vágyódást és annak akaratját nálam megfojtsam?

Már ha akaratnak kell lenni benned, arra tartsad-é, hogy marha légy? vagy inkább szeretsz vele ember maradni? Következés: hogy az erőszakos uralkodás az emberi nemzetnek minden igazságával ellenkezik. Ugyanazért csak hang mindenütt, — ahol lenni mondatik is. Erre nézve nem lesz haszontalan fáradtság a nemzetek közt egyet fordulni, hogy az uralkodó erőszakot világosabb tükrbe láthatásuk.

Mogol vagy Mongol.

A Nagy Mogol annyira despot, mint írják, hogy egész birodalmának kiterjedése kamara számára tartozó majorság földnek vétezik. minden birtokosnak halálával elveheti annak járó menő-fekvő jószágait. Legyen! De ha minden megholtnak vagyonát mindég, elveszi, — hova teszi? Ládára záratja országának keresetét? Ha földet vészén el, — másnak kell adni, a holtnak maradékit koldulásra vevne, vagy más holtnak vagyonát kellett ezeknek cserébe adni, hogy ő despot-ságának szolgáltatára lehessenek; különben ha nem adja, hetven esztendő alatt övé lesz világ birodalma,

mivel ennyi időnek eltelése alatt az emberi nemzet ki szokott a nap alól halni, maradékában szülvén magát új életre. Már hogy lehessen egy uraságnak a világot az emberi nemzettől elvenni és rabotával dolgoztatni, nem hagyván a föld nemzetsegeinek egyebet a szüntelen siggató szegénységnél, melyet vеrejtékével kénytelenítsen a maga számára fenntartani! Egyszer venne el minden, el legfeljebb 80 esztendő múlva semmit se vehetvén senkitől, hatalmának gyakorlásától elszorítatna. Csak ott kell hát hatalmával neki is megállani, hogy az ország népe annak földjét örökségül bírja és tőle adózzon, szolgáljon.

Egész birodalmában valahol egy halál törtenik, királyi tisztnak kell ott teremni ki minden feljegyezvén, a császárnak bejelentse, megkérdvén egyszersmind arról, hogy hová tegye, kinek adja! Szüntelen cserélés a fiák közt, atyókról elmaradott javaikban! Azér ennek, ezér annak adnák, csak azért, hogy esztelen hatalmának gyakorlásában megmaradhasson! — Ha az egész birodalomban naponként csak ezer gazda hal is meg, — annyi jelenségnak megkallására, — minden egyéb foglaltosságain kívül reáérhet a despot? Látod, hogy ha teljes hatalmával kíván élni, — ugyanannak eszközei által tétetik ő maga egész birodalmában legszánakozásra méltóbb rabbá, — oly tartozást vévén magára azért, hogy semmi tartozása senkire nézve ne legyen, mely elviselhetetlen terhével minden tartozást fe-

lülmúlna. — így a despot-hatalom oly dolog, mely magára hagyatván is egész kiterjedésben magát soha meg nem bírja. Ha országának élelmére szükséges keresetit magának veszi, — bár mennynek, földnek minden szent-ségével vegye is magát körül, ellene-állhatatlanul megölik. Ha valakire ránkort vészén és aki kedvének nem tetszik, mind megöldösteti, nagy emberi veszedelmektiil rettegvén, ágyában fojták meg, mint Tiberiust. Vedd eszedbe hát, hogy egy átaljába való despotnak lenni nem oly könnyű dolog, mint írni és mondani.

De lássuk a Mogolt, aki híreit despot ural-kodó hatalmának gyakorlásában! — és ne azt vegyük, amit országának törvénye enged neki, hanem nézzük azt, amit cselekszik, hogy hatalmának természetét ismérhessék: — minden nap két órát ül, mely idő alatt panaszos jobbágyai bocsáttatnak eleibe a meghallgatásra; — tanácsosai körülötte állanak, kezeket összeteve és mély csendességen hallgatva. Ezen-kívül országlásának állapotján óránként dolgozik, tanácsosaival magát különös szobára rejtve. minden szolgálat, adófizetés meg van határozva és az uralkodás hatalmának gyakorlásában gondoltatván, — csak igen ott üt ki, ahol a mienk Európában.

Ha minden császári jószág, — miért jegyzik meg külön a majorságföldeket, melyeket alkirályainak a Mogol maga bocsát árendára; kik ismét másoknak adják ki; de mivel nagy nyereséget kívánnak belöllök, meddőn vesznek

munka nélkül, mert a köznép nem vállalja. Ha despot a Mogol, miért nem parancsolja népének, hogy majorságföldjeit ingyen míveljék! Hát ha rabosa sincs a nagy despot résszire, mely tartozás nálunk közönséges. Nyolcvannégy fejedelem vagy Rajas van alatta, kik »alku szerént adóznak. Hadi seregeket tartván országaikban önnön magoknak. Nyűg lenne ezeken kegyetlenkedni, — ha fellázadnának, erejeket leverni, melynek az ország nepe mindenkor segedelmére szolgálna.

De a Mogol alatt szabad nemzetek is laknak, nevezetesen a tatárok, s rajtok kívül mások. Ezek szerént a nagy Mogol csak nagy monarcha, de hogy igazságtalansággal, kegyetlenséggel élne hatalmában, ki nem tetszik; — mivel látja és hiszi, hogy minden tehet, — mindenben enged. A hatalom csak addig küszködik, míg alattvalói akaratjával ellenkeznek, — mihelyt akadálya nincs, elcsendesedik. Egy uralkodó sincs-é a világban, ki az oly alatta élő nemzet ellen titkos és nyilvánvaló tusakodásban ne legyen, melynek még törvényes szabadságai vágynak. Akkor hajlik a fejedelem népéhez, mikor véle akadály nélkül parancsolhat. A Mogol az országában lévő hivatalokat maga osztja személyekre, melyeknek sorján a legalsótól fel lehet menni a legfelőbb rangig. Három vagy négy főtanácsosok vágynak, akiket Omrásoknak neveznek, kik estve felé hét órakor ülnek széket magával a Mogollal kilenc óráig a Pazalkán nevű palo-

tában. Már minek szorgalmaskodik az ural-kodó hatalom az igazságnak, ügynek keresésében, — a hazának boldogulásában a maga fá-radságával! Talán a dicsőség tisztelet kívánásának sorján a Mogol is inkább megnyugszik ebben, hogy életét áldják, cselekedeteit magasztalják, mint ezzel tiszteljék, hogy: ördög vigye őt. Kevés ember viheti megveszését oly nagy mértékre, hogy a gyalázatban, átokban több gyönyörűséget találjon mint a di-cséretben és áldattatásban: ki áldja pedig az erőszakot és kegyetlenséget!

Végre akárhogy vizsgáljuk a Mogolnak uralkodását, csak azt látod, hogy despotnak mondják, s mint monarcha úgy uralkodik. Törvénnyel, vallással, szokással viszi uralkodásának ágazatait, — arra fordítván' hatalmát, hogy országa bátorságban, csendességen légyen és a perlekedő polgároknak ügyét meg-hallgassa. minden veszteni való bűnös tör-vény által hal meg ott is, mint itt. minden büntetés ítélettérből származik. Az ártatlan vérnek ontása csak nem olyan (pártosság), furcsaság, hogy valaki életének mulatságára fordíthatná, — és reá a legboldogabb despot is, legalább néha-néha testében, meg ne bor-zadna. Ki mer a természet szentségével úgy játszani, hogy igazságának általszegezésével mulassa magát, mely véres áldozattelét soha bosszúállás nem hagyja!

Khiva.

Itt is minden határ nélkül való hatalmat ád a császárnak az ország törvénye. Lássuk, mibe gyakorolja, s hogyha valósággal megvan-e, vagy pedig csak szóban áll ez is. VUgyanaz a törvény, mely mindenhatóvá teszi egy oldalról, — másfelől megköti. Lehetetlen az emberi dolgokban magával való ellenkezéseknek nem lenni. Figyelmezz, hogy írnak Khináról:

1. *Minden hivatalt a császár ad, de pénzért senkinek soha egyet sem; — érdemért kapja mindenik.*
2. *Vethet az országra új adót, ha akarja, de sohase akarhatja, mivel fél a rossz következések től. — Mitül fél, ha minden tehet? A mindenhatóság félelmet nem esmérhet; — ugyanazért nem is tartozik másra, csak az Istenre. — Szegény nevetséges halandó! ki akar emberi sorsából vetkezni, annál fogva, hogy a többinek parancsolhat addig, míg szavát fogadják.*
3. *A maga személyére békességet köthet, háborút indíthat. — Mink is — és ha ez despotra mutat — minden király despot e világgon.*
4. *Kinevezheti maradékát a trónusra halálával idősb, ifjabb gyermekében minden első születésre való tekintet nélkül. — Császári rangjábul gyermekéit ki is tagadhatja, — idegen vérnek hagyván az uralkodást, mely dől*

got sohase cselekszik egy is. Hihető, hogy ezt csak azon okból vették törvénybe, hogy a császári hercegek születésekre ne támaszkodjanak, hanem érdemmel szerezzenek just magoknak az uralkodásra. Európában ellenben, ha egy királynak hat gyermeke van, kik között az elsőszülött idéten, — a többi mind érdemes — ezeknek truccára csak ő marad a többi között uralkodó, ennél fogva, hogy fogantatásának vak esete által ő gyengeségének volt szerencséje anyjának méhénből legelőször kibújni. — De a császár teljes hatalmával végbe nem viheti, hogy akármely gyermekét is rangjából születéséből kitagadhassa, udvarának, felső tanácsának és Pekin városa fő-táblabírájának hírek s megegyezések nélkül. E hét oly despot, ki népének engedelmeskedik, akaratjának teljesítésében.

5. *A holtaknak emlékezetét nagyobb tekintetre emelheti, mint életekben viselhettek; — szenteket tehet, kiknek tiszteleteket parancsolhatja.*

6. *A tartományoknak neveit változtathatja, hasonlóul a betű göröcsöt, szólásnak formáját, városok neveit mászássá teheti. Veszed észre, merre vezetik a teljes hatalmat, hogy kevél vágyódásait füsttel táplálják azalatt, míg valóságára nézve tehetségétől megfosztják. — Hadd tegyen szenteket ú. m.: adjon tartományainak új meg új neveket; — hadd parancsolhasson, hogy jövendőben Derecskét Kecskének nevezzék, csak az ne lehessen, hogy ha*

tavaly száz forint adót adtam, — az idén fél-séges tetszésből kétszázan fizessek. így játszódtatja a képzelet az emberi mindenhatóságnak bolondságát. Csinálj betűket, szenteket, neveket, — de a kenyérünknek békét hagyj.

7. *Valamennyi mandarénus, azaz hivatalbeli ember országába találkozik, köteles önnön hibát önként, esztendőről esztendőre feladni.* — Különös erőltetés, mikor maga kényszerítették az ember magát ítélni, dicsérni vagy kárhozatni! E dolgot csak az uralkodás pöffeszkedésének veszem, melyben igazságot, közbol-dogságot viselni, üres tököt mutat. — minden efféle formában öntött lehetetlenségek az eltévedt értelelmek setétségére tartoznak, — időtlenségét mutatván a gyáva okoskodásban. — Mi baja van a hamisnak, gonosznak, mikor ellene keresett minden lehető próbáid, magátul kérdik, ha az-é? Ki teszen maga ellen bizonysságot annak felfedezésére, hogy eltökéllett gonosz ember, — melyre nézve inéltóztasson az uralkodás testi valóságát mindeneknek láttára felakasztatni. — De e segedelemhez az országló értelelmek is kévés bizodalma van, — mivel mindenfelé császári képviselők kül-detnek széjjel az országban, kik a tiszviselők tetteiket szorosan vizsgálják, — megérvén minden ellenek feltett panaszt. Legnevezetesebb ez, hogyha a nép közönségesen bírája ellen panaszra fakad ki, — az udvar és minisz-térium minden további vizsgálás nélkül, —

örökké a község mellé áll — ezek okok csak, — mivel megnyugodott ebben, hogy soha a szegénység zenebonára, viszálkodásra bírája ellen ki nem kel, ha arra valami erőszaktétel vagy szokás ellen való kényszerítéssel nem erőltetik, — mindég a bíró veszt és őtet csapják ki hivatalából. — De közönséges panaszt érts, nem különöst, úgy mintha egéssz vármegeye panaszkodna a fő- vagy vice-ispánjára. Egyes ember panaszára bírót változtatni nem lehet, — mivel úgy egy bíró se lenne széles e világon. Ki volt valaha olyan igaz, hogy valaha valaki hamisnak ne mondotta volna? Kire nem panaszolt senki é földön? Azonba meg kell vallanod, hogy ezen rendelés a mandarénusok szájába igen kemény zabola. Vigyázni kell, hogy a nép panaszra ne fakadjon. Nem mehet közönséges ingadozásra egyik is, melynél fogva kénytelen lévén a népet mintegy álmában lopkodni, — pusztulást nem okozhat. De azért Khinában is csak úgy csalnak, mint másutt. Sohase találhat az okosság a köjzjára olyan törvényt, melyet gonoszsága meg, ne csalhasson.

Mikor a khinai lakost megbotozzák, — igaz, ez a császárak róla tett kegyelmes megemlékezését megköszöni buzgósággal — mely esetet a despoti hatalomra nagy próbául vesznek. Nem kell! Ne hidd! csupa szokás minden más következés nélkül! Nálunk a fő hadi tiszteket árestomba teszik, — honnan szabadulván, köszönni kell nekik. Nem abban kell ke-

resni a despotát, hogy országlása alatt buntetni szoktak, hanem a büntetésnek nemében s annak okában. — Mindezeket futtába elmédre véve ítéld meg, hahogy miben lehet a khinai népnek elviselhetetlen terhe uralkodójára nézve.

Sziám.

E föld kerekségének minden esméretes, vad és pallérozott nemzetiségei között a sziámi uralkodást talárod valósággal kegyetlennek és esztelennek, ha különben a róla feltett európai tudósításoknak hitelt lehet adni; de amelyek kételkedésre ösztönöznek. Csak nem lehetetlen dolog felenni, hogy az emberi természet önnön törvénye és józan okossága által oly szomorú megaláztásra juthasson, — mert végre csak ott van a természet mindenütt és nála nélkül az ember nem lehet, — semmit sem tehet. — Figyelmezz és rémülj!!

A király imádtatással kíván országától tiszteleim, melyet népe megad neki, — a meg buntetéseket osztogat neki, negyven hóhér forogván testőrző sereg vagy miniszterium képében körülötte. Nincs élő lélek, test, ki életének folytában büntetését el kerülhesse. Egész udvara, rokonai, gyermekei alája vannak vettetve. Aki sokat hallgat, két felől pofáját, szája végeit füléig hasítják, — ellenben a bőbeszédű halandónak ajakait bevarrják. Úgy látszik, mintha ezen tudósításokkal íróink

csak furcsálkodni akarnának, — mégis valósággal állítják.

Tovább! Csekély vétkekért az embernek combját csontjáról lenyесik, karjait tüzes vas sál sütögetik, fogait kiszedik, — satb. A páncázás oly semmi büntetésnek véteik, hogy csaknem prüsszenésért, ásításért is osztják. Ahol észreveheti a király, hogy valamely jobbágyának egynéhány forintja van, érte küld s erővel elveszi. Húz, von, büntet, öl, vág, és azt mind közboldogság képében cselekszi, mint országának atyja, Kietlen pusztulás, porba fentrengő rabság, éhei hálásban nyögő ínség, — rettegés, bujkálás, hallgatás borították be az utolsó megaláztatásra jutott népet. Bogácskóró erdők állanak a szántóföldeken, — nem találnak dolgozó kezeket, mivel a verejték nem azon testre tartozik, melyből annak munkája közben kicsepege; hanem heverő hőhérok számára szedik el, kik annak urát még efelett rettentő kínzásokkal tisztelik.

Már mind ezeket így hallván, el nem kerülheted, hogy nálad a természetnek igazságai hideglelésbe ne essenek, — egész voltodat megrázkódásba ne hozzák. Hogy lehessen és kellessen ilyen megveszett bolondot királynak hinned, ki a kegyetlenség határán is kívül megyen. — Olyan dolgokba kegyetlenkedni, melyeknek semmi tekintetbe céljok, sem tárgyok nincs. Kevés beszédű embernek felhasítják a száját, a bőbeszédűnek bevarrják. Mi végre, mi haszonra, micsoda veszedelemnek eltávoz-

tatására? Mennyit beszéljen hát az ember, életének szükséges foglalatosságai között, hogy száját a repedéstől vagy a beöltögettetéstől megmenthesse? A hallgatás és beszélés közt ki találja meg a despotnak tetsző törvényes középpontot? Ezek alól különben nem szabadulhatunk, — hacsak a Sziámról megtett tudósításokat bővebben megvizsgálván, a kétkedésre bizonyos utat nem nyitunk.

Sziámbán Sziám nevezetű fővárost tesznek a régiek, — azonba tudjuk, hogy nincs, nem is volt soha. Királyi városát nevezik Odia, India. A boldog Hübner ezen városba 30 ezer templomot helyeztetett, és 400 ezer cövekre ültetett házakat. A nevezetes író, Lenglet, azt jegyzi meg, hogy a királynak fegyvert ereje 300 ezer gyalogságot és kétszázezer lovasságot tesz. Már olyan kegyetlen uralkodás alatt, hogy teszel fel ennyi ember szaporodást és népességet, hol mindég ölnek, ütnek és mindeneket örökre elveszik? — De kisült végre az utazóknak bővebb tudósításokból, hogy Sziámbán lovak se teremnek, — hogy a király más országból vitet lovakat a maga szükségére. Tengeri ereje öt-hat hajókból áll, melyeken kívül van még ötven-batvan nagy csónakja, 50, 60 emberre való. — Már ha Hübner és Lenglet szerént Sziám oly roppant birodalom s erő: mimódon értsd meg, hogy királya mégis hóhérmeester és miniszteriuma sintérség legyen. Hiába veszed pogánynak! Mert egy ily magára nehezedett s felállott királyi udvar-

nak e világon mindenütt van esze. A sziámi király, ha úgy uralkodna, mint róla felteszik, despot nevet sem érdemelne. Uralkodását hóhérlásnak lehetne inkább mondani, — parancsolatait pedig kínzó szerszámokhoz hasonlítván, országi ását is semmiféle uralkodás módja közé fel nem lehetne venni. Mely szerént elle nem semmit se próbál, amidőn azt kívánom követni vagy mutatni, hogy: uralkodásban a szüntelen erőszakot a természetnek igazsága széles értelemben s gyakorlásba sehol meg nem szenyvedheti a világon.

Japponia.

Kubo-Száma, — a japponiai uralkodó hasonlóul a legteljesebb hatalmú despotnak tartatik; de a mellett csak azt látod, hogy törvények, szokások által uralkodik. Fő embereit, ha vétenek, számkitettsébe küldi, akik halált érdemlenek, kasokat hasgatja meg, mivel ez nájuk megszokott halálos büntetés. A fejedelmi emberek, nagyurak, katonákat tartoznak számára adni, mint a magyar az insurgensét; a köznép adózik, a közbátorság fenntartatik, — a közjóság kiszolgáltatik. — A despoti hatalmat ebben találnád, hogy minden fő emberek a Kubo-Száma kezéről kell feleséget venni, — ő adja ki, ő engedi. Ezt is csak szobásnak vélem, — hihető hogy ezen alkalmatossággal is ajándékozni kell. Aki házasodni akar, — társát előbb kinézi, — kéri, vele al-

kúszik, — mely dolgot végre a császárnak bejelentenek, bogy akaratjával erősítse meg, amit ő örökre megenged. Azokat kell házasítani egymással, kik egymást e végből kívánják, mert lehetetlen az uralkodóban oly nevetséges bolondságot feltenni, mely szerént mindég ellenkezőképpen kívánna házasítani, csupán azért, hogy eszetlen hatalmát ezáltal gyakorolhassa. A despot erő itt is csak ebben all, hogyha akarja az uralkodó[^] minden tehett, — ezzel megelégedvén, szokásokkal, törvényekkel uralkodik.

Persia.

Persiának királyai örökké despotok voltak e világnak emlékezetiben, de hogy gyakorolni szokott erőszaktélei országára nézve miben álljanak, nehéz felvenni. minden dolog, tartozás, eset, törvényes határok közé van véve. A bűnöknek büntetését, esztendőbeli adózást főrül före, tettrül tettre lehetetlen törvénybe, szokásba nem venni, örökségnek, birtoknak, zálognak, adásnak-vevésnek hasonlóul törvényes szokott rendén kell állani, mivel e nélkül a közjónak igazgatása lehetetlenné lenne. Micsoda halandó érne reá, hogy egy halandó, egy országnak ügyét, kisebb-nagyobb eseteit mind maga ítélie! A despot nem azon van, hogy magát terhelje, mely szerént inkább fordítja arra a teljes hatalmat, hogy terhes foglalatosságai ne légyenek, mint maga ítélijen.

Egy despot sem *azért* kíván despot lenni, hogy magát a közboldogságnak rabjává tegye, szoros foglalatosságok közt élvén azért, bogy népének javát előmozdítja; hanem ez okon kíván mindenhatósággal élni, hogy gyönyörűségen és makacs hatalmán kívül semmi terhe, kötelessége más ne légyen. Tanácsot parancsol maga mellé, kire országának terhét veti, — maga bujaságban hever. E szerént kénytelen a törvényes hatalom magát törvények alá zárni, hogy azalatt az országos dolgok folyjanak, — míg ő elfáradt ösztöneit megint gyönyörűséggel közé vonszolja. Új kedvének kerésésében foglalatoskodik királyi kötelessége helyett, melyet fel nem találhat azért, hogy amely szempillantásban kívánsága gerjed valamely doleg eránt, — ugyanabban olthatja el; melynél fogva szüntelen hamvában aluszik és tárgyaival nem élhet. így a despotnak legnagyobb ostora az, hogy mindenének közeppette, unalmától ragadtasson, — mely doleguralkodásának foglalatosságaira kényszeríti és despotaságából érzéketlenül kivetkezteti. Nem azért foglalatoskodik, hogy a közjónak legyen áldozatja emberségének örömére, hanem unalma kergeti, mely előtt futván, foglalatoságok közé búvik. A tudományok, akadémiák, mesterségek, mezei mív, kereskedés, egyenlőül virágognak. A haza, törvényeinek tanulása legelső ezorgalmatosságos tekintetet foglal magába, — szinte oly virágába lévén, mint itt nálunk s Németországon, hogy már most senki

se tudja törvénynek mit vegyen — mit tanuljon —, mivel egész állapot ja széjjel szaladás s zűrzavar.

A persiai király jobbágyának életével, vagyonával szabad; de azért hiszed-é, hogy siethet s rabolhat, ha szinte akarja is? Az ilyen képzelődésben lévő lehetetlen hatalmat ki kellene már a dolgok sorából törölni, mivel csak nevetségre, néha pedig útálatra szolgáltatnak alkalmatosságot minden valóság nélkül. — Hogy van hát, hogy Persiában minden adó kisebb mint itt? A persa egy hold földjétől egynéhány krajcár fizet. A köztök élő, a magok értelmek szerént igen erősen fizettetik mégis esztendei fizetése egynek öt forintnál többre nem megyen. Ad 15 franc livrát, — egy livra hat garast teszen. Úgy vélem, mégis csak írják, hogy a király minden embernek életét, vagyonát elveheti — miért nem teszik hozzá, hogy országában a levegőég is camerális —, a király tulajdona, mely szerént minden embernek bedughatja az orra lyukát, ha akarja, hogy kegyelméből szuszogjon. — minden az övé? Pen des! Ki foszthatja meg a természetet magától? övé az ország? Húsz-harmincezer ember tölti kedvét benne, mely széles kiterjedett gyönyörűségből néki, mint tulajdonosnak csak egyetlen egy szívre való jut. Hiába mondod, hogy tiéd a világ, mert nem érezhetőz egy szív nél többet, mint más — nem láthatsz több napot, mint más,

Mindenek elveheti, — mit teszen ez? Megbolondulhatsz ha akarja: — magát is elvesztheti, mászt is veszthet, ha akarja. — Én is lehetek despot a magaméból — takarmányomat felégethetsz, marháimat megölhetesz, ha akarom; de nem akarhatom, mivel megbolondulás tartozik reá a magam romlásával együtt, mely tulajdonságokkal bírni nem akarok s nem szeretnék.

Más oldalról vegyük a despot hatalmat, ha vizsgálnod kell, miből álljon. Inkább a magaviseletre tartozik, azaz személyes cselekedetre. Mikor Cambyses testvérhúgát kívánta feleségül magának, tanácsosait megkérdei, ha vanak-e hazájának olyan törvényei, melyek a testvérek között való házasságot megtagadhatnák, vági' engedhetnék. Az ország tanácsa felel: „Hogy olyan törvénye ugyan Persiának, mely azt megengedje nincsen; de van olyan, mely azt mondja, hogy amit a király akar, törvény legyen. így vetik a bűnnek terhét a király nyakába, mivel sem akaratjával ellenkezni nem mernek, sem vétkét ártatlanságnak nem vallhatják. Itt a felelés nagyobb despotra mutat, mint a kérdés és cselekedet. — Régen sok nemzet ségnél szokás volt a testvéri házaság. Egyptomnak törvényei, mint feljebb megláthattad, megengedték. Különben, ha a testvér gyermekek kicsinységtől fogva egymással nem neveltetnek, — felnevelkedvén ha egymással találkoznak, — buja szerelmeket a természet nem ellenzi. Vidd el a kisdedet édes-

anyjától, mikor a világra szülte, — ne tudjának, ne halljanak egymásról, — ifjú korban hozd elő, özvegy feleségül veszi, és ha más emberektől meg nem tudják, soha ily siralmas titkot előttük a természet fel nem fedezí. De valamely gyermeket széjjel nevelnek egyórástól, külön-külön lakhelyeken, szobákban, más más vezetés alatt, — ritkán is lesznek egymást szerető atyafiak, úgy mint azok, kik egymást ölelgetve nőnek fel játékjaikban. A gyermekkor és neveléssel való esmeretsegel felejthetetlen. — Ha vén korban mestereddel találkozol, ki gyermeki ifjúságodat oktatta, szíved olvadásban jön, s megöleled gyermeki gyönyörűségedet látván személyére lerajzolva. Azok után sóhajtasz, neki örülsz, ki minden kedvednek társa volt. Innen van, hogy a középsorsú és szegény emberek gyermekei egymást mind jobban szeretik, mint a királyi, hercegi, fejedelmi házakból való gyermekek, kik egymást látni sem kívánják, mikor emberkorba jönnek.

Nem lehet tehát Cambysesnek testvérhúgával való házasságát rémítőségnéknak venni, mert szokás volt és iszonyodást sem okozott, — mivel ősak szóval tudták, hogy testvérek: de szokva egymáshoz nem voltak. A felelet mutatja a despotot, nem a házasság, mely dolog a népnek nyomorúságára úgy se tartozott. E szó: *valamit akarsz, azáltal mind törvény lesz, sokat jelent; de ez is csak szóbeli játék és a despotnak ejnltatásárn szolgál, hogy az ural-*

kodás dolgában ne szorgalmatoskodjon csak parancsoljon, — bogy helyette csak tanácsosi uralkodhassanak, magokat gazdagítva. Mihent az ember mindennt tehet, semmit se teszen, hanem magát heverésnek adván hatalmát másra bízza. Miglen akaratjában ellenkezést lát, küszködik, — ha minden meghódoltat, tobzódik, hogy rágó unalmától életét menthesse.

Valamely uralkodó teljes hatalomra jut, népéhez mind megjuházódik és annak ügyét magamaga ügyévé teszi, nem azért, mintha megkülönböztetett boldogságára kívánna szolgálni eszközül; hanem a maga hasznáért, melyet berniek érez, lát és tapasztal. Rabszolgádnak csak enni adsz, ha kívánod, hogy kapáljon; — juhaidat őrizni kell, hogy magad vedd hasznát. — Már a teljes hatalommal Uralkodónak minden dolgot eleibe visznek. Akaratodtul függ, uram! — mondják néki —, s ítéld! — ki mer élni, lemii, cselekedni tetszéseden kívül. A dolog szolgái közt van. Ez is jobbágya, az is. Egymással perlekednek. ítélni kell. Kénytelen a szabad úr lelkiesményéhez és a közigazsághoz nyúlni, úgy, hogy ítélete szerencsére ne essen. Hol láttál despotban oly rémítő bolondot, ki a peres felek közt nyilat húzasson, hogy kinek jut az igazsági — Mivel mindenik ember övé, nincs oka, hogy egyiknek kedvezvén a másikat rontsa. ítélni, vizsgálni, fontolni kell hát, úgy-él E szerént érzéketlenül változik a despot rendszerént való uralko-

dóvá, ki hatalmának teljességében minden törvényből ítélt — vagy bele nem szól semmi-némű ügyben, hogy fáradni ne kénytelenítse-sen. Honnan a lesz, hogy mindenhatósága által tétetik királyi vázzá, melynek árnyékában azok uralkodnak őrajta, kiket fejében gőzölgő párájából éleddet eszközivé tészen és maga szolgáivá lészen.

Származása a teljes hatalomnak.

Tudni szeretnéd már annak okát, hogy oly temérdek sokaságon egy halandóhatár nélkül való hatalomra mivel mehet? Annyi millióm embert kötve mi módon tarthat! Oly véghe-tetlen számú halandó csak egy ember tetszésé-nek miért nem mondhat ellene, mikor amott az erő egy ember, itt pedig egy világ? Éppen azért nem szólhat, hogy számlálhatatlan soka-ságából áll, véghetetlen kiterjedésbe fekszik, a despot pedig egyedül ül hatalmán. — Itt a szembetűnő lehőség ellen fonákul vedd a dol-got, hogy rendire állíthasd. Mentői messzebb terjed ki a birodalom, annál inkább gyengül a benne fekvő népek szabadsága. Milient sok különb-különbféle nemzetseg, ország, tarto-mány esik egy uralkodó alá — monarchiát szül —, az alatt, míg egy nemzet magába több segítség nélkül királya alatt törvényes szoká-sait fenntartja.

1. Az ország egy nemzet, egy nyelv, egy öltözet, erkölcs, természet, rokonság.

2. Mivel véghetetlen messziségre nem terjed magától, — lakosai dolgokat egymással közölhetik és a csendességeket távolról fenyegető zivatar elől kiköthetnek.

3. Az országnak közboldogsága, dicsősége, minden hazafinak azon egy lévén hozzá kiki egy módon tartja közit, mivel mindenik azon egy úton élhet véle csak, amelyen a többi.

4. Mivel a nép nem temérdek, az uralkodót is roppant erőre maga ellen nem emelheti és hatalmának többsége magánál maradván, törvényeit óltalom alatt fenntarthatja,

5. Mivel mentői kisebb erővel bír a király, vágyódásai is annál kisebbek, ellenben mennél többel bír, annál többre igyekszik, mert a nagy birodalomra való ösztönt soha sem gyengesége adja, hanem a sok pénz, a temérdek katona.

6. A hadi sereg egy nemzetből, nyelvből, erkölcsből lévén, születésével hazájához kötöttik, honnan következik, hogy ha az uralkodó országát hatalma által kényszerítené, katonáiban az ellen kévés vagy legalább kétséges segedelmet remélhetne.

7. Az ország első emberei a királlyal ülnek széket, — őbennek áll fenn az országló tanács, azaz a királynak vezérlő okossága, Töllök el-rejtett célja az uralkodónak nehezen lehet; de ha volna is, nálluk nélkül nem lelkesítheti, hogy mozdulásba tegye. Mihent titkai közül magát felüti, azonnal meglátják, mint a vastag bokor alatt bujkáló foglyot, ha felreppen. Bás-tyát készítenek az ostromnak, jól látván, hogy

ahol egy veszt, a másik is, — ha ez nyer, amaz is. Az egy hajóban ülő embereknek szerencséjek, vesztek egymáshoz van kötve.

De lássuk már ennek ellenébe a nagy birodalmat, hol egyik nemzet a másikat nem ismeri, mi több — egymásnak kölcsönbe való Írígye, ellensége, csúfolója csak azért, hogy törvénye, szokása, vallása, erkölcse, nyelve, öltözete egymástól különbözik, mert mind kiilön-külön. az emberekhez egész nemzethez is hozzá van ragadva ez a gyermeki eszténség: hogy ha szomszédja nem úgy csinál, gyűlölje s csúfolja:

1. A királyi tanácsban nincs mindenik nemzetből tanácsos. Nem szükség, úgy mondják, mivel az uralkodó egész birodalmának boldogságára tartozik ügyelni, nemcsak egy nemzetnek különösen, — mely dolog közönséges atyai kötelességével ellenkezne. Azonban, — mivel az ember születését, vérit, nevelését, szokását haláláig soha le nem vetkezheti c világnak minden tudományával is — csak ezt látod, hogy a többi nemzetek közt annak van legjobban állapotja, amelyikből a király és tanácsosi születnek, és ha valamelyik valamely szerencséjében rajta túlmegy, — önnön érdemeinek, a gondviselésnek vagy hazája mások felett való boldog ajándékinak köszönje, melyektől meg nem foszthatták, mivel földjeihez, egeihez, folyóvizeihez vannak kötöttetve.

. Egyik nemzet nem tudhatja a másikkal mit akarnak, mit tesznek.

3. Segedelmére ez amannak nem lehet, mivel nyeresége veszte más dolgokban helyheztette-ten és ennek hanyatlásával ő nem romolhat, mert régen ott van már, hol ezt tenni igyekeznek.

4. Ha egyik nemzet szól, más idegen nemzetnek erejével hallgatásra hozzák, mely szinte azon uralkodónak parancsolatjától függ.

5. Az egész birodalom a messziség és köztök levő véghetetlen ellenkezések miatt akaratjával, erélyével eggyé sohasem lehet; — ki erre, ki amarra menne —, mely ögyelgésben a céljára néző okosság és hatalom kézenfogva vezetik oda, ahová akarják. Hazafiúság különös sehol sincs, mivel az az uralkodó személyéhez és egész birodalmának oltalmához van kiki hívséggel kötelességgel köttetve, — hol akár melv nemzetre üssön ellensége, mindenjájoknak kell oltalmazni, mely szerént az egész birodalom vétetvén hazának, benne valósággal egy hazafi sem találtatik, ha különben birodalomfinak nem nevezed; — hol sem hír, sem név, se győzedelem, sem dicsőség különösen egy nemzetre se tartozik, hanem egyedül az uralkodónak személyire és királyi székire, — mely dolog nemzeti tüzet és polgári vitézséget a lakosokban nem nagyon gerjeszt. Nagy Sándor idejében csak az ő neve hangzott e világban; — minden dicsőség, hír övé volt egyedül, semminek tetszvén mellette azok, akik által győzedelmeskedett.

Ezen dolgok okozzák talán számlálhatatlan effélékkel együtt, hogy a törvényes szabadság mindenkor ugyan azon egy nyelvvel élő nemzetnél találja fel helyét, lakását. Nem számlálhatok elő minden, ami ezen érdemnek megállapítására tartozik. Jaj annak az íródnak, kinek olvasói ő rajta kívül semmit sem tudnak, se gondolnak. — Róma még a maga kezére játszott, külön nyelvvel, szokással élt, hazafiakat szült és hatalommal élt. De mihelyt a világ Rómává lett, — Róma az idegenek közt elsüllyedett. Nem azért foglalta el hát Róma a világot, hogy bírja, hanem hogy ő legyen semmivé azok által, kiken uralkodott. E világnak emlékezete ezer példával mutatja tapasztalásban, hogy a birodalomnak végheztenen kiterjedése, erkölcsi tulajdonságaiból, nemzeti erejéből, és megkülönböztetett tulajdonságából az uralkodó nemzetet ellenállhatlanul kivetkezteti. Róma annyi országot, nemzetiséget foglalt el magának, hogy azokkal egyesülvén végre magát tévesztette el közöttük. Ő hatalmával nyelte el amazokat, — amazok pedig sokaságokban süllyesztették el ötet. Űrökké meg kell az uralkodó nemzetnek magát különösen tartani, — csak szövetségenként lévén a többi elfoglalt nemzetekkel, ha különben semmivé vagy tapasztalhatatlanná nem akar lenni. A sokban a kevés elenyészik és valósága észrevehetetlenné lesz. Nem ő változtatja amazokat magává, hanem amazok fordítják ki ötet magából. Nincsen olyan nagy tüzű bor,

melyből ha egy cseppet egy itce vízbe ejtesz, azt változtassa borrá, ne maga legyen vízzé. Mihelyt az egész világ Rómává lett, Róma sehol sem volt többé. Valaki halandó testben világgal akart bírni, csak azt bizonyította, hogy az ember lehet eszetlenné, ha a csillagos égig tetézi is koronáját.

Szabad monarchia.

Van királyság, mely szabad hatalommal uralkodik, de azonba csak egymagába megkülönböztetett nemzetet, országot lekesít; — királynak, nemzetnek, erkölcse, születése, törvénye, vallása, nevelése mind ugyanaz: — ezekhez járul öltözet, név, nyelv, szokás. Itt már a nemzet szorosabban kötöttik a királyhoz. Győzedelem, dicsőség, hírnév, királyra, nemzetre egyenlőül kiterjed, mivel az uralkodó minden csak egy nemzet által cselekszik; — de mihelyt tíz nemzetet királyának vagy te is a magadéval jobbágya, — akármely nagy dolgot követsz el, uradnak hatalmát erőddel lekesítve, mégis minden név nélkül való semmiségedben maradsz, mert más név alatt dolgozol és csak rész vagy az egészben. Ellenben vigasztalásul szolgál ily állapotunkban, hogy a megaláztatás sem fordul személyedre különösen, ha a közönséges monarchia megverettetik és veszt, — egyik nemzet se veszi magára, mivel a dolgoknak viseleti reá egyedül nem tartozott. A sokaság nem szégyenei ha

hatalom ül fején. A király dolga — így felel, s vége! Mit törödött vele Macedónia, hogy Nagy Sándor Indiát el nem foglalhatta?

A hazafiúi hívség egy nemzetre és hazára tartozik, — idegenek által nem származik ben, ned. — Micsoda vérségem vagy természet szé- lént való tartozásom van nekem Göriztiához, ha királyom eránt bennem élő hívségemet, kö- telességemet nem veszem tárgyul! Nem azért oltalmazzuk mi is Göriztiát magyar vérrel, hogy Görizcia, hanem hogy azt is a magyar király bírja, kit minden birtokába oltalmaz- nunk kell. De mikor önnön nemzetedről: ha- zádról van kérdés, — mikor tiized, vized, fele- séged, gyermeked, apád, anyád, dicsőséged, gyalázatod állandak előtted, mely szerént a ter- mészetnek minden ösztönei által szorittatol, a tiized ragad el, hogy magadért harcolva kirá- lyodhoz mutass hívséget, ki hatalmával hazád-nak sorsát vezérlí, és abban a tiedre is vigyáz.

Vedd észre, hogy nem olyan nemzetről szó- lok, mely olyan uralkodás alatt él, hogy akárki ostromolja, veszteségtől nem fél, mivel annyi kárba van már, hogy többet nem vallhat. Itt a változás inkább reménységet nyújt, mint félelmet. Mi kárt vall a rab, ha olyan gazdája akad, ki kezéről láncait leoldozza? Mert csak igaz az, hogy aki magának nem akarhat és akaratján kívül él maga nélkül másban,— emberi karban nem lehet, oly csuda állatot vi- selvén erkölcsi valóságával, melyet megma- gyarázni nem tudok, sem sorsát az érzékeny

életnek világában fel nem találhatom, melyre állassam. — A szabad uralkodás tetszik ugyan az emberi vágyódásnak, de soha sem boldogít a trónuson úgy, mint a törvényes hatalom, mely a nemzet kívánságainak határai közé van véve.

Soha egy ország sem fakad ki pártütésre a maga munkája és akaratja ellen, — melynél fogva a törvényeknek engedvén, magát erősíti. Theopompus Lacedemonbeli király Spártában az Eforusokat felállítván, vezérlő méltóságát ítéletek alá vetette, ami királyi hatalmának adott zabolát: a királyné ezt nehezen szenyvedvén, — megtámadja, hogy a királyságot megaláztatásra hozta; — *sőt inkább* — felel a király — *felmagasztaltam, mert szerettetni fog* és *állandóbb lesz*. Ezer példa mutatja, bog} a zabolátlan hatalom veszedelem. A törvény a jó kiiályt semmibe se akadályoztatja, hogy fejedelmi tulajdonságait ne gyakorolja, — ellenben a mord kedvűt megzabolázza azon vakmerő és kegyetlen cselekedetekért, melyeknek elkövetése magának s másnak is vesztére lenne.

Minden úri rendben élő halandó szabadon akar javai közt parancsolni, nem kívánván tetszéseiiben akadályt szenyvedni, — legyenek bár előmenetelére akár vesztére. Honnan lesz é kemény indulati Az emberi természetnek társaság által származott kevélységéből. minden ember szeret parancsolni, ellenben egy se kíván szoros függéssel lenni, — tetszésében

más tetszésének engedni; — mely emberi eltörölhetetlen vágyódásnál fogva a parancsolás és engedelmesség egymásnak örök háborút hirdetvén ki, — soha e világot teljes nyugalomra jutni nem engedi. Nagy és kicsiny úr egyem jően kíván parancsolni, honnan következik, hogy minden parancsoló hatalomnak zabola kell, mely az emberi vágyódásnak fösvénységet s bosszúálló indulatjának dühösséget tar-tóztassa.

A nagy rang, birtok azért szorongat, hogy jövedelmének bámulásra való sokasága, pom-pájának kiterjedését mégsem bírhatja meg, mivel a maga mutatásnak képzelt szükségeit a kevélység a jövedelmen mindenig túlviszi. A nagy rang, birtok vagy fösvény vagy préda. Akármelyik legyen mindenképen sajtol: első tekintetben azért, hogy kincset gyűjthessen rakásra, és azt nézhesse nevetve; más tekintetbe azért, hogy szüntelen a pénzt mérve, mindég szükségen legyen, nem bírván halmaz kincseivel is a maga bolondságának terhét. A kis úr azért szorít, siggat, hogy gyakran megéhezik és mások előtt kopott világi színét szégyenli, mely rongyosság úri sorsának tekintetét láttatik gúnyolni. Mint régi nagy örökségenek elhullott morzsáleka, három-négy taxása van még; ezeknek parancsol reggeltől fogva estig nagy lármával, hogv szomorú állapotában magát uraságáról elhitesse, ki hatalmas-kodását utoljára ott végzi, hogy azon emberéhez megyen estve felé pénzt kérni kölcsön, kit

egész nap bottal fenyegetett. Vannak olyanok is más oldalról, kik az alatt nyúzzák meg szengeány embereiket minden magok királyi hatalom ellen vetélkednek.

*Az uralkodásnak természete az égtájára és
egyéb tárgyakra nézve.*

Micsoda eszközök által készül meg az uralkodó hatalomnak ilyen, vagy amolyan természete? Hideg, meleg, mérsékletes egek, — tudomány, törvény, nevelés, vallás, szokás sat. formálják a nemzetet és úgy származik erkölcsiből uralkodásának módja.

Az uralkodást sohasem az uralkodó, hanem mindenkor annak a népnek, hazának erkölcsi tulajdonsága szüli olyanná amilyen, melynek székére helyeztetik. Valamennyi tunya, rest, lacsuhavérű nemzet van é világban, mind teljes hatalom alatt szolgál, melynek terhét nem is érzi, mivel baromi részéhez van közelebb, mint lelkéhez. Valamennyi vad tudatlanágba, és holt ostobaságba elsüllyedt nép találattik e földön, mind despot alatt él és véle nem gondol: ellenben ahol rendkívül valóság semmibe sem szemléltetik, — és tudományok oktatnak, a despoti hatalom vagy nem találhatik, vagy ha találtatik, törvénnyel szinli magát, tagadván, tettei által annak valóságát vagy romlásához közelgett, vagy annak forog veszedelemben élete, ki gyakorolja és személyes despota.

Már forróságos, akar rendkívül való hideget gondolj az égtájban, — az uralkodásba ültetett szabadságra nézve úgy sem jó: minden egyik, minden másik akadályára szolgál az érzellem kifejlésének. Európának mértékletes egei vannak; de egy részében sem esméri jobban az 'emberi' nemzet önnön szabadságát és méltóságát, mint itt. Muszkaország felette igen hideg, és ugyan azért nem is lehet reményleni, hogy a benne élő nép tudatlanságától, vadságától valaha megmenekedhessen, akár mint hirlel-jék a tudományra való igyekezetét. Afrikában, ahol a napnak forrósága emészt, — a nép restségében testét a földön csak vonzolni láttatik, nem is hasonlítván okoskodásával az európai nemzetekhez.

Ezt felelheted: hogy e csak nemzeti tulajdonság! Igen — de a nemzeti tulajdonságot az a hely csinálja, ahol terem és lakik mint az állatoknak tulajdonságaiat is, melyeket ha még földre visznek, fajokban is elváltoznak. Az ostoba, ha a hatalom által verettetik, — bőg, szalad, vagy kegyelmet kér; — a tudomány bölcseség, tüzes vér oda néz, honnan a csapás jön, azon gondolkozván, hogy előbb-utóbb micsoda eszközökknél fogva hárítsa el. Nézd a tanult és nemesvérű embert, ha szolgálatodra kívánod fordítani, mennyi feltételekkel él; az ostoba könnyen szegődik, keveset gondolván reá, hogy lesz osztán. A tanult embert egy-két éles szóval megsebesítheted, — ott hágy minden ajánlásoddal együtt sze-

génységében is — az ostoba pedig botodat is elállja —, szolgálhat verve.

Vallás.

Most itt a vallást csupán társaságra nézve vesszük az uralkodásban. Különös eset volna filozófusnak azon aggódni s hánykódni, hogy egy vagy más vallás hová tegyen é világban! Mi olyan világról írunk, melyben lakunk, írjanak mások olyanról melyben lakni fognak, mikor nem lesznek, halálból jutván életre.

Milyen vallás legyen hát — ezt kérded az uralkodásra nézve legalkalmatosabb a világon! — Micsoda féle uralkodásra kérded? A despotnak olyan vallás a mágnese, mely alegelsüllyedtebb tudatlanságba hever, melynek értelme rabság, kötelessége vakság. Amely lelket más világ boldogságának édes reményisége alatt lábod alá tapodhatsz, annak testi erejével is könnyen parancsolhatsz. Valaki magát lélekben nem esméri, testében is idegen az magának. De az ilyen vallás olyan despotra tartozik, ki uralkodó lévén, egyúttal főpap is; — különben ha ő csak testtel bír és a lélek másnak jut osztályban, hatalma előbb-utóbb hajtórést szenyved, mely veszedelem mindig vörtergerbe merít életeddel. A kereszteny vallás, mely egyenlőséget, kegyelmességet, igazságot hirdet, — despotnak nem szolgál, hacsak tudományát fonákul nem veszik, vagy éppen el nem hajtják. Oly kereszteny népen kegyet-

lenül uralkodni, mely vallásához tudományt, világi bölcseséget ragaszt, veszedelmes dolog.

Nem lehet állítani mégis más tekintetbe, — hogy ez vagy amaz uralkodás módja ilyen, vagy olyan vallásbeli tudományt kívánna meg, mivel mindenféle vallás minden nemű uralkodás Vnódját megszenyved. Ugyanazon vallásban sok egymással ellenkező országlás látattatik. És eleitől fogva pogány, keresztény keresztülcasul hánnya-vetette, változtatta királyait, bírált, törvényeit, szokásait. — E dolog igazságának megállítására példára bocsátkoznom haszontalan idővesztés lenne, mivel azok szemed előtt állanak, csak nyisd fel, és nézz széjjel a világban. — Már én a vallásnak belső értelmére nézve csak itt állok meg, hogy különösen meghitt igazságáért egy halandó társad eránt is magadat az emberi kötelességből ki ne vetkeztesd, mivel különben ezt a világot a más világ áltál fordítod fel — mely még reménységednél fogva csak fejedben ül, — ebben pedig laksz, élsz, hol sok örööm és fájdalom közt vagy elosztva, — míg örök boldogságodat halálon túl utoléred.

Mihelyt te hinni és mutatni kezded, hogy azok eránt, kik értelmeden nincsenek emberiséggel, igazsággal lenni nem tartozol, — azok is úgy fizetik a kölcsönt számodra, — honnan elleneállhatatlanul következik, hogy egy vallásra vedd az egész emberi nemzetet, vagy ha ez lehetetlenség, hadd el testében azt, ki nem úgy vall mint te, hogy az is elhagyjon tége-

det; különben a vallás különbsége vérrel, tűzzel borítaná el a föld kerekségét, mely szerint testi világod változna előljáró pokollá életedben, hol foglaló pénzben adnák az ördögök kötelességek által az embereknek, hogy egymást addig is gyötörjék, míg pokolba nem mennek. Valaki tudományánál fogva mások eránt való kötelességei alól magát felszabadítja — mások se tartoznak neki semmivel, — mely esetnél fogva a társaságnak minden kötései felbomlnak, hol az emberek szelídségéből feneséget és okosságból bolondságot mutatnának, — egymást szaggatván, ezen a világon azért, hogy mint legyenek a másikon, hol sorsok nem maguktól, hanem istenektől függ, ki különös postával egyiknek sem súgja fülébe ezen a világon, hogy merre utazik a másikon. — Legyen szabadsága idvezíteni kívánó buzgóságodnak szájaddal papolni, lélekben oktatni amint tudományodtul telik; de felebarátod eránt erőszakkal ne légy, mert utálatba hozod azt, amit vereség által kívánsz kedveltetni. — Hol láttad a józanokosság világában, hogy az embernek lelkét testével verekedve oktassák? — Hogy hátát ütve, fejét véve leikével értessék meg azt, amit nem tud, sem emberi értelem meg nem foghat és csak úgy alkuszik meg véle, ha hozzá édesgettetik, — mely dolog ahhoz nem szoktatott emberek közt bottal, vérrel, tűzzel meg nem készül. — Akárhogy hírlel jed tehát hitedet, de ha tudománya által emberi kötelességedből kivetkez-

tét, semmit sem ér. Nem lehetne az embernek nagyobb bűnbe esni, mint Istenének igaz tiszteletét abban keresni, hogy embermását gyűlölje, — Isten nevébe lévén istentelenné.

Fordult meg olyan gondolat némelyeknek fejekben, hogy a vallásban ilyennemű s több Wfiéle világosítások szükségtelenek, mivel a gondolatnak szabadságára vezet, mely dolog ellenkező tudományokat szül — hogy itt együgyűség kívántatik sat. — Hadd járjon együgyűséged a kegyesség dolgában, — de lehet a tudomány az országlásban. minden vallásnak meg kell egyezni a tudományokkal, különben örökösl tudatlansága csak arra szolgálna, hogy követőiből üzzön csúfot a több tanuló nemzetek közt. A Biblia sem adhat egyedül minden társaságra szükséges tudományt. Több kell!

Akárki hogy vegye. — Hadd járjon az is, ha Mózes legföbb törvénytevő volt é világon, mint a halhatatlan Reaassen állítja, mivel törvénye sidó nemzeténél örökkétartóvá lett, az alatt, míg a többi időről-időre mind eltöröltek s örökké változik. De elfelejtette ez a nagy ember Mózesnek dicséretihez hozzátenni, hogy az olyan törvényszerző szomorú boldogságot szül, ki nemzetét minden nemzetnek örökösl ellenségévé teszi, hogy szokásain kívül minden gyűlölvén ő is kölcsönben egész világtól utaltasson, melyből következik, hogy az egész ellenségnek vett emberi nemzettel nem bírván, — ő szolgál mindenek, neki pedig senki sem. — Gyanús boldogsága van az olyan tör-

vénynek, mely hazáját egész világ előtt ellen-ségesse s utálatossá teszi. A sidó minden ma-gán kívül való nemzet eránt türhetetlen volt örökké, s most is ha reá elégséges hatalma volna, az egész keresztény világot eltörlené, vagy a legsiralmásabb rabságban tartaná, — mely szerént nagyobb igazság nincs a társa-ságban, mint ez, hogy a sidó örökök rab légyen.

Mahomed is oly vallást szerzett, mely ma-gából minden magán kívül lévőt kirekesztett, úgy állítván, hogy az Alkoránnál több tudio-mányra e világnak semmiféle tekintetbe sem lehet szüksége. Hagyuk áldásban Mahomed-nek paraszt ostobaságát, melyet e világ elől felemelkedésben sem tarthat el; — ki merne roppant birodalmának ereje ellen mozdulni? ha olyan tudománnyal, mesterséggel bírna, mint keresztény népeink. Most a tanult nem-zetek hatalmát látod egymás között kapóra hajigálják. Hadd higye a török őutána, hogy a világnak Istene és közönséges atya védel-mező hatalmával csak az övé, — ellenségenek vcvén minden más emberi teremtését; de hiti-ben való földhöz verettetéssel kell neki tapasz-talni, hogy Istenének úgy vett ellenségei lá-bok alá tapodják szánakozással nevetvén el-lenségeken. A világnak ura a természetnek rendin túl, és az ellen senkit sem láttatik vé-delmezni, sem áldani, mely szerént halandó szemeink és gyenge véges elménk az egekben titkaiban nem láthatván, — mindég úgy mu-

tátják, mintha az emberi eseteknek szembe-tűnöképen a természetbeni állanának okai. Hol volt az Úrnak olyan népe, melyet más nem kedves nemzetek egyszer-másszor össze nem törtek volna! De a szemünket csaknem kiverő a tapasztalás, mégsem világosított semmit, Inivel minden vallás hitte, hogy az Isten ol-talma és igazsága csak az övé, — melyről más sokszor gyanakodik, majdnem mindenik ma-gában, meg nem szűnhetvén azért egymás tu-dományát utálni. Mindezek szerint úgy üt ki végre a dolog, hogy akárki legyen a prófétád, de ha magadat a természetnek sorját védel-mezni nem tudod, minden ember felpoz, ha beleütközöl, azalatt, míg angyalod az egekből különös segedelmedre elérkezné.

Azt mondottuk feljebb, hogy a despot ural-kodásra tudatlanság kell; de ez csak az or-szágló hatalomra tartozik, — veszedelmes lé-vén különben az uralkodónak személyére nézve. Az ostoba nép despotját oly dolog miatt is megöli, melyeket a tanult nemzetek tekin-tetbe sem vesznek; hanem ha száz urat megöl is, újra meg újra királyt teszen, mivel a nél-kül élni sem kíván, sem tud. így a vad tudatlanság csak a despotságot teszi bátorságba, de a despotot nem, honnan következik, hogy a despot despotságát önnön magáért mérsékelni remélem, — melyre nézve úgy kell magát, des-pot lévén, a népre nézve mutatni, mintha a nem volna. — A török, mihelyt a császár dol-gaiban a szerencsétlen, vagy Mahomed tör-

vénye ellen változtatni kíván valamit, — mindjárt sinórt keres, hogy a nagy úrnak határ nélkül való hatalmát határok közé vegye. Tanult nemzetnél az uralkodó több bátorságban él. Sokba mernék fogadni, hogy XIV. Lajost, — sorsával török császárt viselve megfjtották volna. Hát XII.^{dik} sveciai királyt, — kit népe haláláig szolgált, holott eszetlenebb kegyetlenséget idejében nálánál senki sem mutatott?

Végre csak kinézhettek, hogy az együgyűség csak egyes embernek lehet jó, de ország-nak örökké veszedelmes. Elég tudatlan halandó lehet együgyüségében a tanult ember-nél boldogabb; de az ostoba uralkodó és nemzet mindég boldogtalan, ha szomszédi tanultak és okosok. Tudomány, mesterség emelik fel hatalmadat a természet felett: ezek a mennyből alászállott védelmező angyalok. — Itt van a csuda: lássad, hogy a spanyolok egynéhány katonákkal, ágyú és puskáknál fogva millióm meg millióm emberekből álló országokat hódoltattanak meg. Ha Mexikóba ugyanaz a tudomány mesterség lett volna, ami Madridban, — hiszed-é, hogy Montezumát Cortes és más akarki két-háromszáz katonával leverhették volna? — de mesterséggel tudománnyal egynéhány ember milliókat nyer meg. Ez a csuda, lásd! — Füstöt kell hát előbb értelmednek venni, megvakulván szemeddel ha nem látod, hogy a tudományoknak előmozdítása minden uralkodónak leg lélekben járóbb kötelessége.

A vallás maga világi tudomány nélkül vadat mutat, — vagy az emberek vadítják el önnön maga ellen. Akár ez, akár az; de csak oda mutat, hogy tudományra van szüksége.

Akárhogy vedd, de ezt csak nem tagadod, úgy-é, — hogy míg kereszteny vallásunkat körül nem fogta a világi tudomány, szüntelen fegyvert viselt és szelíd hatalmával a királyokat trónjukról leszállította, a nemzeteket öldöklötte, pusztította, — mely részeg kegyetlenséget annak szolgái elnéztek; — de mióta szentsége a józanokosságnak, tudománynak világánál megesmérte tetett, — a leggyengébb uralkodót sem veti ki széki ből. Mennyi veszedelemtől mentette meg a tudomány az emberi nemzetet? Nincs nyelv, mely kibeszélje, penna, mely lerajzolhassa.

Hadd higyék némelyek, hogy az oly vallás nem monarchiái igazgatáshoz való, mely sorosinak gondolkodást, okoskodást és hinni való szabadságot enged: de egy csoport halandónak sem lehet sem szabad külön az egész emberi nemzet rovására okoskodni, hogy a világ lelkében testében vakságra rabságra vettetvén, — igazságnak csak azt nézze. — Vagy igazság'amit hirdetsz vagy nem. Ha igazság miért félted értelmemtől, mely minden előttem felfedezett igazsághoz önként ragad. Ha ha-zugság mi okon kívánsz lelked ellen csalni, hogy okoskodásomat megtiltva tévelygésedre ne esmérhessek, — Tégedet szolgálván Istenem és boldogságom helyett. — Nagyon gya-

nús az olyan igazság, mely fél az okosságtól. Jobb az embernek önnön kötelességét megfontolt okokkal esmérni, — legyen vallásban vagy másban, — mint valakinek szavára dolgai közt vakon ülni. — Úgy-é, reá lehetett Ravalljákat venni Párisban, hogy a legjobb s di-csősegesebb királyt orozva megölje, — de beszélj reá engem, ha teheted! Honnan van ez a nagy különbség! Ravaillák tudatlan lévén, vallását sem értette, és annak szentsége ellen a legutálatosabb bűnbe esett, — melyet a természetnek irtázásán felül, — idvesség munkájának hitt s állított. Egész világ szentje reá nem beszélhetne soha, hogy hazámnak törvényes urát orozva megöljem, — azért, hogy én tanult kereszteny vagyok; Ravaillák pedig buzgóságában dühös bolond volt, fonákul vévén vallásának szentségét, melyet gyilkosság gal hitszegéssel szolgált. — Ki hát veszedelmesebb: a filozófus vagy a fanatikus?

Úgyde — feleld: a vallás, ha szabadon okoskodik, szabadságra hajlik mindenbe és ennél fogva pártütésekre fakad ki; — így az uralkodókra nézve veszedelmes tudománynak esmérteik. — De volt olyan tudomány is, mely az egekre emelkedett méltóságával, nem elégdvén meg azzal, hogy a királyok ellen pártot üthessen, könnyebb módnak találta azokat szolgáivá tenni, — hogy valamikor parancsoslatjának nem engedelmeskednek, részkről legyen a pártütés és büntetést húzzon magára, így ő lévén a királyoknak királya, ellenek

pártütésbe nem eshetett, vagy szüntelen abba volt.

Tovább! csak nehezen hiheted, hogy egy superintendens hatalmát vágyódását úgymó-dolhassa, mely szerént mikor lovagol, kengye-lét fejedelem tartja. Soha sem fordul meg ez 'is, hogy egy vármegye esküdtjét kárhozat alá zárjon, noha egy esküdt, bár hivatala tekinte-s légyen is, de a római császárságtól csak áll egy két hajtásnyi messzeségre, — mint sejtheted. Ezt feleled rajta nevetve, hogy superintendens uram hallgat, mivel tehetségét kis karikába szorította maga körül, — de ha lehetne, lehetne, csak úgy ütne, mint más. — Kalvinus volt, ki tudománya által paptársait a világi kincsektől, fejedelemségtől, uralko-dástól elzárta, — mely szerént ellenséged okaimat erősítik. Angliának most is hatalmas érseke van, de csaknem úgy él királyára nézve, mint érsek Beke Tamás hajdan. — Hiába ál-lítja akárki, hogy az uralkodó vallás uralko-dásra nézve veszedelmesebb annál, melynek elméje minden ellenvetés előtt meglapul, — kérdés nélkül szembehúnyva hiszen minden, vagy legalább vall, — mert akarmely tudományt végy, — mindenikbe esik időről időre zenebona.

Egy példát mondok, mellyel úgy remény-iem, a többinek fejébe is meg kell elégedned: — a francia hajdan a kálvinistákat meg-öldökli, vagy hazájából kiűzi, mely szerént az egyetlen egy catholica vallás marad meg

benne a maga tisztaságában és szentségében. Mi lesz az idvességes és papi fejedelemségre előmeneteles cselekedetnek következése? Ez, hogv a christianissimus nemzet királyát megöli és pápaságát Rómából kiűzi. Valamennyi kálvinista pártütés volt a világon, ez az egy mind megfelel neki. — Megbocsáss, hogy e szomorú példának kedvetlen igazságával oly akadályba hozlak, melyből semmiféle emberi értelem által és gondolható felelettel ki nem szabadulhatsz. Hiába! kényetlen az ember szemmel látott igazságokkal dolgát erősíteni, — mert nagy az ellenkezés. — Még egyet! — osztán nem szorongatnak tovább: vagy' talán azért nem alkalmatosok az úgy mondott eretnek királyi uralkodás alá, hogy ha meghalnak, mind pokolba mennek! Hát a catholicus mind idveziil, a mennyi van a világon? A földi uralkodó nem idvességnek és kárhozatnak királya. Láttál-é elkárhozott kasszát, mely eretnek ezüsttel és arannyal volt megrakva. Elkárhozott kassza az, amelyik üres, ha ezer szent ül is felette. A szent ereklyék, tudod, nem jövedelmek, és rózsakoszorúval sem lehet ellenséget verni. Ha kálvinista seregek verik meg a katholikus királynak ellenségét — elkárhozott győzedelme? Ej! Ej!! Szomszéd felebarátom! ne vágoljuk egymást, — jobb összeölkezni ezt mondván: Te se 6zólj én se szólok! Forduljon meg fejedben, hogy olyan íróval okoskodol, ki a függő alá nézhet, mivel oldalt vette magát, és akinek okaira az ellen-

ség nem jut hamar eszedbe: nyüglődnöd, kell míg szabadulhatsz és felelhetsz, úgy-é?

Térjünk vissza más oldalra, és a vallásnak folyásába lépvén, menjünk fel rajta kútfejére:

— van az emberben bölcselkedés, mely eredet és nem főoka magának. Ha van, honnan, jön. Az örök bölcseségtől. — Mi az és Ki? Isten. — Van az emberben igazság, mert érzi; — a természetnek benne élő törvénye ellen ezt tagadni nem lehet. Lelkiesméri egekre kiált ellene és mennydörgő szavaival földhöz veri. Honnan jön, ha van? Az örök igazságból. Mi az? Isten. — Mihent igazság van, a hamisság-nak is ellenébe kell neki tétetni. Már mivel az Isten-ség mindenhatósággal hír, következik, hogy igazsága a hamisságot, mely természeti-vel ellenkezik, utálja, — e mellett büntesse; — Legalább e természet szerént való következés. Van-é olyan titkos gonoszság, melyet a Min-denhatóság ne lásson? Nincs. Bünteti hát? — így támad lelkébe az Isten félelme. Mit használ ez világi társaságunk javára? Idvezítő orején kívül zabolázza a gonosz tetteket ott, hol a törvény nem láthatja. A világi bíró elől magadat elrejtheted, de a mennyei elől soha se, — sehogy, se soha! Retteg! mindenütt lát. Már valaki ezt hiszi, Istenét is igazán féli. Valaki Istenét féli, — gonoszságot ellened titokban, sem nyilván el nem követ. — A leg-nagyobb szükség hát világi társaságunkra nézve is, hogy az emberek istenfélők legyenek.

Kérdés továbbá, bogy elég lehetne-é a világi büntetés bátorságunk fenntartására, ha az együgyű népnek szívéről minden isteni félelmet és esmérétet eltörölnének. — Lehetetlenségnek tetszik annyi gonoszság ellen küzködni, — el kellene a társaságnak oszlani, úgy látszik. Hadd járjon, ha a világi bőlcsek világi kötelességeket annak esméreti által is csupa emberiségből megtennék! — de itt az együgyű népről van kérdés. Csinálhatsz bőlcseket a nép közt; de egész országnak közönségét soha bőlcsé nem teheted. A tudatlanág, ha zabolája nincs, rabol, fojtogat s öl. Ki tegye a földmíves- és mesterembereket filozófusokká, mikor minden tanuló emberek közt is alig akad egynéhány, ezek pedig kézimunkájuk miatt arra sem érnek, hogy olvasni tudjanak közönségesen, — mivel ha, mindenjában tanulnak, mindenjában meghalnak éhei? De a keresztény vallás egy szökéssel teszi őket kötelességekben filozófusokká, — isteni félelem-hez kapcsolván azokat.

Hagyjuk el a vetékedésre tartozó vallásbeli dolgokat, melyek nélkül az isteni félelem mindenütt felmaradhat. Kimeríthetetlen tengere az ellenvetések zűrzavarának! mely noha az erkölcsökre nagy részben semmit sem tartozik, mégis setét fellegeivel azoknak kíván feleibe emelkedni, haszontalan képzelődésnek áldozván fel a valóságot. Addig viszketegeskedtek elméjükkel némelyek a vallásnak tudományán, hogy az erkölcsöt, isteni félelmet is

megrázkódtatásba hozzák; — olyan titkokat, kérdéseket kívántak emberi értelemmel meg-határozni, melyre az Isten esméretinek és az ember boldogságának semmi szükségek nem volt, ellenben a valóságot gyengítették, nevetr ségre tévén ki sok dolgot a világi bölcsék előtt. Hogy igaz halandó legyek és az örök igazságot féljem, azért haszontalan-ságaidra szorulva nem vagyok.

Szentség hát a vallás világi életedre nézve is, csak vak ne legyen; mert ha Istene nevében öldököl, úgy minden gonoszságnál gono-szabb. Inkább oszoljunk széjjel erdőkre, me-zőkre, mint olyan vallásokkal éljünk, melyeit által kölcsönbe szüntelen való véres áldozattá kellene lennünk. Micsoda részegedéit értelem-mel eltévedett dühös bolond hinné, hogy a gyűlölség, üldözés, bosszúság, gyilkosság igaz isteni esméret és vallás? Nincs gonoszság a vallásban, hanem a veszett emberekben. Azt kívánnád, hogy a vallásnak nevében elkövet-tett bűnöket Istenre ruházzam inkább, mint emberekre? Kinek parancsolta az egeknek Is-tene, hogy esméretra halandó társát gyilkos-sággal oktassa? Így vedd világi törvénynek a vallást,' — egyébaránt magadtól függvén a mennyország vagy poklok felé való utazásod is, — hova én ki nem terjeszkedhetem, mivel elég gondom van — a magamén utazván, lá-bom alá vigyázni.

V^{ik} SZAKASZ.*Az egyenlőségen lévő különbségről.*

Az ember fajában, formájában, életében, természetében mind egyenlő, — azaz mind ember; — de ugyanezen egyenlőségében tulajdonságainál fogva egymástól különbözik. minden halandóban vagyon testi erő, elme, okosság, erkölcs; de ebben több, abban kevesebb, — ebbe jobb, amabba rosszabb. Haszontalan idővesztés lenne, ha okokkal kívánnám próbálni, hogy bennünket a természet maga lelkünk állapotjában szintúgy mint termetben, formában egymástól nem különböztet. E dolognak: igazságába mind megegyezett. E szelént az ember sorsának különb-különbfélesége, testének és erkölcsi tulajdonságának különb-féleségtől származik; mely különbség ha útjába nyomzod, egyenesen a természetbe vezet. — Akárhogy vegye az ember, de világi sorsa erkölcsének következése, — mely dolognak igazságát világosságra nem hozhatjuk, még belőle birtokosokat, házi gazdákat nem csinálunk. Itt kell hát az emberi nemzetnek és társaságának igazságait legelső lépéssel esmeretünkre felvenni: hogy lett az ember tulajdonossá? mi által szerzetté vagyonához közt? hogy veszt benne, — mivel nyer?

Mihent az ember oda jutott, hogy ugyan azon hold földet kunyhója körül két esztendőben egymás után verejtékel megáztatta, és gyümölcsét, termését róla elvigye, — annak

tulajdonosává lett. Valamely földet magadé-nak tartasz, úgy hogy rajta ne munkálkodj, igazság szerént soha sem a tied és csak tökéletlenkedel birtokával, azok ellen erőszakos-kodván, kik miattad rajta nem verejtékezhet-nek, hogy munkájokkal tegyék magoknak jörökségekké. Munka, haszon nélkül annyi jó-szággal bírhatsz, amennyi tetszik. Az egész Hortobágy pusztaságára mutass reá, hogy tied, és bírhatod fejedben[^] mivel sem haszon-vélt, sem mívet nem követvén el rajta, — annak csendes birtokába senki meg nem hábo-ríthat. Mihent kinek-kinek különös magával, — különösen elfogott földből kellett élni, — a természet is örökös változásba jött, és soha többé oda, hol volt, vissza nem tér. Ha igaz-ság, hogy tulajdonság vagy különös birtok, messzesség s gazdagság nélkül élhetett valaha az ember, egymás társaságán kívül élhetett — amit nem értek ha száz könyvben olvastam is.

Míg az ember világi szorgalmatosságokkal nem élt, erkölcsi tulajdonságaira nézve is mind egyformának látszatott. A kaffereknek, karabéitaknak, eszkimóknak, hottentottáknak nincs oly véghetetlen erkölcsi különbségek egymás között, mint nekünk, — mert nincs annyi doleg életek módjában, mellyel erkölcsi tulajdonságaikat úgy rámázzák, mint a mién-ke. Mentői közelebb vannak az emberek a természetnek mesterség és gond nélkül való állapotjához, erkölcsiekben is annál egyfor-mábbak; de mi máig a természet szükségei fe-

lett annyi mesterséges szükségeket csináltunk magunknak, melyeknek befoghatatlan sokaságát a legtökéletesebb ember is majdnem szüntelen haldokló küzködések közt kénytelen viselni, hol következésképpen neki hibázni és gyengélkedni kelletik, mivel terhet ereje felett tett a mesterség vállára. Lehetetlen az embernek tudni, hogy mennyi dologtól függ, és szüksége mennyi. E teszi az erkölcsnek hibáját, köztük való véghetetlen különbségét; mely eset sorsunknak változását is egymás felett s alatt következésül húzza maga után.

Ezek szerént valaki több okossággal, gonddal, mértékletességgel, kíméléssel él, vagyonaival is gazdagabb másnál: ellenben a tudatlan, tunya, korthely szegénysége esik, az által nyomorúságra jut, s végre lopásra vete medik, — mely bűnt előbb szükségből cselekszik, azután a nélkül is szokásból követ. Már most minden szükségnak, vágyódásnak határ van szabva, kinek-kinek a maga vállaira nehezedik önnön terhe, — nem lehet, nem szabad eledelét egy kapással szomszédjának szájából kiragadni, hosszas és fáradsgáos munkával kell testét ugyanannak verejtékelével táplálni. Ezekből különböztek a rémítő különbségek; a vágyakozás, büntetés egybe ütköznek. Az erőszak magát napfényen mutatni nem meri, és csak setéiben ragadoz. minden embernek van valamije, és bőribe jár ebbe mindeniknek megegyezni, hogy közigazság legyen, és erőszak senki ellen ne téteszen. —

Eddig az erős a gyengének azt mondotta: *add ide, elveszem;* — most irigy vágyakodásának férgét szívének mélységes üregébe sülyeszt el s így szól: *Legyen tied a magadé, nem kell nekem,* de hazudik. Az ember egymás ellen többnyire lesbe áll, — néz, hallgat, tapogat, nitet, színei, hogy büntetés nélkül szomszédját mibe csalhatná meg. Ember-mássának gyengeségét keresi, hogy erkölcsei közt rést kapván, hozzá férhessen, hogy hitetéssel nyerje meg akaratját önnön magának romlássára, és néki előmenetelire. Míg minden dolog testi erővel ment, minden szükség kézi munkára támaszkodott; de minekutána minden ésszel csinálnak és minden okoskodik, — valaki elmélkedni nem tud, seprőjére marad a társaságnak, melynek fenekére száll alá. Az emberek ennél fogva egyfelől halmozott gazdagságra, másfelől ijesztő szegénységre jutnak. Ez minden napi kézi munkája közt éhel-halással küzködik, — amaz szüksége felett való vagyonával heverve és torkig, telve okádik. — Mind ezen különbségekre az emberi nemzet több ízben fellázad, hol kiki színre oly emberi teremtésnek esmeri magát, mint más; — akik alól vannak, mindég felül kívánnak fordulni és örökké alól esnek. Újra meg újra küszködnek, s mind annyiszor elesnek. Bírákat tesznek bíráakra, törvényeket halmoznak törvényekre, — mind ezek felibe pedig királyt rendelnek, kinek vizsgáló és büntető hatalmául az Istant magát mutatják ki, — nem ta-

lálván ezentúl senkit, ki dolgait ítélez s büntesse. Mihent a hatalomnak zabolája osztán csak abból áll: *majd majd! majd számolsz a más világon!* — nincs baj, — megyen.

Míg még kinek-kinek magának kellett földjét művelni, egy lakos sem bírhatott többet szomszédjánál, mivel mindeneknek két kézből állott csak szolgálatra való eszköze. Annyi volt a birtok, amennyi az erő; és csak akkor lett a vagyon között való végketetlen különbség, mikor ezer kezeknek kellett dolgozni azért, hogy jól lakhasson. — Az emberi nemzetnek kisebb része uralkodásra emelkedik fel, számlálhatatlan sokasága pedig szolgálatra marad. Mennyire terjeszkedik az emberi sorsnak egymástól való különbsége a természetben kezdvén el útját? Kezdetiben helyes, itt igazságtalannak lenni látszik. Csak így vedd fel most is: Péternek atyjától százezer forintja marad, Pál pedig minden örökség nélkül ország útjára születik; mégis Péter szegénységiren hal meg, Pál ellenben halálával ezereket testál. — Gondolj reá, ha nem természeti tulajdonságoknak különbségéből származik é sorsoknak különbsége?

Míg az emberek birtokokban magokat nem helyeztetik, addig szabott törvénytel sem élnek; minek ott a törvény, hol senkinek sincs semmije, vág! ami egyé, másé is? Birtokkal éled fel tehát minden törvényes igazság é világon s vele együtt minden gonoszság is. Az emberek főről főre megköttetnek és így eltá-

voznak a természet állapotjától, megkülön-böztetvén azt magától csakugyan a maga igazságával; — mely szerént kiki függésbe jön, hogy az erőszaknak áldozatja ne légyen, — melyet a józanokosság parancsol; — de a nemzetet országot a rajta győzedelmeskedő hatalomnál egyéb nem regulázza. — E szerént az országló hatalom a természetnek első állapotjában marad mindég és csak egyenként jőnek az emberek függés alá. Kezdetben minden embernek megvolt az a szabadsága, hogy akinél erősebb, azt elüsse, csak azon okból is, hogy miért ő nála gyengébb; — most pedig egy egész nemzet bír ilyen szabadsággal, — honnan következik, hogy nemzetről nemzetre nézve a világ az, ami a vad állat a vad állatra nézve, hol mindenkor erő szabja a törvényt. Róma csak azon igazsánál és törvénynél fogva foglalta el é világot, hogy bírt véle és elfoglalhatta, s nyomhatta.

Látod már most azt is, hogy a gonosz meggazdagodhatik, az ártatlan pedig szegénységen földhöz ragad. A bűn, ha kincses, érdemnek vétetik, az érdem pedig gyakran ha szegény, nem látszik, — e miatt sok elme hőrnályba borult, nem vehetvén fel, mi az érdem, tisztelet, hatalom, pénz-é vagy ártatlanság vagy igazság! A kegyetlen győzedelmeskedik, az igaz földhöz veretik. Menny, föld hallgat és nincs elégtétel. Mind ezek miatt az embernek elméje örökös zavarban, tévelygés-íren, vetélkedésben száll alá. A szolgaságban

uraság terem, mint ganélyos földben vetett búzaszálon a kalász. A szegénység fején gazdagság virágzik, mindenik azt szülvén magából, ami magával ellenkezik. Ahol szolga nem lehet, ott urat sem találsz, és szegény nélkül gazdag nem lehet. Valamennyi szegény, mind elhitte, hogy a gazdag mind boldog. Valaki szolga, urának sorsát irígyeli, noha horgen vezeti orránál fogva, parancsolatjával láttatván függeni. Számbavetted-é már, ha a gazda enged-é többet cselédinek vagy azok ő neki¹? ha ők szenyvednek-é többet ő általa, vagy ő azok által? — mennyi különbség az egyenlőségen!

Az ember már törvényei alatt boldogságát keresi; de úgy, hogy kívánságának határa ne legyen. Nem ott üt ki szerencséje, hogy minden érzésének eleget tegyen, hanem hogy magát mások felett megkülönböztesse. Inkább éhezik titkon, csak pompáját mutathassa nyilván és nem azt tekinti, hogy szükségét a tisztességeig már mind kipótolhatja magától, senkinek sem lévén terhére általa, — hanem hogy mit mondanak róla mások. Szomszédinak" felőle való vélekedésekben ülteti boldogságát magán kívül, így változván gyötrelemmé boldogságának kebelében. Ha szegény szüntelen arra törekedik, hogy jól lakhasson, mindég azt állítván, hogy nincs annál boldogabb, mint aki jól lakhatik. Ha gazdag, eledelet tekintetbe nem vévén, — örökké dicséretét, híret, nevét szomjúhozza. így egyik azért boldogtalan,

hogy szegény — a másik azért, hogy gazdag. Igazítsad sorsokat!

Dicsőségre való dühös vágyakozás egyfelől a ragyogó csillagokig emel fel és oda helyeztet. Bölcset, vitézt sat. csinálván belőled; más-felől nyugodalmadat bélpoklossá teszi, hogy áoha csendességre, megelégedésre ne jöhess. Jaj a nyugalmadnak, ha dicsőségedet keresed s megnyerted! halálodig tart hányattatásod, hol ha egy-két ember kifogást tészen ellened, míveidet kisebbítve, több keservét okozza szí-vednek, mint száz másnak dicsérete, — pedig kinek dicsőségébe nyugosznak meg az emberek mindnyájan? — E veszélyek között a társaság örökké törvényeit húzza vonja, tépi szaggatja egyfelől, más részén pedig az emberek örökké módot találnak benne, hogy azokat megcsal-hassák, rajtok nevetve. Csak ezt tették sok-szor törvényeink, hogy a gyengét gyengítsék, a hatalmast erősítsek, — mely veszedelmében már a világ több ízben is megrázkódott, — vé-reben fürösztvén az emberi nemzetet.

Kapkod é világ — lót, fut mindenfelé. — Mit csináljon, — hogy tegyen? A nemzetek királyra, tanácsra, — hol közszégre bízzák hatalmokat, bogy magokat egyenlő sorsra, igaz-ságra vegyék; de a különbség mindenütt meg-marad mindenben; az uralkodó erő minden-képen csak embereknek bízatik kezekre, mely szerént fájdalmától a világ meg nem szaba-dulhat, mivel nyavalýája önnön testébe nyu-goszik, s mindenütt ott van, ahol ő. Mihent

egyenlőségedet, boldogságodat emberek által kell megszerezni, hova mégy annyira embe reiddel, ha angyalok nem szállanak alá ügyed nek folytatására, kikben fösvénység, irigység, harag, bosszúállás, pártrahajlás, indulat, - névre hírre való vágyakodás, eszetlenség, gyávaság, kegyetlenség, asszonyi szerelem, utálat, bujaság, vakság: sat. ne legyen¹? Emberekből csinálod é boldogságodat? Nem tudod, hogy minden ember előre törekedik mindenben, ott ahol van; és amiben kincset, hírt, nevet keres magának? Tekintsed és vizsgáljad az embert a dinnyecsőstől fogva fel egészen Caesarig, — mindenütt véghetetlen vágyódé sok közt találod. Legyen, ha a tudósok nem kívánnak fegyverrel ragyogni, de kívánnak pennátokkal és munkájoknak vége nincs. Nem találsz oly nyomorúságában heverő paraszt gazdát, ki kicsinységében ne igyekezzen szüntelen többre többre menni. A ki száz faluval bír, — nem perli-é el tőled azt az egyet, melyből élsz, ha teheti! Aki egy ütközetet nyerni szerencsés volt, — nem kívánna-é többet is, hogy jobban híreltessen! A ki egy millióm forinton hever, nem tartja-é mindég kinyújtva kezét, hogy más milliomot kaparjon magához! — Tedd királyi székre emberedet, — királyik lesznek vágyódási. Másszor falukra vágyott, most országokra. Azelőtt a törvényektől függött, — most ő legyen a törvény, hogy az is függjön tőle.

Azt kérded: mi hát az egyenlőség e rettentő sok különbségeben? Az, hogy így legyen, amint van. Úr, szolga, szegény, gazdag, koldus, király, — okos, bolond, — rút, szép, — sat. Miért legyen egyiknek több ezüstje, mint a másiknak vasa? Azért, hogy az emberek szerétnék ragyogni; a magamutatásra szinte úgy vagy jobban törekedik, mint valóságos szükségeinek megszerzésére. A természetre tartozó jó csak egynéhány dologból áll, melyeket többnyire maga viszen végbe; de a magamutatásra tartozó szükségek véghetetlen számmal vagynak. A gyémántos gyűrűt nem azért viselik, hogy egészséget, szabadságot adjon, hanem hogy lássák, irigyeljék azok, kiknek olyan nem lehet, ezt sugdosván magok között: *Ne, be szép!* Ha a gyémántot soha mutatni nem lehetne, ollyá lenne előtted csak, mint a békásó. Ki varratna köntösére aranyat, ha senkinek se mutathatná? — Mind ezen dolgok több ezerekkel együtt csak az emberi hivalkodásnak nevetséges cégérei, melyeknél fogva szüntelen erőlködik, hogy-egymás fejére mászhasson, — s egyike másikát lába alá' tapodhassa. — Állj ellent benne és igazítsd meg é széles világnak minden vallásával, kegyességevel, bölcseségevel a halandóknak ezen vágyódását. Mit használ agy-velején képzelődésből olyan országot teremteni, mely az emberi természetnek határán belül nem talál fathatik? Úgy mint Plato!

De micsoda törvény igazság essen hát meg, hogy valamely társaságban az emberek tekintetekre nézve egyenlők legyenek! Mihelyt országlást teszel fel, hogy lehessen a kemencefűtő oly jövedelemmel s tekintettel, mint az ország bírája? — a fő hadi vezér, mint a regiment tilinkósa, dobosa? — Hinni, hogy törvényes uralkodás alatt minden ember egyenlő módra legyen, — bolondot illet! — Sőt a különbséget tartják fenn. Miért vannak parasztok? Azért, hogy nemesek legyenek. Miért vannak szegények? Azért, hogy vagyonosak legyenek, kik a szegényeket táplálják, fizessek. Miért legyenek urak az okosok? Azért, hogy a rendet feltartsák, a közbátorságot oltalmazzák, az igazságot kiszolgáltassák, — ami nélkül a paraszti sokaság nem lehet. Miért kell lenni szegényeknek? Azért, hogy nem tud mind meggazdagodni, s nem is jut mindenre gazdagság, — hogy ha minden embert egyszerre gazdaggá tenné a mindenre elégséges Isten, senki se dolgozna; melyre való nézve azon szempillantásba egész világ szükségbe esne és koldussá lenne. Mihelyt minden ember úr lenne, egy úr se volna, egy szegény se lenne: magadnak kellene kaszálni, kapálni, nadrágot varni, — mert végre ki verejtékezik, másért ha a magáéból gazdagon elélhet? Más tekintetbe nem igaz, hogy ha az urakat megszegenyíted, az által a többit mind meggazdagítod. A világnak úgy kell lenni, ahogy lehet: és amikor kérded, hogy: miért eme gaz-

dag, ama szegény! csak olybá veszem, mintha azt kérdenéd, hogy miért van az erdőben egyenes és görbe fa!

Az emberi társaságnak épsége minden tagját megkívánja magának. A tudomány vezérlő okossága, mely a nemességeből lakik, — a többi keze, lába; egyik se lehet másika nélkül. — Lássál élő embert csupán lábból, főből vagy csak kezékből. Megcsalja a fejed lábaidat, hogy mint korona minden fennáll testeden, amazok pedig minden sárban, porban gázolnak, egész terheden emelvén örökké! Akár a tanult embereket, urakat, akár a kézmiáveseket töröljed el, egyikét a másikba tévén által. — a társaság semmivé lesz, és az ország elbomlik.

Tudomány bölcseség a társaságra nézve.

Semmi sem csinál szembetűnőbb különbséget az emberi egyenlőségen, mint a tudomány, bölcseség. Plato úgy ítélt, hogy az ostoba ember a bölcsől oly messziségben áll, mint a holt az élőtől. A ván tudatlan és a halálos ostoba csak annyiba mutat embert, — én is Platóhoz hajolván ezen szavaimmal, — amennyibe beszédet tehet; de egyéb aránt összönei közt csupa állat. Az ilyen ember jó mumhosznak, azimkónak, de európai lakosnak semmit se ér.

A tudomány minden törvény alá vett és minden kézi munkával élő emberi társaságnak éltető lelke, mely által megelevenítették és fenntartatik: ugyanazért valahol tudomány

nincs, törvényes országlás sincs. El lenben ahol tudomány van — rend nélkül való életet nem találsz. Annyira ellene állhatatlan igazság ez, hogy az embert baromi állapotjából emberlábra csupán, csak tudomány állítja, mely mesterségét, törvényét, vallását szüli (mert a vallás is tudomány).

Itt egy kérdés veti fel magát — hogy melyik jobb az uralkodó hatalomra nézve —, az-é ha a nép nagyon tanult, vagy ha egy ügyül. A kérdés kicsiny, de messze kiterjed. Hogy érdögönak valóságos tárgyat el ne tévesszük, — tegyük kérdésbe másodszor: mi tett az ország lásban több támadást, háborút, vérrontást, — a vad tudatlan-é vagy a tanult ember? — hogy mi szül több bátorságot: az egyiigyüség-é vagy a bölcseség? Előre csak azt jegyezd meg, hogy: a kegyetlenség ellen, ha szenyvedhetetlen — bolond, okos, tanulatlan, tanult mind fellázad —, mely dologra okoskodásomat elmédre követvén, el ne felejtkezz, hogy mindenütt ellenkezés nélkül megérts, s bennem megütközésre ne jöjj.

A tudomány hasznának minden kiterjedésére nem bocsátkozván — mivel ez majdnem véghetetlenség —, most hát csak az uralkodó hatalommal által ellenbe vesszük s vizsgáljuk. — Hogy a tudománynak természetéről ítélnéssünk, — filozófust állassunk élönkbe, azt vizsgálván meg, hogy az ember mivé lesz általa. — A mélyen gondolkodó író, olvasó ember legelőször is testében mind rest, elméjében

kedvetlen. Szüntelen a természetnek vizsgálásában fáradván, annak részünkre való titkait, tulajdonságait mélyen által látja és az emberektől elfélemlik. Társalkodna, de nem lehet, mivel a bölcséket csoporton nem találja; — érzését annyira kiköszörüli, hogy a hajszál is kérelmet üt. rajta, melynek meggyógyítására hosszú idő kell. Magában unalmas, emberekkel lenni fél. Szükséget is láthat, mivel erkölcsi megaláztatást nem szenyved, hogy kenyeréért reménykedjen, vagy hízelkedés, hasonmászás által szerencsét keresse. Ezek miatt vére megkeseredvén* érzése is megsavanyodik, mely orcáját posadt színrre festi. Humorát a mordsság lepi be, mely alól minden a világra mormol ki diinnyögve. Emberi nemzetét rostálja, mintha ellensége volna, melynek boldogságára dolgozni, írni meg nem szűnik, azonba kínjába csataráz a világ ellen, mely reá ügyet sem vet, szokott útját követvén. minden testi foglalatosságuktól irtózik, — a vérontást utálja, hacsak hazájának oltalmáért nem kívántatik meg. Vágyódásait szoros határok közé vévén, szüksége pótolásával elégszik meg és minden fényre, pompára tartozó dolgot semminek állít. Az uralkodásnak mítveit amint folynak, úgy hagyja, mindenik alatt szabaddá tudván magát tenni értelménél fogva. Diogenes a hordóban szabadabb ember volt, mint .Vagy Sándor a világot bírva. Amaz minden világi szerencsét magához köti; éspedig az után fut, míg kezéből ideje előtt ki nem tűnik.

Micsoda megaláztatása egy világi bírónak, mikor szegény embernek ígéri kegyelmét, kérdvén tőle: mit kíván, — kérjen és megadja! és amaz így felel: *Eredj! kelj odébb onnan, ne tarts előttem árnyékot.* Lásd hogy a tudomány mindég csendességre, békességre mutat és minden zűrzavartól irtóztat. Ki állíthatja hát, hogy a philosophus a monarchiái igazságra nézve veszedelmes¹? Más oldalról jön a vádja ennek leple alatt, hol az emberi értelmet kívánnák rabul tartani, hogy testén uralkodhassanak; — de ebbe nem bocsátkozhatom, mert már csaknem általszegez szemeivel a censor. Kendes szokás a legszükségesebb igazságokat setéibe zárni, azért, hogy meg ne kedvetlenedjenek azok, kik csak úgy lehetnek tetszések szerént való örömben, ha rajtok kívül az egész világ sír.

Hol foglalatoskodtak tehát a bölcsék a pártütésekben! Forralhatott volna Solon Pisistratest ellen támadást Athenasban, de megelégedett vélle hogy dorgálja, kit a despot vakmerő bátorságáról megkérdezvén, hogy mi biztatná annyira: *vénségem* így felel. Inkább el tökéi - lette magát a halálra, mint belső háborúra szolgáltasson okot. Néróról csak nem mondhatod, hogy kegyelmes és igaz uralkodó volt, — ki csinálta ellene a pártütést? Pyrhus, Seneca vagy mások? Epiktet, akar Epicurus mikor forraltak pártütést? Sokratest a vad tudatlanság és ostoba dühösség halálra ítéli, — bárátai fogházának ajtaját kinyitják, azt javai-

van neki, hogy szököjön ki és élete megmarad. *Nem lehet az embernek hazája törvénye ellen szökni*, — így felel. Melyik tudatlantól várhatsz ily esetbe ily feleletet!

Julianus császár philosophusokkal rakja meg udvarát, — mi baja van véllek! Azonba Szent Nazianzenus a legnagyobb gyalázattal hervasztja emlékezetét, noha a törvényes uralkodó eránt mindenféle vallásnak szentjei egyenlőül tisztelettel tartoznak. Antiochiában pedig a tudatlan község annyira gúnyolta, hogy ha a császár maga el nem hallgatott volna, elkerülhetetlen pártütésre kerül vala a dolog. — A pártütést vagy kevély tudatlan nagy urak, vagy oly parasztok készítették eleitől fogva, kiket a kegyetlen uralkodás siggatott; mert végre a kegyetlenség ellen tanult tudatlan, ostoba bolond s okos csak fellázad, ha gyötrelmét tovább már nem bírhatja, mely esetben a philosophus mégis utolsó és csak akkor megyen, mikor fülén fogják s kénszerítik. Persiában, Ássyriában a mágusok, Indiákon a philosophisták, Ochus, — a phöniciabelieknél Atlas, — Lybiában Zamolxis, — Thraciában és a görög tudósok soha sehol pártütést nem hirdettek. — Confucius, látván hogy a chinai udvarnak bujaságát, henyeségét, bűnét — mint hozzá vérség és főtanácsos — minden bölcseségevel is jára nem hozhatja, — elhagyta. — Tártott, de soha se lármázott.

De tekintsed a fanatikust, ki vallásának esmérptében megtéved, — hol tanálsz a természet-

nek kiterjedésében nálánál veszedelmesebb álatott Bizonyos halálra, a legtökéletesebb kínokra tökéli el magát, hogy megbolondulásában bűn által igazulhasson meg Istene előtt, ki a szántszándékos gyilkost poklokra veti. Soha sem csinál a *philosophia* királygyilkost, és nem lehet benne követőinek megtévedni, akármely csudálatos légyen egyé haránt értelmek, — hogy erőszakban és gyilkosságban keressenek érdemet. Ha sokkal több a dogma a *philosophiánál*, de bűne is nagyobb, ahol téved. A *philosophia* akárhogy tévelyeg, országot nem pusztít, nem éget, — sem tűzön értelmedért nem süt, mint a spanyol tett a mexicói császárral csak azért, hogy szobájába crucifixust nem talált.

Legyen! ha a Bibliát egyedül mindenre tartozó, mennyei földi bátorságra elégséges tudománynak veszik, melynek magán kívül tudni — semmi egyéb nem kívántatik meg: de ezen ellenvetés elől csak ki nemr állhatsz: hogy vagy nem értik hát, vagy szántszándékkal dolgoznak ellene, vágj. igazán nem elégséges mindenre, — mivel minden eretnekség a vallás kezdésétől fogva és minden vérontás belőle, vélle mentette magát. Manicheita, nestorianus, janzenrsta, arianus, — ezer istva vista — us — nus támadt egymás ellen, kik közül magátigazítván rnindenik a Bibliát tartotta kezébe. — Máig is úgy van. A harmadik száztól óta bet ven Heresisnél is adta fel magát a csalhatatlan Anyaszentegyháznak keljeiébe, mely fájdal-

mába soha sem erőtlenedett jobban, mint most — nem szűnvén attól fogva nyavalýája e részben. — Csak ezt látod, hogy míg az emberek buzogtak, mindég fojtogattak, mióta buzgóságok közt philosophálnak, azólta vért hitért nem ontanak, — sem királyt nem ölnek, hogy az által idvezüljenek. Kell hát, — de jó is a Szent írás mellett világi tudománnyal élni.

Buzgóságodat, dogmádat értsed akárhogy; de emberi kötelességednek minden tőle megkülönböztetett tudományra való tekintet nélküл, minden halandó társad eránt meg kell néked maradni, ha különben ugyanazon veszédelmet nem kívánod húzni fejedre általok, melyet te reá jók tolsz hited igazságának nevében. Valakivel úgy tesznek, mint ő másokkal — erőszaktéssel magára nézve — senkit sem vádolhat, mivel ugyanazon igazsággal ajándékozék, melyet ö másoknak a képben osztogat.

Némely tudomány igazsága próbáit vérontásba kereste, úgy gondolkodván, hogy a testet fojtogatva, a léleknek lehet magával ellenkező értelmet adni, — azonba ott sincs, ahol volt. Siralomba merül a szíved, ha meggondolod, hogy az előtt az emberek testeken keresztül bottal kívántak hitet verni lelkekben, mint ha hatalmamban volna elmémnek parancsolni, mint értsek és higyjek valamit. Csak az, hogy az ember sokszor okoskodva bolondul meg. — Következés: hogy minekutána az emberi nemzet itt Európában a természetnek állapotjából kikötözvén, minden szerencséjét tudományban

mesterségen keresi, mivel egyebütt fel nem találhatja: tehát tudni kell neki mentői többet, hogy boldogulhasson, ha valósággal nem is, legalább képzelődése szerént. Valaki nem látja, hogy az emberek nyomorúságoknak nagyobb részét kevéliségekkel, mértékletességekkel hozzák magukra, — oly hamvába holt értelemmel kell neki bírni, mely esztetikushez közelít inkább, mint józanokosságát gyakorolhassa.

Hadd állítsa Rousseau, hogy a tudomány mesterség örökségül való különös birtok, — erkölcsben, boldogságban elvesztett bennünket — hogy az ember a természet kezébe boldogabb; — de mit tehetünk, ha a természetnek útján elindulván, ide jutottunk, ahol vagyunk! Nem a már a kérdés, hogy a tanult ember-é boldogabb vagy a vad! hanem hogy igyekezzünk mi tudomány által a lehetőségek boldogulni, mivel vadakká többé nem lehetünk. Ki kíván kolbász helyett fagyökeret enni!

Nem azon kell hát lenni, hogy az uralkodó hatalom öltözzön új, új formába szüntelen való pusztulással, hanem hogy mindenik alatt emberséges, mértékletes és okos légy, engedelmességgel lévén hazádnak törvénye eránt. Erre tudomány kell, mely bölcseségre vezet:

— honnan reá mehetsz annyi boldogságra legalább, amennyit a természet megszenyedhet rajtad és sorsod halandóságodból megbírhat. Mentői tudatlanabb az ember, ösztönei annál sebesebben ragadják; ellenbe mentői tanultabb, okossága, embersége erkölcseit annál na-

gyobb méltóságra emelik. Ha éjtszakának idejére jutsz vadászatodban, bércek között téve-lyegve, — melyik szerencsét óhajtod magad-nak? Azt-é, hogy haramiák tanyájára találj, kik mindenöt tudatlanok, — vagy a helység papjának szeretnél kapujára akadni! — Soha tanult és bölcs ember az útfélre rabolni ki nem áll. Tudatlanoknak esett osztályba az ilyen baromi bűn, mely ragadozó farkasokra tartozik. Nem éred a nyomorúság és a bűn lajstromának végét, melyet a tudatlanság csinál. Alig találsz elpusztult éhező szerencsétlen embert köztünk, kiben nyavalýájának okát magába ne találd fel, — mihelyt erkölcséit közelről vizsgálhatod. — Alig lehet az ostobát, vad természetűt, holt tudatlant a bölcsőhöz képest embernek nézni. Helyeztess Malebranche, Klarke, Lock mellé egy kontrás cigányt, esmér-jed osztán köztük a különbséget, ha látásod-nak határa oly véghetetlenségre kiterjedhet.

Tudomány tehát az, mely a vad természet kezéből kiragad, és egekre emel fel, hogy orcadat a napra fordítván, világossága között a természetnek temérdekségét királyi méltósággal szemlélhessd. Felleled általa e világnak okát, és hatalmának munkái között örök valóságát, lépésről-lépéstre nyomozván, felmégy mennyei trónusához, hol megesmered, s előtte földre borulsz. Tőle kölcsönzött bölcseséged csudává tesz halandóságodban. Te vagy első karban innen az angyalokon, és úgy látszik, mintha a teremtésnek sorján harmadik volnál csak

Istenedhez. Tudományodat kifejtvén magadból, kezeidnek míveivel Istenednek világét megéleszted, mintha bölcseséged által osztályosa lettél volna az egeknek és ölöök hatalmának. Annyira mentél, hogy csudáidat magad meg nem foghatod. Földi istenség vagy a több teremtések között, minden állat porban hullván királyi tekinteted előtt. — A tengernek elérhetetlen mélységből egekre hömpölygő habok között ragadod ki a cethalnak rémítő nagyságát, — Te! ki hozzá képest csak egy tő fokánál több nem vagy. A magas fellegek alatt repülő állatokat kilobbant tüzeddel földre hullatod; — a folyó vizeket út jókban vezeted, és hegyeken üttetsz által vélek, vagy mélységre zárod, hogy mezeidet el ne borítsák. Épületeket emelsz fel, melyek mint hegyek világ végéig tartanak. Megkötöd a pusztító gonoszságot, hogy vagyonod közt élhess, és lakásodban nyughass. — Mi emel fel a dicsőségnek egében? Tudományod. Mennél tovább mégy benne, annál inkább közelíted tökéletességedet; mentői tovább állasz tőle, annál inkább mutatod baromi állapotodat. — Mikent az ember a természetnek együgyiiségéből kiköltözött, minden erejét arra fordítsa, hogy tudománya által szelídüljön, és vallásának oktatása életét társasági élethez kösse, — mivel a csupa vad természetben jósága se gonoszsága, érdeme sem csekélyisége nincs ösztönein kívül.

A társaságban egy ember sem elég már magának, hol a törvény minden segedelmet köl-

csön kötelességgé tett, honnan a felebaráti szeretetnek kell folyni, melyet reá gondolás nélkül a tudatlan ember kívánságai között önnön nyereségéhez szabja. Ha hasznod veheti, szeret; de nem téged, hanem a benned feltaált segedelmet, — mihelyt hasznára nem szolgálhatsz, elfelejt, — megvet, — sőt ha sorsa úgy fordul, hogy rovásodra kaphassa meg szerencséjének némely részét, magadat is elad, csak előmehessen általa. — Csak a tudatlanságnak rabságábul felszabadult telkeknek van az a ritka érdemek, hogy szerencséjeknek megerőltetésével is a közboldogságnak és nyomorultnak segedelmére lehessen; kik az ily cselekedetnek jutalmául, lelkek esméretinek belső megelégedésével egyéb adományt sem köszönhetőt nem kívánnak, — örömökre szolgálván ennek tudása, hogy igazak, — honnan minden jó lelkeknak boldogsága önként származik, és jóságos tettein nyugszik. — Oh ki lehet boldog, — ha lelkében gonosz!

Tanács-király.

Érkezik a tanács, melyet a nemzet szabadságának hatalma által uralkodókkal ültet be.

Úgy hiszik, hogy a sok ember együtt nem azon vágyódások által vezéreltetik, mintha magába munkálkodik, — hogy az olyan polgárok, kiket hazájoknak szabad voksa választ hivatalra, az ellen hitetést, erőszakot elkövetni nem bá torkodnak, — egy sorsot viselvén véle; de hol

találsz száz s több embert olyat, kik közül hasznát mindenik a közjóban keresse, kik haza-jok boldogságát soha áldozattá ne tegyék, csak annyiba kívánván dicsőségesek is lenni, amennyiben az csendes és szerencsés. Mikor egyeznek meg az emberek egyenlőségekbe annyira, hogy gazdagsággal, hatalommal, hírrel, névvel egymást felülmúlni ne kívánják? A hatalmas a nálánál hatalmasabban, a gazdag a gazdagabban, a szép a szébbet, a vitéz a vitézebbet, a tudós a tudósabban ritkán nézi örömmel. Hol volt oly tanácsos király, melyben a közjó ellen összeesküvések, források, — pártra hajlások ne lettek volna! — Vagy elcsedesednek az indulatok ha sokad magokkal vannak inkább, — mint egy embernél magánosán? Együtt ülnék csoportban, s kiki azon gondolkozik, ha erőt érez magába — mivel, — miben mehessen előre. Sok a dolgoknak folyamatjába nem azért szól, hogy a közjónak terhe alá hánjon támaszt, hanem, hogy ékesen szólásának, elméjének erejét mutogassa, az által társain győzedelmeskedvén. Ha más szól, legszembetűnőbb igazságával is némává kiabálja, csak azért, hogy értelmén kívül a tanács valamiben meghatározást ne tegyen, melynél fogva dicsőségének ragyogó világa napbeli fogyatkozást szenyvedjen. Kiáltva, súgva lévő tuskodások, nyilvánvaló tettetés, titkos csalások, a magát fojtogató irigység, melynek magába fojtott mérge kelevénnyel fakad fel szívére, — szerencse kapkodás, a jövedelmes hivata-

laknak egymás kezéből való kirángatása, vád, árulás, panasz, pártra hajlás, — kettőnek háromnak összeesküvése, hogy a negyediknek szerencséjét felfordíthassák, — ezen való mérge összeveszés, — új meg új pártoknak csinálása, — ellenségeknek, barátoknak szüntelen 'való változása, — hitetés, erőszak, — végre nyilvánvaló pártütés, láarma, vérontás, szoktak a nagyhatalmú király tanácsnak rázkódó nyavalýái lenni. — Így tett Rómának tanácsa a Grachusokkal, — így tett ővélle Sylla, s mások. — Így járt Antoniusnak barátsága Augustussal. Ezen veszedelem által múlt el Cicero satb.

A tanács király szinte úgy hatalmának teljességére néz, mint a személyes uralkodó. Háromszáz főből összetett tanácsban egynéhány erőre, tekintetre megyen, — a többi tiszteges váz marad alattok s körülöttük. Mindnyájan végezzük, úgy kiált, s maga cselekszik. A vokszok mindég ott hangzanak, hol egynéhánynak akaratja megállapodik, és a sokaság kiáltása alioz húz, aki béklyót készít lábára. Így örvendettek Caesarnak katonái, hogy véreket ontani szerencséjek legyen azon vezérért, ki őket jutalom fejébe vasra veri. Így a tudatlan község mindég szabadságért súhajt, melyet meg nem érdemel, — sem ha vele bír, fenntartani nem tudja.

Százfejű tanács száz despotává válik, ha teheti; — ha nem az, — azért nem az, mert nem lehet és soha sem azért, mintha nem

akarná. Kisebb-nagyobb csoport emberek felett tartsd fenn ugyanazon bíráját hoszas hivatalába, — a minden nap parancsolatot megszokván, valamiben elkövetheti, mind azokban despotává lesz. A bíró hivatalának árnyékában! törvényes hatalmának foglalatosságai közt, sok ártatlan prédát kap, melyeket az erősebb tagok közt megoszt, kiket ennél fogva ügyéhez köt: Ezek közül mindenik apróbbakat keres magához kisebb adománnyal, kik ismét többet hajtanak párt jókra. Így megyen a láncszem éppen a kapusig. A szerént lehetetlen a szabadságnak olyan részre elindulni, hogy az emberek, kik örökké keresik, útját el ne állják s vasra ne verjék. — Felülik váznalc, — nyúgbe járván alatta. Egyedül bölcs uralakodó alatt látsz szabadságot és boldogságot, kinek népe úgy szólhat, mint Livius mondotta Trajanusnak; hogy *végre csak azért van fejedelmünk, hogy urunk ne légyen.*

Spárta archentokat tett, kik a nép és király közt a szabadságot, hatalmat fontolják, nem engedvén az uralkodókat a törvények felibe menni, — és végre a dolgok sorába úgy ütött ki, hogy a mértékletes bírák nyomták el mindenik részt. A királyt Agist megölték. Édes anyja a tömlöcbe elveszett fiának testére borult, halálát zokogva, és gyermekekének hideg tetemein szegeztetett által, — midőn a természetnek utolsó adóját fizetné a maga vérének. Cleomenes osztán ezen mértékletes bírákat eltorlötte, élvén királyi hatalmával. — Cartha-

gonak mértékletes tanácsában soha a pártra hajlás és polgári eretnekség meg nem szünhetett. Két nagy ház hurcolta együtt a Bartzini és Hanno família. Mértékletes okossága e tanácsnak a hadakra nézve e vala: hogy vezéreit, ha vesztettek, felakasztatta, megfizettette.

Végre úgy módolja magát, hogy a római tanácsot elveszítse, — osztán maga által maga is utána menjen. Carthago legalább többet mutat Rómánál ebben, hogy ő idegen ellenség által veszett, — Róma pedig maga vesztette el magát. — Lásd, hova ment Rómának tanács királya? Mennyi idők alatt áldozik szabadságának a világ végével! Minekutána harcra ragadó indulatit már nincs kik ellen köszörülni, — ahoz fog: ki legyen első emberi Mely dolognak meghatározására fegyverét maga ellen fordítván, a feldült világért bosszút áll magán. Addig vérzik, hogy ő a viszontagságok során haramia nemzeteknek lesz prédája. Mammelukok, Guthusok, Normannusok, Hunusok satb. pusztítják el Scipiónak, Caesarnak hazáját. Végre papok állanak fel Augustusnak trónusára, kik a nemzetek előtt egy nagy könyvet felmutatnak s egész világot hódítanak vélek hatalmok alá. Addig vérzett Róma fegyverrel, hogy birodalmát e földön felállassa, — és ehol egy öreg püspök egy nagy könyvvel uralkodását e föleinek kerekségen széjjel mindenütt kiterjeszti.

De ez már a világnak közönséges viszontagságaira tartozik — ezt feleld. — Nem az a kér-

dés, ügyé, hogy az emberi nemzet micsoda viszontagságok alá van vettetve, hanem hogy uralkodásának módjában mi az igazság s boldogság? — Helyes! de ne felejtsd hát el, hogy a viszontagság magába nem valóság, hanem emberi cselekedetek által származván, azoknak származik következésévé. Azért lett a római tanács prédájává magának, hogy Pompejus, Caesar, Sylla, Octavius, Marius satb. készítették el viszontagságát, mely viszontagságokra a szabadság és egyenlőség, nyitott utat. — De mit csináljék hát az ember, ha minden próbáit mellett is társaságát boldoggá nem teheti? Én nem tudom, olvasó! ha te meg nem mondod; — csak azt látom, hogy haszontalan-ság uralkodása módját annyi pusztulással, veszedelemmel változtatni, ha örökké oda kell ismét térti, ahonnan mennek el.

Te úgy veszed hát — ismét felelsz — mint az oly ember, kinek ujjábán fene esik, de ki-vágatni onnan nem engedi, elnézvén, hogy egész testét elborítsa, — csak azért, hogy az ember úgy is halandó, és elmúlása ellen ha-szontalan küzködne. Akármely fojtogató lé-gyen az uralkodás, fájdalmunkat szenyvedjük alatta, mivel jobb az egész testnek nyavalýá-jában sínyleni, mint egy megrömlött ízet ma-gától elvetni, s azontúl nyugalomba lenni. — Helyes! Olvasó! ezt mondomb, hogy javallásom a lehetőségen túl nem megyen, s nem mehet. Addig menek én csak, míg terheted bírhatod. Mihelyt a természet annyira szorongattatik,

hogy terhével küzködni megunja, soha sem gondolván előre, mi történik vélle, — vallairól lerázza, akármennyi vérrel fizesse is cselekedeteit. Rendkívül való kényszerítések ellen nem keresek eszközöket, és az ilyen esetekben lássák a despotok, magokra hogy vigyázzanak, ki adjon tanácsot annak, kit mindaddig sehetnek, míg kínjába dühösségre nem ragadtatik. Mihelyt egy nemzet vérében tüzet vetsz, — nézzed osztán, sorsod merre dűl, s hol üt ki. A rendkívül való esetek úgyis tudod, hogy a rendnek sorsára nem tartoznak. Én tehát csak itt forgók, hogy amely uralkodás alatt éisz, azt igazítsad, mert a változtatás nem lehet boldoggá, — mivel mindenfele uralkodás módja lehet jó és rossz, — úgy, amilyen rendbe veszik, és ahogy igazságaival bánnak. — Országíásod módjának változtatásával (ha magadat belől nem igazgatod) úgy teszel, mint az a száraz betegségen kehelő, ki minden nap más színű szabású ruhába öltözik, hogy magát gyógyulásával hitesse, — de nyavalýája egyik alatt sem szűnik életét gyötreni.

Megmondottam már, hogy a széles értelemben vett despotot a természetnek tanult igazságai tanult nemzetek felett meg nem szenyvedvén, tudatlan felett pedig ha van, csak úgy fizetnek neki is, mint ő másnak. Ha maga teszi törvényé, hogy törvény nélkül öljön, vegyen; kire panaszoljon és mire, ha ő eránta is ugyan, azon törvénytelként élnek, melyet maga szab magának? A törvényes uralkodót a törvénytelként

zabolázzák, — a török despotot a zsinórral. Válassz! melyik jobb megmaradásodnak és királyi méltóságodnak? — Mindezeknél fogva csak ezt igyekeztem előtted megmutatni, hogy a törvényes király legjobb uralkodás módja e világon, kinek tetszése, akaratja határok közé van véve.

Királyi tanács. Ministerium.

A királyi akarat királyi tanácsot állít, hogy szabad kiterjedését azáltal magának készít-hesse. minden akarat függés nélkül kíván leírni ez okon, mivel természetben lielyeztette-tett, hogy a maga ügyében minden lélek job-ban bízzon magához, mint más hozzák árba.

— Miért akarnak az emberek szabadon akarni? Azért, mert amit más akarat által akarok, — akármely nemes doleg légyen is, érdemével nem reám, hanem ő reá tartozik, ki velem akarat-jával akartat. — Valaki csak azt mívelheti, amit elibe szabnak, — akaratjával örökké a mások tetszésében láttatván dolgozni, — ma-gán kívül van érdemeivel, mely miatt magát is kevésbe veszi. Valamit az uralkodó törvény-nek kényszerítéséből cselekszik, benne halálos unalmat szül, vagy ha azt nem, — hideg vérrel veszi. Mihent valaki csak azt teheti, ami eleibe van szabva, személyének magára tar-tozó megoszolhatatlan egyességevel számot vetve, csak itt üt ki dolga, — hogy egyszer ő — csak cifra, és hogy ő akaratjában több vñ-

lamivel a semminél. De mihent az ember szabadon cselekedhetik, — minden szerencsés munkájának érdeme őtét láttatik egyedül dicsőségével koronázni, — mert már itt senki sincs más, hanem csak ő Kegyelmes, Nagyságos, és Tekintetes Maga, — légyen akárki.

Azonban mivel senki se hiszi, hogy szabad akaratjával önnönmagának kárt tenne — minden uralkodó, vezér, házigazda, földes úr békételenül veszi, ha tetszéseinben mások által megköttetik. Micsoda fejedelemmel hiteted el, hogy uralkodni nem tud? A maga rendeléseiből származott kár, veszedelem szembetűnő tapasztalásánál fogva sem teszen semmit, — mivel kinek-kinek maga szereteti és ebből származott belső hivalkodása mindég tanál olyanokat, kiknek kárát nyakokba hányhassa, — mását áldozván fel azért, hogy magának nem volt esze. — Az embernek magára tartozó becsi szabad akarat szerént való cselekedetből származik. Mihent népednek boldogsága nem erkölceidre, hanem egyedül a hazának nem általad készült törvényeire tartozik, és nem eszednek, szívednek munkája, — kevés örömedre szolgál, — azért hogy a közönséges háládatosságnak egyedül való tárgya nem te vagy, — hogy a nép maga tevén mintegy magát boldoggá, — tégedet szomorú színbe öltözhet. — Királyi hatalomba szabad akarat nélkül uralkodni kedvetlenség. A legjobb uralkodó, ha Titus is, ezt kívánja, hogy a népének boldogsága egyedül neki tulajdoníttasson, mi-

vel nincs ember, ki a dicsőséget hideg vérrel vegye, ha a világnak minden egyéb kincseit megvetheti is. — Diogenes csak úgy kereste dicsőségét a hordóban, mint Nagy Sándor a hadakban.

Ellenben minden nemzet irtózik, míg törvényes szabadsággal élhet, hogy egy halandónak tetszésére maradjon, ha angyalok által sugaroltatik is. Ez az a kettős küzködés, melynek véres fergetegeitől az emberi nemzet, — amint természetét kinézhettem — nehezen szabadul. Bajjal találsz oly uralkodót, ki complimenteget kedvesen vegye, ha ezen szavakkal liízelkedel előtte: hogy sokkal állandóbb, dicsőségesebb uralkodása lesz, ha egy átaljába népének törvényei alá zárja országlásra tartozó cselekedeteit, mintha maga kíván azok felett parancsolni. — Ezt minden nemzetek hirdetik, s minden udvar neveti.

Már mivel egy országnak terhe egy ember tehetségét örökké felülhaladja, — akárki legyen, — segedelem kell; — más tekintetbe azért is, hogy a királyi rendelés fájdalmas, az ország neheztelése nem az uralkodóra, hanem a felső tanácsra nehézkedjen. Ezen uralkodók szájokban gyakorlott szavak: *Nem tudjuk, de iudósítatni fogjuk magunkat*, — a parancsoló hatalomnak nagy menedékhelye még az olyan dologba is, mely egyenesen a király nyelvéről megyen által a tanácsba. A jó rendeléseknek dicsőbe az uralkodóké a kedvetleneknek terhe pedig mindég a minister terhe leszen. Az

anglus nemzet a királyi mívek miatt békétlen-ségre fakad, eleitől fogva minden-tanácsosi ellen kél ki; — megesett osztán, hogy ezeken kezdvén el a csatát, az uralkodókon végezte; de előbb minden-tanácsnak kellett áldozattá lenni; — néha ezáltal a fergeteg elcsen-desedett, — néha nem, s feljebb ment. — Ez tehát a királyi tanácsnak egyik oka.

Továbbá az uralkodó kis tehetségét mint egyetlen halandó, munkájának rémítő sokaságához mérvén, ki nézi, hogy tartozása ereje felett van. Közre kell bocsátani a vezérlő módonkat — ha különben foglalatosságainak tengerében nem akar fenekre ülni. így a felső hatalmat, mint koronájának dicsőségét csupa parancsolatokban magának megtartja, tanácsára vettén a dolgokkal való küzködésnek terhét. — Az uralkodó hatalom önnön terhe után megyen és a királyi tanácsnak nyakába esik, — parancsolni még sem lehet. — Mit hogy tegyünk tehát! Oly módolás alá vegyük a dolgokat, melynél fogva örökké a király parancsoljon, de minden-tanácsnak mi akarjuk s fülébe súgjuk. Lelkesítsen ő minket hatalmával — mi pedig ötet sugárlásunkkal. — így van a király tanácsában, s a tanács a királyában.

A nemesi kar, — mint örököslő király-tanács.

Mivel túlmegyen a lehetetlenségen is, hogy nz országló böleseség magát egyenesen a parászt tudatlansággal kapcsolja össze — közép-

taggá változik a nemesség, vagy tanult és arra nevelt uraság. Az uralkodásnak osztályában derekává lévén az egész testnek — a főt a lábakkal kapcsolja együvé, — és szívéből, gyomrából minden kettőnek fenntartást szerez. Valamint ijesztő képzelődés volna élő embert gondolni dereka nélkül, lábaival egyenesen nyaka szirtjához ragadva: éppen olyan képet mutat, ha országot terjeszti magad eleiben királyból és csupán földmívelő sokaságból. — A töröknél nincs rendbe vett nemesség, de csak azt hozzák helyre a fényes és gazdag hivatalok, fiúról-fiúra maradván a nevelés, jászág, kereset és vagyon, — egy szóval ott is Díván kell, mely nélkül a török Nagy Őr el nem lehet, és ahová tudatlan parasztot soha sem helyeztetnek. — A nemesi tulajdonságokat azaz a nemességnak országos érdemét, nem csupa születés és arról adott levél, hanem oktató nevelés és azzal érlelt tudomány szerzi. Hiába lesz származásod hercegi vérből; de ha kicsiny kordban eke szarvára rendelnek, tudomány nélkül nevelnek, országos ember, sem országló elme nem lehetsz.

Jegyezd meg, hogy ez a világ nemességét vagy uralkodás alatt való uraságát minden országban egyenesen az országiásnak hivatali szülték. Mikor a társaság kezdődött, és az emberek szabad akarattal tették össze szabadságokat, ki merészlette volna egyik polgárt a másiknak urává tenni! Kinek lehetett hatalmába! ezt mondani: Te herceg légy, — ezek

pedig jobbágyid legyenek százezer számmal.
 Elébb a hivatalok gazdagítottak, tekintetet
 pedig a parancsoló hatalomnak gyakorlása
 szült, — és ilyen úton változtak Rómának ta-
 nácsai patríciusokká, minek előtte még valaki
 arra gondolna, hogy level által vagy kutya-
 bőrön nemesedjen. Végre a királyok ebből kül-
 lönös hatalmat készítettek magoknak a soka-
 ságnak megegyezésével, mely mellett akárkit
 nemessé tehetnek hivatalon kívül és érdeme
 idejének elvárásán kívül is. Hajdan a nemes
 levelet szolgálat, érdem, idő írta; most egy
 óra és penna is teremheti, ha az uralkodó okát
 találja benne. E mellett a dolog régi termé-
 szeti fokával fordult, — mert bár egész élete-
 det szolgálatban töltsed érdemekkel koronázva;
 de ha a király nemességedet írásba nem veszi
 s meg nem esmeri, soha nemessé e világnak
 érdeme sem tészen, és maradékid örökre pa-
 rasztoknak esmérteknak: de mihent levelet
 kapsz, — érdemed ellen a törvény kifogást nem
 teszen, ha csikós hivatalból lettél is nemessé.
 Azonba a levél nemesi érték és tudomány nél-
 kül a tudatlanságban életedet meghagyván, —
 a. parasztságból és guba alól ki nem vészén,
 így hát' a valóságos nemesség örökre érdemre
 nehézkedik, mindég vezérlő okosságra mutat;
 — mivel ez a szó: nemes, ezzel hogy: érdemes
 ugyanazon egy értelemben vétetik. — Érdem
 nélkül nemes nevet viselni olyan foimát mu-
 tat, mint mikor a tanuló gyermeket, egy papi-
 ros koronát fejére felütvén, examene idején

Dávid királyá teszik; de maga is neveti. — Mi a nemest mikor a paraszt sorson is alól esett tudatlanságában szegénységét juhászbundája alá rejtve szökik ki éjszaka házátul marhát lopni? Csak arra szolgál szabadsága, hogy bűnét több nyereséggel gyakorolhassa és a nemesi karnak gunyolására, gyalázatjára legyen! Különösen gondolkoztak az emberek, mikor ezt feltalálták, hogy a bűnök eránt is törvényes szabadságot engedjenek némelyeknek, másokat a természetben és Istennek igazságánál fogva csak tettek szerént ítélyek mindjárt. Legyen szabad egyebekben, de mikor társaság ellen vétkezik, neki is csak annyi szabadság engedtessen mint amennyi bűnétül maradhat. De most itt nem a nemesség seprédjéről van a szó, sem nem a régiségnek együgyüségéről.

A nemesi karnak földön fekvő vége igen ott üt ki mindenben, hol a parasztságnak eleje tartózkodik, — nem gazdagabb, sem tanultabb és sokszor erkölcsére nézve rosszabb, mivel szabadsága vétkeinek nagyobb részét a büntetés alól kiveszi; ellenben a fönemesek, kiket közönségesen szoktak nevezni nagy uraknak, legyenek gróf, herceg, világi módjokban a királyi székhez emelkedvén fel éppen, — állapotokkal, tulajdonságokkal fejedelmeket mutatnak, kiknek hivatalokat is csak úgy elviselnék, mint ők, el is viselik, mikor sorsok oda felemelik. Már ez a csatorna, melyen a dolgok a föld porából kézről-kézre a királyi szék eleibe

mennek, és onnan vissza emelkednek. — Nyomozzuk e dolgot útjában, és lássuk tovább merre mutat! — Több-kevesebb embernek, a királytól ötven mérföldnyire, egymással ügye támad; — a felriadt panasz éppen a legfelsőbb hatalom eleiben terjed. — Uralkodói — ítélij! ezt mondja. mindenik fél önnön részire kiáltja ki igazságát, az ellenkező félt vadván hamissággal, — hogy ítélsz hát! Kicsoda az, ki magát periben királya előtt hamisnak kiáltja! Elsőbb kötelessége és legszentebb erkölcse tehát a királynak semmit se hinni, — és minden panaszt, — helyest helytelent meg-hallgatni. — Igazság ellen van, hogy a panaszoló személyt, — ha hibáz is, az országló hatalom büntesse, mivel ezáltal az igazsághoz való folyamodásnak útja záratnék be azok előtt, kiket a földesúri hatalom kényszerít és sokszor az ország szüksége is. — Ki panaszol — ha üzik! Nem lehet a föld népének olyan bűne, hogy panaszában meghallgattatást ne érdemeljen, vagy ha eseteire nézve panaszos szavaival néhol a valóságon túl megyen is, — azért verettessen. Ki panaszol a büntető igazságánál olyan ember ellen, kinek a törvény hatalma alá vetette, ha reá oka nincs! Van-é törvény olyan-é világon, mely valamely szolga eránt urának bosszúálló indulatját annyira megzabolázza, hogy őtöt aprólékkal is a könnyhullatásig ne mardossa! Azonba hány-szor igazul meg a gazdag pénze tekintete által a panaszló szegénynek ártatlansága ellen.

Az igazságnak felemelt széki előtt, hova amaz nem juthat, mivel ártatlanságánál egyeben nincs, amivel ott magán segíthetne! Elég vereség, mikor ügyében elnyomattatik, ha bottal nem pótolják is sorsának keservét. Melyik szegény ártatlanság bírjon a gazdag gonoszággal!

Mind ezeket azért hánymam előre lábod alá, — hogy lásd az akadályt, melyet okoznak a király ítéletére nézve. — Tudni kell hát oda fel, hogy van a dolog ide alatt! Az uralkodó akármerre fordul, mindenkor csak egy felé mehet; — de ezerfelé húzzák. — Tanácsát kérdei: a tanács az alatt való tanácshoz küldi kérdését, — mivel csak úgy tudja, mint ura: a kisebb tanács ismét kisebbtől kérdei, míg végre földszínrre száll alá a dolog, és úgy csergedez árkában, mint a Dunából kifakadt erecske. Útjának megvizsgálása egy-két e végre kiküldött emberekre szorul; tudósításokat a kis tanácshoz beviszik, — melyet ez sorjára vévén, — hitről hitre, tekintetől tekintetre az igazságnak méltóságában öltözöttve felmégyen éppen a királyig: ki amiben látja, abban ítéli, — nem lévén reá ereje, sem oka, hogy amit fehéren tesznek elébe, feketének mondja. Azt kell hát mondani, amit véled a dolog mondat, — honnan természet szerént következik, hogy minden azok szerént szólasz, kik az elődbe terjesztett dolgokat ilyen vagy amolyan állásra teremtik, — úgy bíráskodol, ahogy mondják. Kik mondják! Hivatalbeli

szolgáid, — kicsintől fogva nagyig, kik az országlásnak kisebb-nagyobb kormányán ülnek, — kik igazgató hatalmadnak részesi, mivel szemeid, kezeid, lábaid, fegyvered satb. E szerént lesz több ízben, hogy egy vármegye esküdtje a felső tanácsnak, királynak ítéletét tudósításával egy s más ügyben meghatározás alá veszi.

Kik hát azok, kikre az uralkodó hatalom elágazik, s bennek él, — hogy a királyi szék fundamentum oszlopain megállhasson? Ezek a hazának nemesen született, tudományosan nevelt méltóságos és tekintetes fiai. — Hiába fosztod meg az embert nemesi születésétől, mint az ostoba török, mert ha országlásodban használni kívánod, — tudományokra kell nevelned, — jószágot, uraságot kell neki adnod, hogy jövedelmével a paraszton túl lehessen s tanulhasson; mely dolog által csakugyan az eszetlenül eltörlött nemességet s annak hibáját kell helyre hoznod — kintelen lévén szükséged miatt magadat szüntelen hazudtolnod és azt csinálnod egy oldalon, amit a másikon tiltasz.

Amely uralkodó nemesi születést, rangot nem szenyvéd, azért cselekszi, hogy annál szabadabb despot lehessen, és nagy emberei véle ne mérkezhessenek; azonba paraszt ostobasággal bárákat teszen, kik szüntelen való pártütésbe lévén ellene, székében hányják-vetik és sokszor meg is fojtják, — még másutt a nemesség fényes rangjával, szabadságával, királyának

méltóságához lévén köttetve, urát tisztseli s híven szolgálja. — Csak az olyan uralkodó mondhatja, hogy nemesi kar nélkül ellehet, kiben élébb a józanokosság rendes folyamatát eltéveszti. Mutass nékem monarchiát a földnek lakható és esmeretes színén, hol egy vagy más szín név alatt uraság ne volna, azaz főnemesség. Ezen állítás az uralkodásra nézve úgy mutat, mintha ezt írnád, hogy olyan országba voltál, hol az emberek csak lábból vannak, mind egyetlen egy fejek lévén az egész nemzetnek, mely magában ül külön.

A nagy hivatal mindenütt nagy emberré, nagy úrrá tészen e világon. Hol lelsz országlást hivatalbeli emberek nélkül! A gazdag vagyonát gyermekére hagyja, s úr marad hivatalon kívül is pénzével. Nincs nemeslevele, de van méltósága, szokása, születése, nevelése, tudománya. Hány ember él itt is nemesi karban, ki születésében paraszt, és vagyonával tudományával nemesek közé fúrja be magát, s hivatalába mint úr ragyog? A nemes tulajdonságokat nevelés tudomány szüli, — melylyel sok paraszt nemes levelének hibáját úgy kipótolja, hogy születése rajta nem esmérszik; sőt érdemével született nemeseket is haladván felül, elnézik hadd legyen, — melynél fogva eredetit nem is vizsgálják. És így valamennyi monarchia van volt lesz e világon, aristocratiával kell neki összeházasodni. Valamint a természet melege hideg nélkül nem lehet: úgy a királyság sem nemesség nélkül; — sőt a ne-

messége király nélkül uralkodhatok; de a király o nála nélkül soha se; sehogy se, sehol Se.

Paraszt uralkodás. democratia.

A köznépnek érdemét és ellene állhatatlan Szükséges voltát, igazságát becsben nem tartani emberséges embernek teljes lehetetlenség, ha különben valaki tapasztalás nélkül való magából eszetlenségével, kegyetlenséggel vakot bolondot nem kíván mutatni. Valaki a szegénységnak ügyét, igazságát, sorsát emberséggel nem tekinti, — ilyen karba helyezeti magát, sehogy sem lévén arra érdemes, bor" verejtékből egyen és munkájából rúbázkodjon. — Már ha kérded, hogy országosdra melyik rész szükségesebb, — a testi munka-ó vagy az értelem és tudomány? — csak oda üt, mintha tudni kívánnád, hogy a lövésre melyik több: a puszta por-é vagy a golyóbis? — Próbáld egyiket a másik nélkül, célodtól csak 60 lépésre távozván, — és benne tapasztalásod megtanít. Munka és élelem, — tudomány és vezérlés, — melyik nélkül gondolod, hogy hazád ellehet?

Mihelyt az elleneállhatatlan igazság, hogy mezei munka, kézi mesterség nélkül emberi társaság nem lehet, — az is elkerülhetetlen szükség, hogy a nemzetnek nagyobb része testi dologra maradjon — mert az észnek állapotja más. Egy okos ember ítélné a ügyét ezernek: de egy szabó annyinak ruháját nem varrhatja,

sem egy eke számokra eleget nem szánthat. — Trajanus császár egy fővel az egész római birodalmat igazgatta, vezérletté; de kenyérére, népére, lakására, öltözetére millióm meg millióm kezek munkálkodtak. No hát a sokaság-nak sorsa a testi munkára marad, melynek a tanult neveléstől, tudománytól örökre búcsúzni kell. Mivel pedig az országlás tapasz-talással kiterjedett és tudományban rögzött elmét kíván, szembetűnik hogy a paraszt ész-szel sinórmértékben ellenkezik. Innen van, hogy királyságot sült parasztokból csinálni több a lehetetlenségnél is, — és ha csinálsz, nem vezérő okosságot csinálsz, hanem a leg-bölcsebb hivatalba ültetsz bolondságot, az által kívánván hazádat boldogítani ott, hol a végre legtöbb ész kívántatik meg.

Tehát a paraszt érdeme mezei munka, kézi mesterség, és nem országiás; — mely szerént sorsának védelmét, ügyének, életének, igazságának fenntartását a társaságnak java, és maga a természet parancsolják. — Emberségből álljon hát a törvény a paraszti eránt, mert mivel hatalom alatt kell neki élni, — akár-hogy módold törvényeidet, — az embertelen birtokos mindenkor talál reá utat, hogy törvényeidet meglopván, — a szegényt rongálja, pusztítsa. Születés, nevelés, erkölcs, tudomány segítenek a paraszt sorsán azokban, kiknek hatalmok alá vettetik. Fáj neki, ha olyannak esik kezére, ki vad, tudatlan, — ha különben születéssel nem szelíd vagy éppen

gyáva, ki osztán nem azért jó hozzá, hogy reá gondolna, hanem kénytelenségből, mivel pu- hán született. — Nincsen az országié értele- nek haszontalanabb mivé, mint a szegénynek védelmére szerzett sok törvény, ha azokat erkölcsökbe meg nem szelídíti kik rajta uralkod- Viak. ö a törvényt nem értheti, sem magát általa nem védelmezheti, — mivel nem ülhet ott, hol róla szó forog fenn. Ha ezer törvény van is eránta, de a szegénynek ügye mindég csupán jóakaratra marad azok között, kik dolgát ítélik. Könnyű a törvényt magyarázni kik szerzik olyanoknak, kik nem értik, sem követ- kezésekkel nem ellenkezhetnek, akárhogy üt ki részekre.

Következik, hogy mivel a paraszt mindenütt terhes adó és függés alatt van, még ott is, hol sokasága uralkodónak mondatik, tehát hasznot, nyereséget másokon levő hatalmánál fogya nem szerezhetvén, tettetéshez, hazug- sághoz, csaláshoz, ravaszsághoz, végre lopás- hoz ragaszkodik. A despot kegyetlenkedik, mi- vel hatalmas — a szegény csal, mivel senkin sem hatalmaskodhatik, hanem ötet ütik mindenfelől. Az emberek olyan eszközökhöz nyúlnak, amilyenhez férhetnek és sorsokon segít. De soha sem is lehetsz a paraszttal olyan al- kuban, kötésbe, szövetségbe, kereskedésbe, gazdálkodásba, hogy meg ne csaljon, ha kü- lönben te nálánál csalárdabb nem tudsz, vagy nem akarsz lenni. Kevés szegény hiszi, hogy vélle vétkezik ha a gazdagot csalhatja, úgy

tartván hogy sorsa szüntelen való elnyomat-tatás alatt szenyved: ő csak szabadulni gazdagodni szeretne, mivel a szükség és a parancsoló hatalom szorongatják legközelebbbről életét — nem látja hogy célját elérvén, magának is veszni kellene.

Azért kívántam, olvasó! a parasztságnak természetiben személyére, tulajdonságaira nézve is beletekinteni, hogy erkölcsit meglát-ván, annak következéseit osztán — annál könnyebben megérthesd. — Lássuk már ural-kodásában:

Athenas.

Sehol se volt e világon a paraszt uralkodás nagyobb divatjában, mint az athenasbelieknél. — Elhiteti magával a paraszt sereg, hogy uralkodik, és e mellett valahol az országos do-log úgy fordul a kezére, hogy az okos emberek ollan ki nem vehetik, sem ott nem mérsékel-hetik, — örökké kegyetlenséget, bolondságot, nevetséget mutat mindenben. Nincs veszedel-mesebb, s egyszersmind nevetségesebb dolog, mint mikor egy szökéssel a vargát herceggé, s a gombkötőt ország bírójává teszed. A legszébb, leggazdagabb veteményes kertbe bo-csáss be zöldségének idején tíz-tizenkét kecskebakot, — cs a varga herceget, gombkötő királyt tükrbe látod.

Két dolgot hajíott a világ hatalmába, — egyik pénz, a másik tudomány. Valakik ezen eszközökkel bírnak, a szegénységet, tudatlan-

ságot, minden törvényen viszontagságon keresztül rontván, örökké hatalmok alá záraják és horgon vezetik. Hiába üt ki néha-néha a sokaságnak tüze, mellyel magáról a hatalmat leveti, — mert szabadságával zűrzavarba jövén ismét maga húzza magára, hogy nyughasson, pusztulásától, vérengzésétől rnénekedve. — Kérlek, Olvasó! hogy uralkodjon a szegény gazdagok? az oktalan az okoson? Ha a parasztok valójában akarnának valahol uralkodni a világon, minden gazdagot és okost ki kellene magok közül úzni, hogy hatalmok alá ne essenek, vagy attól szabadulhassanak. De láttál-é valaha oly nevetséges, bolondságot és zűrzavart, mint e lenne rendes uralkodás helyébe?

Athenasnak paraszti sokasága uralkodó hatalomra jutván, minden előketett a dicsőségek theatrumán annak megbizonyítására, hogy embertelen paraszt, melynél fogva eszeten is, kegyetlen is egyúttal. Valamennyi nagy ember származott közülök, kik hazájukat utolsó veszedelmétől megoltalmazták, — mind megölték, — vagy számkivetésbe küldötték, vagy tömlőre ítélték, kivón azon hiteteket, kik belőlük csúfot úztek, véreket, vagyonokat harácsolták, hogy álmودott dicsőségeknek nevébe rajtok uralkodhassanak. A törvény semmit sem akadályozhatott meg a mi veszélyt okozott, mert nem jó volt. Bolondoknak lehetetlen e világon jobb törvényt szabni, mint olyat, mely őket megkösse, — de

a bölcs Solon Athenasnak minden dühös bolondjait királyi szabadságba tévén, semmit se csinált, — hihető azért, hogy nem csinálhatta másképen, mivel a nép törvényét el nem fogadta volna. Ki kíván szabadabb lenni, mint aki őrült, tudatlan, bolond? Az okos és tanult ember elnézi, hogy kezei a törvény által megkötessenek, ha erőszakot akar tenni, — noha a bölcséknak arra, hogy ne ragadozzanak, törvény nem kell; lelkek esmeretének világa, a közjó, a természet igazsága részekről elég törvény reá, hogy ne gonoszkodjanak, ha sehol tömlöcöt nem találnának is; de a vad ostoba szabadságot kér magának, hogy részeg hatalmával magán segíthessen, — ott keresvén di-csőségét hogy alacsony sorsától a nagy embereket büntethesse, kiket csak azért is üldöz, hogy érdemetlen semmiségét nagy érdemeiken, és szegénységét vagyonokon bosszulhassa, — mely utálatos cselekedetekkel hival-kodását táplálja.

Troja megszállásának idején Thezeus Athenasnak rendet szab, — három szakaszba állítja népet, nemes, földmívelő, paraszt és mesterember. Látod mely régtől fogva áll ezen rend a társaságban, — mely nélkül nem lehet. — Athenas a királyok alatt magát nem mutatja, vagy legalább demokratiai állapotjához képest semminek tetszik; végre a királyságot eltörölvén, hatalmát kezéhez veszi és nevét egész világra kiterjeszti, — Le lássuk a pa-

raszt uralkodást micsoda okossággal és igazsággal cselekszik, ahol magáról ítélt:

Miltiades Marathonnál hazáját utolsó veszedelemtől menti meg, — oly móddal, népének kevés számát tekintvén az ellenségnak véghetetlen sokaságához képest, hogy tettét 'emberi csudának kell venni. Ezen hatalmának érdemét az uralkodó parasztság úgy hálálja, hogy szabadítóját tömlökre vettén, ott kesergesse halálra. Miért jött el Parosz szigete alól, hol sebet kapott? miért nem vette meg? E volt romlásának helyes oka. — Eleitől fogva a paraszt uralkodók mindég megkívánták, hogy vezérek győzhetetlen legyen, — hogy akadályra e világnak minden viszontagságai közt sem találjon, mint az Isten maga.

Aristides, ki az emberi érdemnek példa nélkül való koronája volt, számkivetésre küldi, csak azért, hogy miért nevezi minden ember így: *as igaz Aristides*. Utazzon! mond a fejedelmi parasztság, ha jobb nálunk. De nála nélkül az eszetlen, és még embertelenebb uralkodók társaságbeli életeket folytatni nem tudván, utána küldenek és gyalázattal kérik, hogy sietne hazájának védelmére, mely olyan szánakozásra méltó ostoba volt, hogy boldogságát magából kiüzte. Visszajön s betölti Athenast boldogsággal, igaz erkölccsel egész haláláig. — *Themistokles* Szalaminánál Athenast úgy szólvan temetőjéből hozza fel világra, életre; — nála nélkül Persiának halalma örökös rabságba temette volna el; —

jutalom fejébe bujdosóvá, s hazáján kívül vész el, melyet megmentett. — *Cimont* a legnemesebb, a legérdemesebb adakozáséi nagy embert számkitettsére ítélik, mivel Perikles úgy akarta, ki a népet horgen vezette, hogy rajta uralkodhasson, — mindég azt mondva neki: hogy ti parancsoljatok, — őket láttatván szolgálni — szolgáltatta magát velek. — *Alcibiadest* fővezérré teszik, — ha hívják — levetik — ismét helyre teszik, — újra üzöbe veszik, s elvesz. Hat főkapitányokat ítéli hóhér pallosára, hogy az ütközet után miért nem temettették el tüstént a holtakat, — mely dolgot az idő nem engedett, noha rendelés volt téve eránta. *Sokratest*, ki Cicerónak ítélete szerént mennyből szállította alá a bölcseséget, — halálra ítélik. — *Jociont*, a legérdemesebb és legártatlanabb bölcsset hasonlóul megöletik. — Végre a paraszt uralkodók ostobáságokat ostobaságra, kegyetlenséget kegyetlenségre, bűnt bűnre tetézvén, oly meghalmozott bolondságot mutatnak, melyre lehetetlen szemeidet úgy venni, hogy a bosszúságnak késervében nevetve ne fakadj. — Jaj a nemzetek, hol a vad tudatlanság tudós és nemes részét embertelen, irigy és durva hatalma alá zárja. Az alaesonyság az erkölcsi méltóság-nak, a tudatlanság a tudománynak ellene esküdt halálos ellensége, mivel a maga sundaságát amazoknak ragyogó tükrökben mindenik megaláztatással kíntelenítetik nézni. Az ostoba, alacsony erkölcs bottal bosszulja magát

a nagy emberen, ha hatalmába kaphatja, mivel érdemmel vele nem bír. — Időről időre minden elkövetett az emberi nemzet, hogy magával bírhasson, és bűnét zabolázhassan; — fenecketlen mélységű törvény-tengereket árasztott cselekedeteire; — egyfelől tömlöc, nyárs, akasztófa, pokol, kárhozat; — más részről jutalom, boldogság, paradicsom. Minden felvett, valami ösztönül szolgálhat; de meg is valamerre fordulsz e világon, mindenfele látod e világon a gonoszságnak öldöklő pusztítását. — Csalás, lopás, erőszakoskodás, liitetés, hazugság, mérges becstelenég, — az egeknek káromlása, szemtelenség, — felére befedezett szembetűnő ragadozás, árulás, egymásnak vesztére való törekedés, titkon fofjotogató irigység, szerelmes búgás, — pompa pré-dálás, — a hazudott soha meg nem adott kölcsön, pénz, korhelység, — a közönséges emiliéri bolondságnak tengerében egymásnak eszetlenséggel Λ-aló vadolása, — hol egyből s másból kinek van több, senki meg nem határozhatja, senki meg nem mondhatja — mivel kiki szomszédját latja eszetlennek, bolondnak kiáltván e világot magán kiválva, noha eszetlensége miatt csúfos valóságát mindenütt nevetséggel borítja be. — mindenféle titkos és nyilvánvaló gonoszságnak látod e földnek színén szerte-széjjel levő gyakorlását, hol igaz lelkét kíván bizonyoságul, annak színe alatt csal meg hamislelkűséggel, — hol a jóságos cselekedetek szóba maradnak, húzásba vo-

násba gyakoroltatnak, — hol okoskodással élnek eszetlenül, és mennyei, földi törvények közt törvénytelenül, — hol sok ember mosolyogva fogad szembe, s ha tőle elfordulsz, utánad rúg, — hol hűséges cselekedeteket fogadsz szolgálatodra, kik halálos ellenségeid kenyeredért, pénzedért, — mindenütt pusztulásodra lévén amennyiben töllök telhetik. Vidám eset, mikor embereket kell fizetni és bérbe fogadni azért, hogy mindenütt pusztítanak és mindenfelé gyalázzanak.

Az embereknek némely része úgy mutat, ítél, — hogy uralkodásod módjával mivé teheted. De ne mond, hogy Európának erkölcsei egy általjába minden emberbe gonoszok. — Az egész emberi nemzet ellen kikelni szentségtörés. Hová teszed magadat! — mert te is ember vagy. Ki mondhatja magáról, hogy csak ő igaz e világon! Van derékség, emberseg, jóság, igazság a természetbe, mely ellen pert indítani egy halandónak sem lehet. Igaz az, hogy temérdek közöttünk a bűn, ez ellen kell a háborút folytatni. A jóság közt a gonoszság széjjel van terülve e világban, — de ki meri mondani, hogy minden ember gonosz! hová lenne az emberi nemzet! és miben esmérnéd meg Istenednek jóságát!

Az emberi nemzetet erkölcsére nézve egyáltaljában jónak, sem rossznak nem lehet tartani, — rész szerént mind égjük, mind másik, — de egyik sem egészen. Európának véghetetlen tudománya, okoskodása igaz az, hogy egy-

felől sok szennedést szül, melyek sem természetre, sem életünknek szükségeire nem tartoznának, ha azokat bujálkodásig, pompáig nem vittük volna, — de másfelől sok nyugodalmat és nyereséget szereznek.

Jegyzés. — Gyanúságbba jöttem, hogy ezen okaimnak célját nem minden olvasó nézheti ki — emlékeztetem tehát európai bölcséinknek azon nevezetes vetélkedésekre, mely által a nmlt százban ezt hányták, vetették: *ha a tudományok, mesterségek romlására vannak-é az erkölcsöknek vagy nem?* Találkozott olyan, ki így szólott: *minden szímutatásában felöltözünk az igaz erkölcsöknek, — egyet sem bírván a maga valóságában.*

Mindezeket fontolván világosságra jön, hogy a törvényes, azaz constitutionális király legjobb uralkodás módja e világban. Ellenvetésül mondják némelyek, hogy a királyoknak soha nincs elég. Itt a dolog egyre megyen, csak a szólásoknak formáját változtassuk, s így mondjuk ki: hogy az embereknek soha nincs elég. Hol láttál gazdát olyat, ki jövedelmét nevelni ne kívánná? A préda kezű azért neveli, hogy többet szórhasson el — a fukar azért, hogy nagyobb rakás kincset kucoroghasson és gyalázatoskodhasson, minden emberének verejtékét sajtóba csavarván azért, hogy több-több vagyon közt éhezhessen, és menyenek, földnek gúnyolódására élhessen. Már minden a király jövedelme úgy nevekedik, ha népe lőbbet fizet, te esel a latban. Ne beszélj! azt

mondod. Igen! mert alatta vagy a királyi széknek s más ül benne; de ha születésed téged helyeztetett volna, inkább hiszem, azt mondanád: *beszélj csak még róla tovább isi* A királyi szék az embert vágyódásaitól meg nem fosztja, — sőt még az ebben lévő módoknak többségével többet ad neki, mint másoknak. Kiben nincs vágyódás, akárholt legyen? Törvény kell hát mindennek, hogy kit-kit mérsékeljen. Már ha állítanám, hogy törvényre egy királynak sincs szüksége, melynél fogva népe eránt való kívánságait bizonyos határok közé vegye, — megegyezem abban, hogy esztelenül szólanék a közboldogság ellen, oly hízelkedéssel lévén az uralkodók eránt, mely magyar nemzetnek vérire érdeinetlenné tenne és filozófusok seregéből kivetne.

Nem állítom, hogy egyik világi állapotod az uralkodásban a másknál nem jobb — hogy sorsodnak terhét könnyebbé tenni kötelességednek ne esmérjed, — hogy despot alatt csakúgy nyughatsz, mint törvényes uralkadó alatt; — csak ezt mondom, hogy országosodnak vérontással való változtatását örökké kerüljed, — mivel többe kerül a fáradtság, mint a nyereség. Ha egyszerre jön a roppanás, melyet az uralkodásnak hibái készítenek, — száz esztendő kell előre. Mit tehetsz? omlásai közé temet. Egy közönséges lázadás sem akkor képzül meg, mikor kiüt; el pislog gerjedő tüze száz esztendeig s tovább is hamvában, míg hirtelen fellobbanásra jövén az országnak sor-

sát irtóztató rázkódások között változtatja meg. Az ilyen esetekről nem is írok, mivel ezeknek regulájok, vezérlő okosságok az egekbe vannak megírva és halandók sorsára nem taroznak. A Vezuviusnak csendes tüze sokáig forr fenecketlen mélységen, míg gyomra habijaival megtelvén, rémítő lehelletek közt okádja ki, melynek kirohant tengerével falukat, városokat temet el.

Valahol valamely nemzet egy szökéssel fején keresztül esik, és vérében keveredik, — panaszának okát mindég azoknak mívei között vizsgáld, kiknek kezekre az országló hatalom bizallatva volt, — király, tanács, vagy akárki legyen. Soha a nyugodalmához szokott nép tüze mellől gyermekei közül vérengzésre ki nem kel, ha semmi nem erőlteti. A közönséges sinat csak arra ad jel, hogy az uralkodó hatalom önnön kebelébe nyúljon. Kiálthatod osztán igazságaidat a dühösségbe jött népnek — fegyverrel felel, és vérednek kiontásában keresi okait.